

KNJIŽEVNI KONKURS ULAZNICA 2011

UlaZnica

**KULTURA
UMETNOST
DRUŠTVENA PITANJA**

BROJ 228

KNJIŽEVNI

KONKURS

UlaZnica

2011

Uzornica

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin, god. XLIV, decembar 2011.
broj 228

ZA IZDAVAČA
Vladimir Vasiljev

REDAKCIJA
Vladimir Arsenić (glavni urednik)
Vladimir Vasiljev (odgovorni urednik)
Mića Vujičić, Goran Lazičić,
i Vladimir Tot (tehnički urednik)

KOREKTURA
Dragana Sabovljević

IZDAVAČ
Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“
Zrenjanin

UŁAZNICA

SADRŽAJ

Saopštenje žirija književnog konkursa *Ulaznica 2011*, 3

POEZIJA

Vinko HUT KONO: Uvod u delfinistiku, 7

Bojan MARJANOVIĆ: Učionice, 17

Tanja MILUTINOVIĆ: Dobra, 24

Andreja HLUPIĆ: Odrastanje, 29

PROZA

Bojan KRIVOKAPIĆ: U traganju za izgubljenom krletkom, 37

Milko VALENT: Tri priče iz EU, 57

Lada VUKIĆ: Žena sa slike, 85

ESEJ

Duško MRĐA: Primjenjeni čovjek, 93

Milan R. SIMIĆ: A to tonuće u prostoru..., 100

Maša PRIHOTKO: Simboli erosa i tanatosa u romanu *Nečista krv*, 109

SAOPŠTENJE ŽIRIJA KNJIŽEVNOG KONKURSA *ULAZNICA 2011*

Žiri književnog konkursa *Ulaznica 2011* u sastavu: Miloš Živanović, pisac iz Beograda, Vladimir Arsenić, književni kritičar iz Zrenjanina i urednik časopisa i Mirjana Đurđević, spisateljica iz Beograda, predsednica žirija, sa zadovoljstvom je konstatovao da se na javni poziv i ove godine odazvao zavidan broj autora koji su poslali preko 2700 radova u ukupnom zbiru. U obilju ponuđenih tekstova najviše je bilo proznih, nešto manje poetskih i srazmerno manje esejističkih. Važno je istaći da je i ove godine konkurencija bila žestoka i podrazumevala je radove koji su stigli iz Sjedinjenih Država, Kanade, Švedske, Velike Britanije, Nemačke i svih šest država koje su nekada činile Jugoslaviju.

Žiri je jednoglasno odlučio da nagradi i pohvali sledeće autore i radove:

POEZIJA

Prva nagrada: Vinko Hut Kono, Zagreb – *Uvod u delfinistiku*

Druga nagrada: Bojan Marjanović, Užice – *Učionice*

Treća nagrada: Tanja Milutinović, Beograd – *Dobra*

Pohvaljen rad: Andreja Hlupić, Zagreb – *Odrastanje*

PROZA

Prva nagrada: Bojan Krivokapić, Bačka Topola/Sarajevo – *U traganju za izgubljenom krletkom*

Druga nagrada: Milko Valent, Zagreb – *Tri priče iz Evropske unije*

Treća nagrada: Lada Vukić, Zadar – *Žena sa slike*

ESEJ

Prva nagrada: Duško Mrđa, Banja Luka – *Primjenjeni čovjek*

Druga nagrada: Milan R. Simić, Velika Plana – *A to tonuće u prostoru...*

Treća nagrada: Maša Prihotko, Pančevo – *Simboli erosa i tanatosa u romanu Nečista krv*

Nagrađeni i pohvaljeni radovi odražavaju raznovrsnost pristiglih tekstova i mnoge od tendencija koje se mogu uočiti među autorima u, rekli bismo, jedinstvenoj književnosti koja obuhvata jezike bivše Jugoslavije. Tematski raznoliki, a opet oslikavajući atmosferu koja vlada u kulturi i na književnoj sceni, ovi tekstovi su se iz mnoštva izdvojili ukupnim utiskom, te zrelošću i kompleksnošću izraza koja pleni.

U svom radu žiri nije vrednovao određen već jedinstven i samosvojan poetički pristup, kao i jasno tematsko opredeljenje ili viđenje sveta predstavljeno u poslatom tekstu. Rukovodili smo se isključivo kvalitetom književnog izraza koji je u nagrađenim radovima bio nesumnjiv.

POEZIJA

UVOD U DELFINISTIKU

Premda se još relativno malo zna o jeziku delfina (na primjer, postoji li samo jedan ili ih je na stotine) Provjerena je činjenica da delfini skladaju pjesme i to uglavnom putopisne i ljubavne. Premda postoje razilaženja po pitanju radi li se o poeziji kao takvoj ili ova vrsta komunicira u stihovima kao što su to činili desetostoljetni Japanci.

Najznačajniji delfinski spjev,
Thakoimoinon (Veliki ep)
 razumije se – nepreveden,
 sastoji se – nagađa se,
 od gotovo petsto tisuća stihova
 i dvostruko je duži od Firdusijeve Šahname.
 Tematika spjeva ostaje skrivena,
 no zbog osobitog ustrojstva delfinskog jezika
 svih pola milijuna stihova
 moguće je, ako se vježba,
 izreći u samo sedam kliktaja:
ha sim ta peh hem phwee guo.

Osim putopisnih spjevova
 rasprostranjena je i kratka forma
 po svemu nalik na ljudski haiku
 s tim da je tematika
 isključivo ljubavna,
 a iz razloga što ova vrsta
 ne poznaje godišnja doba.

Od svih ljudskih jezika,
 delfinski je najbližnji mandarinskom
 (za hipotezu o delfinskom porijeklu Kineza vidi

Garubischer/Paar 1996.)
 ako ni zbog čega drugoga
 onda zbog velike važnosti koju igra ton.
 Pa iako još ne znamo radi li se o jednom
 ili o više jezika
 potpuno je pouzdano
 da ne postoje dijalekti –
 razlozi čemu su,
 razumije se,
 sociolingvistički:
 delfinska jata, naime,
 nisu ustrojena hijerarhijski
 pa svi govore jednako
 ili, a može se reći i tako,
 svaki delfin govori potpuno drugačije od bilo kojeg
 drugog delfina,
 no priroda tog jezika –
 nama uglavnom još nepoznata –
 garantira sporazumijevanje.

Ipak, dijalekti postoje na razini svake jedinke:
 takozvani delfinski aerolekt i akvalekt –
 prvi namijenjen sporazumijevanju iznad površine
 vode,
 a drugi za podmorsku komunikaciju.

Zbog već ranije opisane opskurnosti delfinskoga
 jezika

ne može se mnogo reći
 ni o broju i vrstama riječi koje koriste delfini.
 Iako se pouzdano zna
 da delfinski ne pripada u opisne,
 kao što je slučaj s ljudskim jezicima,
 već u opjevne jezike.
 Drugim riječima
 umjesto mentalne slike
 jezikom delfina

prenosi se točan zvuk
odnosno ono kako delfin čuje neko biće, stvar,
radnju, stanje ili pojavu – na primjer zelenu boju.

Premda,
a već smo spomenuli,
tematika *Thakoimoinona* ostaje nepoznata,
komparativna studija epa
polučila je fascinante rezultate.
Između ostalog,
otkrilo se da u delfinskom postoji riječ *shuu* koja
označava sazviježđe Orion.

Isto tako, delfinski razlikuje:
pješčanu pustinju *trzq*
(ili *crk* – ovisno o tipu transkripcije)
od hamade *kuom*.
Druga istraživanja
pokazuju da delfini znaju i za Ulaan Baator
kojeg zovu *piki*,
te da,
a po uzoru na eskimski,
ovaj jezik strašno sitničari po pitanju vrsta snijega.
Što sve te riječi rade u spjevu jedne morske vrste
pitanje je na koje znanost tek treba odgovoriti.

Od katedri za delfinistiku
posebno se ističu
ona u Vancouveru i ona u Cape Townu
kojima autor duguje zahvalnost za obilje znanstvene
građe koju su mu ustupili na korištenje.

Profesorici doktorici Hernández sa sveučilišta u
Vancouveru jedno veliko „hvala“
ili na delfinskom
iii (akvalekt)

odnosno
shuu quc (aerolekt),
ali u isti mah i isprika,
a zbog toga što navedene dvije riječi
(i to neovisno o kontekstu)
mogu označavati i
voljeno biće
bilo kakav mehanički sklop
mjesečev odraz u vodi (mjesec gledan iznad vode
je samo *shuu*)
homoseksualni tjedan??? (što god to značilo)
stariju sestru koja nije u srodstvu??? (vidi gornju
zagradu)
leđno plivanje unatrag kojemu je cilj pokazivanje
trbuha
sve prozirne predmete (npr. najlonsku vrećicu)
i tako dalje
jer dvije gorespomenute riječi
i to obje istovremeno
imaju još približno dvanaest tisuća značenja.

Drugim riječima,
premda to zapravo uopće nije točno,
dovoljno je poznavati jednu jedinu riječ delfinskog
jezika
i to bilo koju,
da bi se mogao izreći,
premda ne i razumjeti,
bilo kakav sadržaj
što, razumije se,
uvelike otežava učenje tog silno složenog jezika.

AKO SE JOŠ NOĆAS

Ako se još noćas razmaknu planine
možda već pred jutro ugledam more.
U istom paru traperica još od Kandahara.

Ali mislim da već znam kakav je to osjećaj
gledat tako mirnu i golemu vodu.
Čuo sam glasine.

Ipak samo jednom u životu čovjek može prvi put
ugledati more
kao što se samo jednom može prvi puta otkrit
nježno lice pokriveno velom.

Sad se samo pitam je li s morem isto ko i s licem –
jedan pogled i čitavi horizont zauvijek je tvoj.

Uvijek ispočetka na brdskoj cesti stanem
i zasučem nogavice,
namjestim naprtnjaču
i pritegnem remen
iako čitavo to vrijeme ne radim ni prvo ni drugo ni
treće
već bez prestanka samo mislim na ljubav.
Zbog toga ću ujutro umjesto vela oženiti more.

Sad u noći nada mnom – svijetlo nebo
i sreća čovjeka koji je daleko.
Premda putujući nisam baš ni vidio bog zna što:
prašina i cesta, ista sela, rijetki ljudi.

Al sam zato mnogo toga čuo:
čudan unjkav perzijski u gradu,
tutanj lavine prijeko u planini,
nerazumljive Kurde među ovcama,
tišinu nad pustinjom debelu nekoliko dana.

A čuo sam i onu pjesmu koju poznajem od djetinjstva
putem je svirala ukupno tri puta:
Prvi put u Isfahanu
drugi put u Mahabadu
treći put jučer, na tranzistoru nekog kožara na tržnici
u Konyi.

Stajao sam ondje i pozorno slušao
i nekako sam od sebe
sukao nogavicu,
pritezao remen,
premještao naprtnjaču
i odjednom...
vidio sam dan kad je grmjelo
i kad je umrla mala Ferešteh.

Taj dan kad smo Karim i ja ostali sakriveni
i čitavu noć šaputali o moru.
Poslije više nije dolazio.

Ako noćas ne zaspem
ujutro ću, siguran sam, ugledati more
i bit će me strah, to znam.
Ali uspjeh ću zato jer sam rođen pod sretnom
zvijezdom.

Ipak, ondje iza pučine
pronaći ću svijet sav siv, zelen i nježan...
i ljude o kojima ne znam baš ništa.

Pa ću onda, sam,
sukati nogavice,
pritezati remenje
i cijelo vrijeme misliti na šaputanje o moru u
Kandaharu.

Svemir – košnica brojeva:
Deset na sedamdesetosmu,
Četrdesetšest na devetu,
Deset na jedanaestu,
Tri stotine na dvanaestu.
 Vanjski rub ljudske mašte
 Zemljina je stratosfera.
 Iza te crte
 brojevi su jedina moguća imaginacija.

Deset na sedamdesetosmu –
 brzina širenja svemira u trenutku velikog praska.
Četrdesetšest na devetu –
 promjer vidljivog kozmosa
Deset na jedanaestu –
 ukupan broj galaksija.
Tri stotine na dvanaestu –
 svemirska populacija zvijezda.

Bilo što manje od Sunca
 na kozmičkoj skali
 ne navodi ni matematika.
 Pa svejedno,
 u nedostatku bolje mašte,
 crnu pučinu promatramo brojkama.
 Oslušujemo:
 dijalog brojeva na šestoj planeti nekog sustava
 čije je postojanje još samo hipoteza.
 I saznajemo:
 prosječnu temperaturu
 na planetinim polovima.

Numerički trač putuje brzinom misli.

Golemost svemira je perverzija,
a nastranost udvostručuje obijesna sitnost atoma.
Čovjek koji bulji u noćno nebo
okružen je dvama ponorima.

...

Ticala uperenih u srce svemira –
zasad nam odgovara jedino muk.

No kad stignu vijesti,
a s njima i prvi gosti
širom Zemlje razgovarat ćemo jezikom brojeva.
1 – 2 – 1– 2 (dobar večer)
sedam osam dvjestopetnaest (pa ti uopće nemaš
ruke)

3.17 (što su to ruke?)
sedam osam devetstopedeset (ovo – upravo njima
mašem)

9 – 10 – 800 (aha, baš cool)
tristo–pedeset–tri–tisuće osamsto–četrdeset–četiri
(let's
fuck)

HOROR

Dvijetisućedesete svemu na meni je trideset godina.

Vidim ruke – tridesetogodišnjaka.

Vidim isto takvo čelo.

Vidim pete –tridesetogodišnjaka.

Vidim iste takve nadlaktice.

Vidim vrat.

I mršave bicepse.

Ali ipak,

posvuda,

još vlada neposluh.

Sentimentalni palac na desnoj ruci zaglavio je u
dvadesetčetvrtoj,

donjoj usni nema ni dana preko sedamnaest,

a tu je i stražnjica –

već deset godina pozadina dvadesetogodišnjaka.

Za stvarnim vremenom kasni i dio torza odmah
ispod pazuha,

koža kojeg je na opip – koža sedmogodišnjeg
dječaka.

A djetinjasta je i šarenica lijevog oka koja sliku boji
u crveno.

Asinkrono, tijelo usložnjava jednadžbu:

Borama ispod očiju su četrdesetdvije.

Dlakama koje rastu iz uha – pedesetosam.

Koži testisa, već je odavno osamdeset.

Ipak, najgori su laktovi –

njima su oduvijek i zauvijek dvjestočetrdesetčetiri
godine.

Vremenska torzija unakazila je moje tijelo,
pogotovo iznutra,
no to je već neka druga pjesma.

A kad me uzruja starenje
širom raširim nožne prste.
Koža između njih najmlađa je:
Ondje sam novorođen uvijek ispočetka.

UČIONICE

TAJNA JE U DOBROJ ISHRANI

Severina je jako lepa.
Božanski se osmehuje
dok tananim nožicama
hoda binom.
Svaka od njenih sedamnaest
kreacija je izgledala fantastično,
a Brega je samo začinio
koncert svojom pojavom,
taj stari lisac.
Petnaest hiljada devojčica
je razmazalo svoju jeftinu šminku plačući
i jedva uspevši u naletu emocija
da izusti kroz usne da
muškarcu treba samo kurva.
Petnaest hiljada devojčica je
mahalo svojim salom
i sudaralo se debelim guzicama
uz zvuke Breginih trubača.
Koncert se završio,
a zamrznuta slika osmehnute Severine
je stajala na mom TV ekranu.
Ta savršena žena,
pokupila je sve najbolje,
od anđela i porno-zvezde,
udara mi čežnju
dok jedem sendvič sa šunkom
i ne izgledam baš najbolje.

Ispod mog prozora
kisne starac.

On večeras
izgleda kao govno.

Nemoguće je u kontejneru
naći i sendvič sa šunkom,
a kamoli pržene pirane,
kavijar i francusko vino iz bekstejdža.

KRIK

Bradati, hvala na naslovu.

Video sam najbolje umove svoje generacije,
kako rade sezonske poslove,
beru maline, rade na gradilištima,
kako pešače sat i po vremena posle izlaska
da bi spavali kod tetke u predgrađu,
jer nisu imali novca da plaćaju
stan u gradu,
video sam ih kako seku drva u šumi da bi zaradili za
školarinu,
video sam ih kako ne govore sa ocem godinama,
video sam ih kako oca nikad nisu ni upoznali,
kako celu noć ostaju budni da bi slikali,
kako piju vinjak zato što je to najjeftinije piće,
video sam ih kako se gađaju svojim kompleksima
zato što su u prvom razredu prvi put videli
šta je to benzinska pumpa,
video sam kako čekaju jutarnji prevoz
dok naduvana elita se vozi svojim kolima,
video sam ih kako pristojno žive,
video sam ih kako jedu krompir čorbu u menzi,
video sam ih kako peru sudove
mrežicom koja liči na bradu
Alan Ginzberga,
kako čiste sudoperu
zapušenu od ostataka povrća
koje liči na perle
indijanskog šamana,
video sam ljude koji
nikad nisu mogli
da vrište
Oče, želim da te ubijem,
Majko, želim da te karam,
jer uspomene na detinjstvo

i osećaj za estetiku im to nisu dali,
video sam sve te briljantne umove
kako se bore
da učine boljim svet u kome žive.
Video sam ih kako piju rakiju i puše džointe,
ali i kako ujutru odlaze na posao.
Video sam ih kako izgaraju,
video sam ih kako dobijaju batine,
video sam ih da vole,
video sam ih da žive.

Naravno, Ginzbergu bi se dopalo
da kažem da sam video ljude
na heroinu kako se vuku mračnim ulicama,
padajući na asfalt umornog oka i detinjeg pogleda.

Da,
video sam i te idiote,
ali oni nisu najbolji umovi moje generacije.

NA ŠALTERU

Skupio sam
palac, kažiprst i srednji prst.

Dodirnuo sam čelo.
Pa pupak.
Pa desnu,
pa levu sisu.

Spustio sam glavu,
poljubio sliku
i ostavio Njegoša
na slici.

Pre mene njih petnaestak,
posle mene njih petnaestak.

Menjali su se samo Njegoš i Vuk,
tek poneki Mokranjac i Tesla.

Podignuto trideset rezervacija za nebo.
Tesla i Mokranjac imaju prednost.

OLIMP

Krevet ispod nas je
dugo i pažljivo
građen.

Daske čvrste
kao odlučnost
u borbi protiv
zaostavštine brkatih zlotvora.

Dušek udoban
kao kauč
ispred televizora
u sedam i petnaest.

Čaršav čist
kao namere
pokreta iz
sedamdeset i sedme.

Prekrivač topao
kao glas
ostarelog
gospodina Koena.

Jastuk mekan
kao povez knjige
o dva dečaka
na Misisipiju.

Taj krevet je naš privatni Olimp
na rasklapanje.

UČIONICE, FABRIKE MRŽNJE

Deci treba puštati filmove
u kojima svi kolju Srbe.

Treba im dati injekciju mržnje
dok drže olovke.

Stajaće mirno kad budu
držali puške.

Pucaće u koga god im mudre glave
kažu da treba da mrze.

Jebeš lepotu, domovina se brani mržnjom.

DOBRA

Ja sam ozbiljna žena
Išla sam na posao busom
I dobila džeparac

Ja sam dobra devojčica
Donosim kući tri kese
Paradajz lepinje i krmenadle
Znam najpovoljnije
Cene kačkavalja
I salame
Stvarno se ponosim sobom

Ja sam tvoja polovina
Nije bitno donja ili gornja
Ne znam da li mislim
Tvojim dupetom
Ili mojom glavom
Ali to je naravno isto
Jer uvek radimo po tvome

Mislim da sam postigla dosta
Decu mi čuva Velika Svekrva
Grlena Neumoljiva
Uvek je u pravu
(Genetika, nema šta)
Ona diriguje
A ja blistam
Spremam osam vrsti pita
Za pijane kumove
Tapkaju me po ramenu
Rakijica oho ho
Čorbica se srče lopće
Bravo snajka

Baš sam važna
Ne treba mi mnogo sna
Za podočnjake ne hajem
Bitno da sve postignem
To mi je nagrada
Nek me deca kinje
Pod tatinom paskom
Nije mnogo strašno
Dok ne krene šakom
Kći mi duva dim u lice
A ja ćutim
Samo nek je mirno
Dok moj Duče hrče.

BIO JEDNOM JEDAN MUŽ

Jednom je tu bio
Jedan muž

Imao je veliki stomak
I belu kosu
Lice mu se crvenelo
Kao aleva paprika
A zubi su mu sevali

Dizao je veliku buku
Grohotao se vajkao
I gnevio
A nekada je cokatao poljupcima
Kao lud

Zauzimao je mnogo prostora
Na razne načine
Kotrljao se naokolo
Kao Gospodar kegla

Trošio previše zraka
Na razne načine
Napunio je svaki kutak
Svojim Mužanstvom
Za nju nije ostalo ničeg

Ni vazduha
Ni reči
Ni mesta

Sem jednog jedinog ćoška

A kad je krenuo da zgazi
I u njega
Ona je rešila

Ovaj muž mora natrag
Odakle je doleteo
Iz Zemlje Zlih Muževa
Teških tvrdokrilaca

Il odakle već.

RAZLAZ KOD HRAMA

Zbogom šerpe od rostfraja
Zbogom setovi tanjira
Cediljko za makarone
I viljuške koje fale

Zbogom torbo za pijacu
Za planirane bakaluke
Mirisu neotvorene posteljine
Zbogom krute jastučnice
Poslednji pozdrav nameštaju
Iz doba soerealizma
Krnjocima od fasade
Jadnoj izolaciji

Bye, bye gazdarice
Matora lisice
Nevidljivi sustanari
Riškave krtice

Obeljeni zidovi
Good bye nove pločice
Good bye duhu neznanca
Što osta među njima
Zbogom beli zubi
I mesnate usne
Laskave vam nežnosti
A ljute uvrede

Bye podrško prijatelja
Jalova nado rodbine
Zbogom
Zaludne kafeterije
Okolo gigantskog hrama
Najvećeg na Balkanu
Oglušenog o molitve.

ODRASTANJE

Prestaneš ići u Motovun
Jer sad imaju karte sms–om
Prestaneš ići u Jabuku
Jer se teško penjati gore
Prestaneš se švercati u tramvaju
(I na račun toga sjediš i kad starci
Uspuhuju nad tobom)
Prestaneš naslonjen na lakat
Promatrati svoje starce
Prestaneš piti malo
Počneš odmah poslije posla
Sa većim količinama i bezbrižnošću
U novčaniku
Prestaneš spavati u hostelima
Prestaneš jesti bijeli kruh
Ugljikohidrate
I kupuješ naravno
Samo proizvode bez parabena
I onda se pitaš gdje je nestala sreća?
Pošalji joj sms, friend request na facebooku
Ili ju je još bolje twittaj!

DOK NAŠE DRUŠTVO VESELO PEČE PATKU

Napunjenu porilukom, narančama
Premazanu medom i napunjenu krumpirom
Gledamo bluberry nights (forever)
I poželimo da ta opuštена nedjelja traje i traje
Jedemo slatkiše, smijemo se,
Hrana je uvijek fina jer je osim sastojcima
Nafilamo ljubavlju, brižnošću, nježnošću
Svime onim čega smo zapravo sami gladni
Pojedemo sve i radimo planove za nove
Ručkove, filmove, putovanja, pobjede.
Dok naše društvo nedjeljom veselo peče patku
Ne postoji niti jedna briga na svijetu.

TI SI POZNATI DIZAJNER, KARIJERIST, KREATIVAC, JEBIVJETAR

Voliš jednostavnu hranu bez začina
Ne podnosiš pacanje mesa ni ružmarin
Znaš nazive svih albuma Yello grupe
Radiš od 8 do 4
Voziš i slušaš.
Žene te vole jer im ne dopuštaš drugačije
Silovit si, svoj, siguran, sam.
Kupio si psa, napravio kuću, i sve bi dao da si
Manje sjeban
I da ne moraš varati svoju curu
Ona je novozagrebačka
izgubljenica u potrazi za nekim
Kome će biti više stalo
Zna ona da ju varaš
No još malo troši vrijeme s tobom
Jer žena, loveći jednog muškaraca, najčešće naleti
na drugog.

DOK NAS JE JEDNOM SLAVENKA DRAKULIĆ

Slučajno trknula autom u Motovunu
Nismo ni sanjali da ćemo pisati scenarij
U kojem ćemo spominjati njenog bivšeg muža
I slati mu mail u kojem ga molimo da objavimo
Njegov poster u filmu
Nazdravljaju likovi njihovoj ljubavi
Za koju ni ne znamo kakva je bila
Srećem Rujanu u Jabuci i mislim si kako me njen

Darkroom

Jednom potaknuo na pisanje
Dok maštamo o filmskoj premijeri
U prozaičnoj zemlji
Dobro je da nas je tad skoro trknula.
Realnost nas je na vrijeme podsjetila
Da nas ne može trknuti baš bilo tko

NAŠ SUŽIVOT

Njega ne zanima što ja radim
Mene ne zanima što on radi
Voljela bih da pročitam moje scenarije
Volio bi da poslušam snimke njegovih koncerata
On je disleksičan
Ja sam gluha
Drugi čitaju moje scenarije
Druge slušaju snimke njegovih koncerata
Mi živimo zajedno
Sretni smo svako za sebe
I zapravo ništa ne može narušiti taj sklad
Gdje nema očekivanja, suza,
lupanja vratima, pogleda
Nema niti kruha u ladici
On me poznaje dovoljno dobro da me pusti da
stvaram

I pita obazrivo smeta li mi ta klasika
koja uvijek svira i popunjava tišinu
Mogli bismo ovako do penzije

PROZA

U TRAGANJU ZA IZGUBLJENOM KRLETKOM

1.

(Sarajevo, 26. januar)

Prelazeći granicu ovog i onog dela avlije, zajedničke avlije izmišljene prošlosti, shvatam da bezrazložno spajam ta dva dela, potpuno svestan uzaludnosti svoga čina. Osećam, a često i umišljam, euforiju koja me preplavi kada s jednog kraja pređem u drugi. U potrazi za domom, samoprognan u egzil, tragam za onim trenutkom kada ću reći – to je to, stigao sam. Do tad, sve je samo puko traganje, tumaranje po zapuštenim krajevima nikad iscrtane mape. Da bih znao gde se nalazim i kuda idem, često zapisujem bezbroj stvari o kojima razmišljam. Pišem i čitam bezbroj stranica, svojih i tuđih, o sebi i o drugima, neretko umišljajući posebnost svoje priče, njenu izuzetnost.

Kasnije osećam kako me preplavljuje neka memljiva bezvoljnost, osećaj sigurne uzaludnosti, vreme koje prolazi, a ne teče, magla i smog svakodnevice, zagušljivi ritam života koji nikako da se otrgne, da nastavi dalje, ili bar da krene.

Čitajući savremenu postjugoslovensku književnost, uglavnom bosanskohercegovačku i hrvatsku, a najviše egzilantsku, umiruju me sličnosti tih priča, napisanih i tuđih – i moje, nenapisane, životne.

Uveče se uvlačim u vreću za spavanje, maslinastozelenu i staru i, trljajući hladna stopala jedno o drugo, razmišljam o tome da će se uskoro desiti – to što treba da se desi – jer mora da se desi, iako ne znam šta.

Ujutru otkopčavam cibzar, izvlačim se iz vreće i, ugrijanih stopala u staroj pamučnoj pidžami, odlazim u kupatilo. Prilazim šolji, podižem dasku i polako ispuštam mlaz žute tečnosti, uvek iznad onog dela gde je voda, na beli keramički deo, jer me zvuk mlaza koji se sjedinjuje sa vodom – užasava. Ispuštam svoju žutu tečnost sporo i ujednačeno, bez prekida ili menjanja

intenziteta. Onda pustim vodu i nagnem se nad kadom. Lavabo ne koristim, jer ne umem da promenim gumicu koja je pukla i pored koje curi voda. Nisam se ni trudio da to učinim, verujući da čovek može provesti ceo život umivajući se nad kadom. Tako umiven, skidam se i ulazim pod tuš. Kratko tuširanje mlakom vodom znači početak još jednog dana, mogućnost za novo. Za nekoliko minuta izlazim iz kupatila, potpuno go, i odlazim do ormara. Dugo gledam svoje stvari, pokušavajući da izmislim neku novu kombinaciju. Onda uzimam samo bokserice i kratku majicu, oblačim ih i odlazim do kuhinje.

Potreba za kafom je jača od potrebe za skladnom kombinacijom garderobe. A i šetati po stanu polugolišav, deluje nekako ispravno, daje osećaj sigurnosti, zaštićenosti u malom prostoru.

Tako polugolišav, mućkam kafu uvek kupljenu na sniženju, uvek iz uvoza i uvek bez šećera. Onda sedam kraj prozora i dugo posmatram grad koji se nazire u magli i smogu. U daljini se nekad vidi i Bjelašnica, moje prvo zimovanje, i jedno od prvih sećanja.

Planina se jedva nazire, kao uostalom i moja sećanja na nju i na početak svesnog života.

***

Bila je srijeda, sjećam se.

Kao pred suhom krletkom, stajao sam i gledao kako ih vode, u koloni, nekim čudnim tempom, ni sporim, niti previše brzim. Kao na strijeljanje. Stajali smo i nijemo ih posmatrali. Nismo se gledali, deseci nas, izglednijih od stajanja i čekanja da *prijeđemo*. Zato smo došli. Gledali smo k njima, ali ne u njih. Tražili smo one koje poznamo. I sklanjali pogled kad bismo koga poznali.

Bila je srijeda, jer samo srijedom dolazimo. Imamo pravo na posjet samo jednom tjedno. Već svak svakoga zna. Svak je čuo priču onoga kraj sebe. A sve priče slične jedna drugoj. Svakoj je, ako ne isti, onda posve sličan zajednički imenitelj. I svaka je usporedba suvišna. No opet, svi vole uspoređivati svoju muku

s tuđom, jer je tako lakše, jer onda nije tako strašno, jer se nije dogodilo *samo meni*.

Onda se s tim da živjeti.

Te smo srijede stajali pred kapijom i vidjeli ih prvi put. Kroz željezne rešetke, iza prijavnice, išli su u koloni, vodili su ih, deseci njih, svi u nekim starim hlačama, odjeveni u najčudnije kombinacije, neki sa kapama, neki uredno podšišani.

Šetnja. Jednom dnevno ih vode van.

Pod tvrdim studenim suncem, stajali smo sa vrećama punim fino isjeckane hrane, suhe. Tekućinu nismo smjeli unositi. Nosili smo im ručnike, odjeću. Među nama je bilo najviše žena. Bile su to majke ili sestre. Svaka je ponijela sve što je mogla, sve što je mislila da mu treba, sve što je imala. I spakirala je to kao da mu ide u bolnicu, ili na posao. Kao da mu ne ide u zatvor.

Šutimo i gledamo kolonu koja promiče. To traje tek nekoliko trenutaka, no čini se da traje cijelu vječnost. I odlaze, vraćaju se tamo gdje sad žive. Dan se nastavlja, vrijeme ide dalje. I mi se polako vraćamo tu gdje jesmo, uzdišući kao poslije sprovoda.

Neka žena tiho plače.

2.

(Novi Sad, 7. februar)

Odlazak iz jedne države i dolazak drugu, demonstrativni rez koji sam pripremao bezmalo više meseci, nekad mi se čini i godina, trebalo je da predstavlja životnu odluku sprovedenu u delo. Želeo sam da pokažem da znam zašto i kuda idem. Verovao sam da sam sebi to i objasnio. A onda bih pomislio da to činim samo da bih uzdrmao svakodnevicu, svoju i ljudi oko sebe. Sebični poriv za promenom, možda je bio samo signal, alarm, skretanje pažnje na sebe. Jer, ljudi se čine tako nemoćnim, nesposobnim, otupelim za bilo šta što bi značilo da su živi. A ja nisam hteo da budem jedan od takvih, jedan od njih.

Čime se baviš – drsko bi me pitali policajaci na granici.

Ja sam pisac – redovno bih odgovarao, gledajući ih u oči, svakog od njih istom prodornošću, sa istim inatom, uživajući u čari trenutka, jednog od suštinskih životnih trenutaka i umišljajući kako, eto, i meni, kao i mnogim piscima, nije lako opstati, živeti.

Bila je to laž koje sam bio svestan. Ne, nije mi teško, ne nisam jedan od onih koje je sistem maltretirao, a oni su ipak, nekom čudnom silom, sticajem okolnosti ili uz pomoć svevišnjih, uspjeli da opstanu, da ostanu pisci u vremenu koje je radilo sve da takve istrebi. Nisam bio jedan od takvih, iako sam besomučno zapisivao sve priče i sva pitanja o kojima sam razmišljao. Dubravka Ugrešić je u jednom od svojih eseja rekla da su pisci slični alkoholičarima. I jedni i drugi tako teško priznaju – da su to što jesu.

Ali prelaskom u ovaj deo avlije, postajući delom grada koji sam izabrao, taj *pisac* postajao je ne samo deo mog identiteta, on je to već uveliko bio, već i deo svakodnevice, upoznavanja, predstavljanja. Prvih puta bih se, u situacijama kad bi me neko tako predstavio, glupavo smeškao i davao još gluplje komentare, tipa – eto, svi smo mi pisci... i slično. Bilo bi mi bolno neprijatno, tako drugačije neprijatno, a to je bio samo refleks prouzrokovan onim delom školovanja koji se odnosi na izučavanje istorije književnosti, gde su nas memljivi prosvetni radnici, nedovršeni književni kritičari, bez ikakvog umetničkog iskustva, učili i ubeđivali da se *pisacem* teško postaje, a još teže, gotovo nikako – ne ostaje. Učeni smo da budemo oštri i nemilosrdni kritičari, akademski ohlađeni. Ljudskost se nije opraštala.

Sedeći tako kraj prozora i gledajući u neprozirni prizor grada koji nestaje u magli i smogu svakodnevice, osećao sam nekakav golicavi strah da će taj trenutak odjednom nestati, da će sve proći, da ničega nije ni bilo, ni tog grada, ni planine u daljini, ni prašinarske svakodnevice iz koje sam pobegao; da sam ja samo jedan od onih od kojih sam se sklonio, onih

nemoćnih, nesposobnih i otupelih – i da nemam kud. Stresao sam se od te pomisli, približio šolju kafe ustima i počeo se po međunožju, kao i svaki muškarac koji se u trenucima velikih dilema i teškoća prvo uhvati – za svoj kurac. Umirivši kastracioni strah, nastavljao sam sa razmišljanjima, sa sanjarenjima, razapet između stvarnog i izmišljenog, ušuškan u umišljenom, sakriven od svih.

***

Bila je srijeda, sjećam se.

Tog sam jutra ustao ranije, kako bih stigao obaviti još neke obveze. Bio sam umoran i bijesan. Nisam želio nigdje ići, htio sam ostati doma te srijediti neke stvari. No, stvari su se uredile same. I ja nisam imao kud.

Uzмите, bijele sjemenke, kupila sam nekoliko vrećica. Ja ih redovito uzimam zbog nervoze. Liječnik mi je rekao da imam povišenu anksioznost koja se manifestira tako što cijela počnem drhtati, a onda osjetim takav grč u stomaku, da ništa ne mogu niti primirisati, a kamoli pojesti – obraća mi se žena koja stoji kraj mene. Pomjeram svoj kišobran kako bih ju pokrio od kiše koja pada sve jače.

Hvala Vam – kurtoazno ju odbijam.

Ljubazni ste, no ne morate dijeliti svoj kišobran sa mnom. Prije dva tjedna sam bila potpuno mokra! Stajale smo pod jednim kišobranom, nas tri, baš smo ovdje stajale, ne sjećam se gdje ste vi bili, i glave smo sačuvale, no cijele smo bile mokre. Znae kako je padala! Ja sam se smijala, a što sam drugo mogla – nastavlja nepoznata žena, pljuckajući svoje bijele sjemenke.

Bio sam i ja ovdje, samo sam stajao s lijeve strane... Da, baš je padalo – pokušavam djelovati nezainteresirano. Lijevu cipelu brišem o desnu nogavicu, jer gospođa pljucka svud po malo. Pa i po meni.

Aaa, sad sam se sjetila! Stajali ste s onim starijim gospodinom, onom što mu je sin ovdje već dvije godine... – sjetila se susjeda.

Da... – ostajem vjeran svojoj nezainteresiranosti.

Stajali smo tako i razmjenjivali svoje riječi i rečenice, slučajno spojeni u uvjetima koje nismo željeli. I svak je sa svakim nešto razgovarao. Da ubijemo vrijeme. I nitko nikoga nije slušao. Pričali smo, smijali se i pljuckali, svak za sebe i jedni po drugima, *ubijali smo vrijeme*. A što smo drugo mogli.

Kiša je padala sve jače. Osjetio sam da su mi noge potpuno mokre. Počeo sam se smijati. Susjedu je to razveselilo. Onda smo se oboje smijali, a ona je otvorila novu vrećicu.

3.

(Sarajevo, 16. februar)

Danas sam ceo dan proveo sa Lidom, psom svoje cimerke. Iako me to pašče nije dojmilo svojom prvom pojavom, s vremenom smo se zblížili. Naš je suživot počeo da biva ispunjen kada smo obojica shvatili da smo udomljeni, on sa ulice, a ja iz komšiluka. Njega je udomila Edina, mene Sarajevo. Obojica smo zahvalni svojim udomiteljima. I nismo zahtevni, najvažnije nam je da znamo da pripadamo nekome, ili nečemu.

Dok na krišku starog hleba pokušavam da razmažem maslac, a da se pri tom ta kriška skroz ne raspadne, Lida me gleda svojim glupavim očima i naginje svoju neproporcionalno veliku glavu čas na jednu, čas na drugu stranu. Videvši da ga gotovo ne posmatram, prilazi mi i počinje da me grebe svojim nepotkresanim kandžama. Shvatam da nemam kud. Ustajem, pogledam ga u oči i nekoliko puta izgovorim njegovo ime. On, vidno željan bilo kakvog druženja, počinje da se vrti u krug i da ispušta neke čudne, neprirodne i ne-pseće zvuke. Onda odlazim do dnevnog boravka i počinjem da trčim oko stola. Siromaha to toliko zabavlja da, jureći me, ispušta nekoliko kapi mokraće pored sofe. Kada sam to spazio, počinjem da usporavam i dalje ga gledajući u oči. Setio sam se da bi mu sad, kako to piše u udžbenicima o dresuri pasa – trebalo dati do znanja da je pogrešio – no za to nemam srca. Ne mogu da viknem na to ogromno pašče, tako srećno i tako usamljeno. Govorim mu da sedne i odlazim po toalet papir. Brišem tih nekoliko kapi i, ponovo ga gledajući u oči, samouvereno i strogo izgovaram da

se potruđi da mu se to više ne ponovi. On samo sedi i posmatra me, ne pokazujući ikakav znak da je razumeo.

***

Bila je srijeda, sjećam se.

Išao sam kupiti jabuke. Zbog jačanja imuniteta, kao obrambeni mehanizam, protiv virusa. Biraó sam one manje, da nisu pjegave. Bolje više manjih, onda ih može podijeliti sa svojim cimerima. A opet, ako su dovoljno male, onda ih ne može dijeliti sa svakim. *A gdje ću dijeliti ovako malu!* Pažljivo sam biraó malo crvenih, malo žutih i koju zelenu. Da djeluje da ih ima više. Htio sam kupiti i banane, ali sam se sjetio da ih često vrata, banane ne mogu proći. Onda je bolje da prođe bar nešto.

Kada sam stigao, već je bila gužva. Neki su došli prije sedam. Trebalo je da dođem ranije, sad ću sigurno čekati do poslije podne, govori mi čovjek koji je došao posjetiti sina. Odlazim na prijavnicu pokazati osobnu iskaznicu i reći kome idem u posjet.

Dežurna policajka me unosi u spisak. Dvadeset četvrta grupa, to je poslije podne, poslije pauze. Čovjek je bio u pravu, trebao sam doći ranije. No, u svakom slučaju, bit ću tu cijeli dan, tako je nebitno kad sam stigao. Uvijek ostanem cijeli dan.

Spuštam vreće sa hranom i odjećom, prisanjam ih jednu uz drugu, provjeravam jesu li jabuke dobro uvezane – i spremam se za stajanje. Svaki put se trudim stajati što je pravilnije moguće. Da tijelo stoji ravno, da koljena budu blago savijena, da ramena budu u istoj liniji. Usmjeravanjem pozornosti na svoje tijelo u prostoru, usmjeravam pozornost sa prostora u kojem je moje tijelo.

Idem se žaliti! Ne mogu više izdržati! Ponašaju se prema nama kao da smo štakori, kao da smo mi krivi! – više čovjek kojega je dežurna policajka vratila k nama, na čekanje. A on je samo htio pitati da li smije... jer ne zna, samo da provjeri... *Nazad*, bila je jedina riječ dežurne dame. I čovjek je počeo urlati.

Onda su se ljudi skupili oko njega, ne bi li ga umirili. I svak je naveo bar po jedan primjer, da se, eto, i njemu desilo baš to

isto. I da ne smije vikati, jer onda možda nitko neće moći prijeći, jer što ako se naljuti dežurna policajka, što ako odluče danas više ne puštati... I nesretni čovjek se ušutio i zapalio cigaretu. Nije više urlao, samo je pušio i gledao u nebo.

4.

(Sarajevo, 6. mart)

Bio sam na kafi sa svojim prijateljem, pesnikom.

Ceo dan sam proveo na relaciji šporet–laptop. Danima sam planirao da skuvam pasulj, teški pasulj za prazne dane, vegetarijanski, tanak i zdrav. Svratio sam u prodavnicu i video da je na sniženju. Prevarile su me mutne cifre, zbrkani brojevi, zaboravio sam ono glavno: snižen je jer je star, sigurno je ostao još od rata. Tri šake će mi biti dovoljne, tri šake za tri dana. Zadovoljan prevarom koje sam bio svestan, nastavljam prema stanu. Čim sam ušao, uzimam staru zemljanu posudu, u nju istresem tamna zrna i prelijem ih vodom. Neka stoji tako do sutra, skoro 24 sata, možda će mu to pomoći. Pravi pasulj se pre kuvanja potapa u devet voda, govorila bi mi prijateljica još davno. Baš devet, pitao bih je, smejući se. To je zbog prdenja, da ga lakše svariš, zajedljivo bi mi odgovarala.

Nikad je nisam poslušao.

Moj prijatelj pesnik je gubitnik. Još za vreme srednje škole radio je na građevini. Uveče bi, skrhan premorom, uzimao poeziju, čitao je i pisao.

Onda je jednog dana u kafani, već obnevideo od piva i vrućine, prišao poznatom piscu koji je sedeo nekoliko stolova dalje. Ovaj ga je pogledao, pružio mu ruku i nakon upoznavanja, ponudio ga da sedne. Nema problema, neće im smetati, njih dvojica su ionako došli na pivo, ima mesta i ima tema, rekao mu je kroz smeh. I moj prijatelj pesnik je seo. Nakon još dve ture, posao je bio dogovoren. Neka donese svoj rukopis, pa će videti. Ništa ne obećava, ali veruje da će stvar biti sređena.

Nakon nepuna tri meseca moj prijatelj, pesnik i gubitnik, imao je u rukama svoju prvu knjigu poezije. Bio je pesnik i građevinar, pijan i mamuran, uspešan i izgubljen.

Bila je srijeda, sjećam se.

Posljednja srijeda tog mjeseca i posljednja srijeda mog stajanja pred suhom krletkom. Kroz snijeg koji se počeo topiti i stvarati nevjerojatne lokve, mokrih stopala i do pola mokrih hlača, pristigao sam pred zatvor. Ljudi su nijemo stajali i promatrali me. Javio sam se onima koje poznam, a oni su samo klimali glavom. Osjećao sam se kao u nekom filmu, nijemom i glupom.

Već do pola smrznut, prlazim prijavnici. Umjesto dame sa policijskom značkom, iza stakla je stariji gospodin, sa uredno podšišanim brčićima. Djeluje dobronamjerno. Kad me je ugledao, oborio je pogled. Već sam u lijevoj ruci držao osobnu iskaznicu, spremivši desnu za potpisivanje. Taj sam ritual obavljao posve mehanički. Nikad nisam gledao što potpisujem.

Pozdravljam ga i izgovaram svoje ime. Nije se niti pomjerio. Uvjeren da me nije čuo, ponavljam. Onda on polako podiže pogled:

Zvali smo Vas jutros, no niste bili doma.

Da, jutros sam krenuo malo ranije. Grozno je vrijeme – odgovaram bez udublivanja.

Zvali smo Vas da Vam javimo – nastavlja policajac, spustivši pogled.

Da mi javite? Što da mi javite? – začuđeno pitam.

Gospodine, Vaš je otac noćas umro. Moja sućut – izgovara ne podižući glavu.

Umro? – tiho pitam.

Da, noćas. Zvali smo liječnika, ali je već bilo prekasno. Srce – odgovara tiho, ne gledajući me.

Klimam i lagano krećem nazad. Prolazim kroz gomilu koja stoji ispred, pored onih koje poznam i onih koje ne znam. Neki mi prilaze i pružaju ruku. Čuli su, dežurni je jutros rekao jednoj gospođi, a kraj nje je bio onaj... Svi žele reći da je i njima netko rekao. Moja sućut... ah, što ćete... Riječi su koje svi ponavljaju. A ja samo klimam glavom i idem bez zaustavljanja. Idem doma. Treba obaviti toliko toga, sve te obveze.

Odlazeći, čujem nečije riječi:

Žao mi je, a što ćete... I s kim ću ja sad stajati i smijati se?
– govori mi moja susjeda, ona sa bijelim sjemenkama.

(Sarajevo, 15. mart)

Tek je okopnilo, još se samo ponegde mogu naći ostaci snega, sjedinjeni s blatom i prvim izdancima trave. Na putu do biblioteke srećem prijateljicu, podseća me na Lilit. Stojimo u raskvašenoj zemlji, tik uz trotoar. Osećam kao da tonemo u ponor, u bezdan. Pogledam u njene lakovane cipele i počnem da analiziram fleke od blata. Podsećaju me na Ahilov štiti i na jednu stranicu iz Kur'ana. U tim flekama kao da vidim ceo univerzum. Onda pogledam u svoje crvene pertle i počnem da se smejem. Dok stojimo, oko nas bruje i škripe tramvaji i trolejbusi. Lilit me gleda svojim vodnjikavim očima i govori sve tiše. Od buke više ne čujem njene reči, čujem samo zvuke i škripu, njen glas je nestao.

A u daljini, jedva primetno, prolazi Lida, pas moje cimerke. Iza njega ide moj prijatelj pesnik. Ja ih gledam i shvatam kako i oni nestaju, kako se gube u daljini i magli koja je počela da se spušta. Pogledam u Lilit i krenem prema njoj. Ona me uzme za ruku i mi nastavimo isprepleteni njenom dugom crvenom kosom negde daleko, daleko, prema Mrtvom moru, što dalje od raja. A iza nas osta samo magla, i grad.

***

Sve će srijede u mom životu biti iste, mislio sam.

Toliko mjeseci sam stajao pred suhom krletkom i bio dijelom svijeta koji nikada nisam prihvatio, a koji je postao dijelom mene. Razgovarao sam, smijao se i grickao bijele sjemenke sa ljudima koji me uopće nisu interesirali, ali koji su, isto tako, postali dijelom moga života. I o čijim sam životima znao sve.

Došla je i prva srijeda kada nisam morao otići tamo.

Ustao sam ranije. Sunce je tek izašlo i obasjalo je cijelu sobu. Skuhao sam si kavu, uključio radio i neko vrijeme samo

sjedio. Nisam nikuda žurio. Cijeli je dan bio preda mnom. Otvorio sam prozore, pustio zrak, svjež i hladan. Odlučio sam otputovati negdje, na pet dana, deset, tko zna. Želio sam otići i, kao u priči – promijeniti svoj život *iz korijena*.

Cijeli je dan preda mnom, kao što je preda mnom i cijeli život.

Spakirao sam nekoliko osnovnih stvari, spremio putovnicu, zalio cvijeće. Obuo sam se i izašao.

Idući prema kolodvoru, u džepu sam osjetio, gle, vrećicu bijelih sjemenki. To mi je dala moja susjeda, za sretan put.

ZA KIM ZUJE GROBNE MUHE

– tri epozode iz života Lamije i Hudevskog –

1. Tko je zaboravio posisane bombone? – Pripovijest o suživotu protkanom finom suradnjom, Fahrudinu koji je kasnije postao neopjevana kretenčina i Franki koju je spopalo manično prebrojavanje krvnih zrnaca.

Ne, nije Lamija otišla k njima, oni su došli k njoj. Tri se tjedna spremala za taj susret. I nije bila nimalo sretna.

Stol u kuhinji je bio zatrpan knjigama, bilježnicama i hrpom raznih papira i papirića. Bilo je tu i celofana od bombona, i omotnica od bajadera, a ispod jedne knjige, koja je bila otvorena na str. 232–233, i koja je govorila o umjetnosti vrtlarstva, stajao je veliki suhi kreker. Mravi ga još nisu bili zamijetili.

Pokušavala je iz kaosa načiniti smisao. Sretno bi se budila svakoga jutra, hrlila nasmijana u svijet, kroz prozor gledala grad, a starom žlicom miješala nesicu. Ah, bila je tako smirena i tako sretna.

Na korak do učinka, do uspjeha, mislila je.

Posljednjih godina, svaki je njen uradak bio histerično započet, smireno razrađen, no niti jedan nije bio završen.

Acta fabula est. Lamija je vjerovala u to.

Budeš mi donio novine? – pitala bi Hudevskog svakoga jutra, uvijek u isto vrijeme. Budeš – ponavljala bi još jednom, više za sebe. Onda bi otišla napraviti si kavu.

Hudevski je bio toliko lijen da se gotovo nije mogao ni pridići iz kreveta. Budem – procijedio bi bunovno. I nikada to ne bi učinio. Tako su Lamija i Hudevski živjeli bez ijedne novine, kako dnevne, tako i tjedne. Mjesečnika se nitko nije ni sjetio. Štampa je u njihovome svijetu postojala samo kao molba, uvijek izrečena, nikad uslišena.

Hudevski je bio prespor da bi živio, Lamija prekaotična. Svoj su mali stan uredili tako da ne moraju nikamo ići. Ponekad, ako bi imali dovoljno hrane, danima nisu ni privirivali van.

Najčešći prizor bio je: ona sjedi za kuhinjskim stolom, prebira po knjigama i papirima, s lijeve strane joj je velika uska

šalica puna kave, nesice s mlijekom, s desne nekoliko bajadera ili barem nekih rijetkih livenih bombona. Sjedi kraj prozora, radio je gotovo utišan, no iz njega se ipak čuju vijesti o stanju na putevima i burzovno izvješće; on je u drugoj sobi, sjedi za radnim stolom, tipka po staroj tipkovnici, a u ušima su mu slušalice. Lamija slušalice nije mogla podnijeti. Ah, tko bi to izdržao, to normalno uho ne može preživjeti. Glazbu je rijetko slušala, samo ono što bi išlo nakon burzovnoga izvješća.

Njihov je suživot trajao već dovoljno dugo da bi se prestali baviti obljetnicama ili značajnim datumima. No nisu se svađali. Suživot protkan finom suradnjom omogućavao im je da jedno prema drugome ne osjete niti jednu negativnu emociju. Netko sa strane bi pomislio da ih veže, ah, ta krasna ljubav. No, i to je pogrešna prosudba.

U četvrtak će doći Maša, dovest će i psa – nezainteresirano je Hudevski priopćio tu obavijest.

Kaj, ne, ne mogu vjerovat... može li doći samo Fak? – poludramatično je odgovorila Lamija. Ostat će samo dva dana – pomirljivo će Hudevski. I kaj, sad bih trebala bit sretna... Isuse bože... Kakva kuja... – pomirljivo je procijedila i Lamija.

Maša i njen pas Fak bili su hodajuća groteska. Fak je dobio ime po Fahrudinu, čovjeku koji je u Mašinom djetinjstvu bio najzanimljivija pojava koju je ikad vidjela, visok i mršav, sa prenaplašenim sarajevskim akcentom, uvijek u nekim smiješnim hlačama i šarenim majicama. Kasnije je postao neopjevana kretenčina, no to Maši nije zasmetalo da avlijaneru nadjene njegovo ime. Prvo je pokušala sa cijelim imenom, kasnije ga je skratila na Faki, da bi na kraju ostao Fak. Kad bi ga zvala kroz park, svi bi se okretali na njeno: Fak, Fak, Fak...! Vрати se, Fak, jebo te bog! Jednom joj je neki fini zagrebački gospodin prišao i rekao da nije lijepo što psuje boga, a ona mu je na to odgovorila: Bogati, a što se vi uzbuđujete? A je li bog vaše privatno vlasništvo pa da ga ne smijem psovati? I gospodin se samo okrenuo i otišao.

Fak je bio avlijaner, iz daljine je podsjećao na hrta, imao je tanke nožice, usku glavu sa krupnim očima i asimetrične uši: lijevo mu je uvijek bilo spušteno, dok bi desno stajalo uspravno

kao prijemnik. Krivio je glavu kako to obično čine psi, a kad bi se uplašio, zalajao bi tako histerično i tako piskavo, da netko ko ne vidi da se radi o psu – nikada ne bi pogodio o kojoj je životinji riječ.

Fak je imao devet godina, a Maša trideset dvije. Bila je tri godine mlađa od Hudevskog i gotovo sedam od Lamije. Bila je niska i debela, farbala se u narančasto, a šminkala u sve moguće boje. Ličila je na Fahrudinove majice.

Njihovo je prijateljstvo počelo prije nego se Fak i rodio. Hudevski je u gradskoj galeriji izlagao ostatke bombona iz svog djetinjstva, neki su bili neotvoreni, neki do pola posisani, a bilo je i onih ostataka koji podsjećaju na sve samo ne na dio dječije radosti. Želio je prikazati nutrinu nostalgije, žal za bijedom, i na koncu – besmisao svega toga. Izložba je ocijenjena kao potpuni promašaj i on nikada nakon toga nije izložio niti jedan svoj uradak. Kasnije bi, u trenucima koketiranja sa boemštinom, govorio kako je umjetnost postala kao suho govno, podsjeća na ono što svi znaju, ali je izgubila svoju osnovnu osobinu i smisao – smrad.

Lamija je prije bila spisateljica, u svojim dvadesetima je objavila dva romana i tri knjige pjesama, ali je nakon toga odlučila promijeniti svoj identitet i posvetiti se suvremenoj filozofiji. Nakon te odluke, gotovo dvanaest godina nije napravila ništa. Svih tih godina ona je u traganju za klikom, kako naziva smisao svoga postojanja. Da joj roditelji nisu stara mostarsko–opatijska aristokracija, vjerojatno bi dosad umrla od gladi. No ona kaže da je prirodno da uživa nasljedstvo svoje obitelji i da oko toga ne treba filozofirati.

Hudevskog je upoznala prije točno petnaest godina. Tada je već bila uspješna mlada spisateljica, nekoliko najčitanijih novina ju je predstavljalo kao umjetnicu novoga vala postjugoslavenske književnosti, sofisticiranu i beskompromisnu. Pisali su da je pred njom krasna i osebujna spisateljska i umjetnička karijera. Nju je sve to toliko živciralo da je iz inata počela pisati hermetične tekstove, histerične skupine riječi i rečenica koje nisu značile ništa i koje ni sama nije razumjela. Nakon toga je potpuno prestala pisati. I novine su prestale pisati o njoj.

Lamijina je obitelj bila van sebe od šoka i bijesa kad je ona počela živjeti sa Hudevskim. Za tu je finu katoličku obitelj, koja bi uživala u svojem imetku do kraja života, da se u međuvremenu nije desio rat koji je probudio neke nove ljude koji su im odmah prebrojali krvna zrnca i ocijenili da jedan dio tog imetka ne može više biti njihov i jednostavno im to oduzeli – Hudevski bio kao božja kazna. Njegovo ime nisu mogli niti izgovoriti, a o njegovu podrijetlu nisu željeli ni razmišljati. Pa njegovi su... – počinjala bi Franka, Lamijina mama, ali ju je ova odmah prekidala – Pa što? Franka je Hudevskom uspješno prebrojala sva krvna zrnca i ocijenila da on nikako ne može biti dijelom njihove obitelji. Ali on nije niti katolik, a kamoli... – tako bi bolno završavala svoje izlaganje, dok bi Lamija već bila daleko od visokih stropova i češkoga porculana.

2. Anđeo Čuvar i ljudi koji se vraćaju sa pijace i vuku cegere i metle – Pripovest o dvadesetsedmogodišnjem Momčilu, Nedi koja popravlja venecijanere i Hudevskom koji uredno klima glavom.

Dvedesetsedmogodišnji Momčilo, brat tridesetpetogodišnjeg Hudevskog, završio je u Kovilju. Jednog jutra, tek što je svanulo, njegova majka Neda zatekla ga je kako stoji na ivici prozora držeći se za ramove i gledajući u asfalt pet spratova niže. Prišla mu je tiho, no on je ipak čuo i okrenuo se. Stajali su i nemo se gledali, onda se on opet okrenuo prema ulici, a ona ga naglo povukla nazad.

Sve su to obavili bez ijedne jedine reči. Momčilo je pao i udario o brodski pod. Onda se skupio u položaj fetusa i tako ležao sve dok Neda nije skuvala kafu. Nekoliko minuta kasnije, ustao je i prešao u dnevni boravak. Ona je uključila tv, jutarnji program, voditelji su najavljivali međunarodni festival novog teatra, negde na Kosovu, a sat je otkucao tačno: 6.45h.

Hoćeš li? – pitala ga je smireno.

Kako hoćeš... ali ja za ovo više nemam snage – dodala je gledajući u veliki plazma ekran.

On je pogledao i klimnuo glavom. Pristao je.

Kovilj je mnogima poslednja šansa. Novosadski narkomani ga ostavljaju za kraj. Valjda zato što im je u komšiluku. Narkomani sve ostavljaju za sam kraj.

Taj je manastir poznat kao mesto za odvikavanje od narkomanije, za izlečenje i prosvetljenje. To odvikavalište, čistilište, vode sveštenici. Crkva je uvek imala svoje metode. Nekima uspe da se skinu, neki umru. Momčilu to nije bitno, kao ni bilo šta drugo.

Hudevski i on se nisu videli više od tri godine. Njihov poslednji susret je bio u zatvoru. To je bilo treće ležanje mladoga Momčila. Kada je došao, Hudevski ga je gledao kroz staklo, a kabina je smrdela na duvanski dim i neoprane zube. Razgovor je trajao tek nešto više od pet minuta. Predugo kad nema o čemu da se priča.

Hudevski je svom bratu doneo troje bokserica, petoro slip gaća, šest pari čarapa, dva velika i dva mala peškira, posteljinu, donji deo trenerke i tri majice kratkih rukava. Trenerku i majice je kupio u Zagrebu. Sve je bilo tamnoplavo, bez ijedne aplikacije ili znaka. Kad bi se saznalo da su iz Zagreba, Momčilo bi možda ostao bez prsta, bez dva prsta.

Stajanje u redu, višesatno čekanje, razmena reči koja liči na razgovor, ništa od toga mu nije teško palo. Ionako mu nije prvi put, a verovatno ni poslednji, mislio je.

Najteže je bilo sedeti u neprovetреноj kabini i gledati s onu stranu stakla, u čoveka koji bi trebalo da je brat – a nije.

Momčilo se tupo smeškao i pričao nepovezano, bez početka i bez kraja, bez cilja i bez smisla. U sobi je bio sa još četvoricom. Možda su se družili, a možda i nisu. Pričalo se da imaju i televizor.

Hudevski je shvatio da samo klima glavom. Odobrava svaku Momčilovu reč, a ne sluša ga.

Tog petka uoči Uskrsa, Neda je svog dvadeset-sedmogodišnjeg sina okupala i sredila za sutrašnji odlazak. Telo narkomana ima specifičan miris. Podseća na zadah iz usta izmešan sa ustajalim donjim vešom. Prvo ga je skinula, a onda, prebacivši mu levu ruku preko svojih ramena, polako krenula prema kupatilu. Nije se opirao. Hodao je polako, prativši njen tempo. Dovala ga je do kade, pomogla mu da uđe, pustila snažan mlaz tople vode i počela da ga pere. On se nije opirao, samo se tupo smeškao, pokrivajući šakom svoj penis.

Prala ga je kao što se peru prljavi tepisi, grubo i brzo. Prala ga je i plakala.

Sutradan, na Veliku subotu, tačno u šest ujutru, Neda je pozvala taksi. Odvezli su se do kraja grada, a tamo ih je čekao Anđeo Čuvar. Rastali su se bez reči. Momčilo je otišao sa Anđelom, a Neda se, gradskim autobusom, vratila kući.

Znaš, tog jutra dok smo stajali i čekali Anđela Čuvara, ja sam gledala sve te ljude kako se vraćaju sa pijace, sa svim tim cegerima, kesama, metlama i koječim. Svi mi, pali anđeli, čekali smo sutrašnji dan, Uskrs. Život ume da bude takva groteska. I, znaš, u tom trenutku sam se setila tebe i pomislila kako bi se ti

osećao. Znala sam da bi sve ovo drugačije posmatrao i kasnije od toga napravio anegdotu. I to mi je dalo snage. I nisam zaplakala.

Veće uoči Uskrsa, Neda je Hudevskom preko skype–a javila da mu je brat sada u manastiru

Odveo ga je Anđeo Čuvar.

Onda su oboje samo ćutali.

Lamija i ja sad moramo da sredimo stan. Sutra nam dolazi prijateljica sa psom – nevesto je Hudevski pokušao da prekine tišinu.

A jeste li ofarbali jaja? – isto tako je dodala Neda.

Lamija i Momčilo su se sreli samo jednom, kad je on došao u Zagreb na neki koncert. Sačekala ga je na kolodvoru i odvela u stan. On je za manje od pola sata, uzevši dva sendviča i jedno pivo, rekao nešto, brzo i nerazgovetno, i samo istrčao. Trebalo je da prespava kod njih. Nikada se više nije vratio. Kasnije je Neda javila da je sa prijateljima otišao negde u Istru.

Lamija je samo jednom bila u Novom Sadu. Tog je leta Momčilo bio negde u Bokokotorskom zalivu.

Tamo su već tri nedelje... znam da je dobro, ali se ipak brinem... mogao bi bar da se javi, bar dve rečenice... – govorila je Neda, nameštajući venecijanere.

Lamija se, sedeći za velikim trpezarijskim stolom, samo nasmejala, savijajući omot od bombona, *Uzmi dve*, od višnje.

Obe su čekale da se Hudevski vrati sa groždem i da kasnije, svi zajedno, odu na Štrand. Leto je bilo tako toplo, nepodnošljivo.

3. Dan pobjede nad fašizmom, daidža Keno i grobne muhe

Taj je 9. svibnja mogao biti kao i svaki drugi dan. Ja ovo više ne mogu podnijeti, poludjet ću! – vikala je Lamija, sjedeći za svojim stolom. Nikako se nije mogla usredsrijediti. Stan je bio okrenut ka Trgu, a otamo je u valovima, dopirala glazba. Veće pobjede, veće proslave. Svi skupa i nitko ni sa kim. Pučanstvo je izašlo obilježiti Dan pobjede nad fašizmom – koji nikada nije pobjeđen. Tih je dana vijest o koncertu te cijelovečernjem programu na glavnome gradskom trgu bila u svim medijima. Lamiji se činilo da se ovaj datum nikada prije nije ovako srčano obilježavao. Maša je već bila otišla, a Fak je sjedio u kutu i tužno promatrao Lamiju, pokušavajući da ju dobije ne bi li ga ova izvela van. Povremeno bi posve tiho cvilio, ne usuđujući se da pokuša lajati, svjestan da bi ga taj čin odveo u propast. I kaj sad ti hoćeš?! Ić van?! Daj šuti...! Ušuti već jednom! Ne idemo – i točka! – urlala je Lamija već utonula u bunilo od glazbe koja je bila nesavladiva i koja se u valovima upijala u zidove i vršila okupaciju nad cijelim njenim prostorom.

Dev, daj dođi... – počela je dozivati Hudevskog.

Kaaaj...? – čulo se iz druge sobe.

Daj dođi, dođi, molim te... – ponovila je.

Hudevski je došao. Stao je kraj nje ne rekavši niti jednu riječ. Samo ju je gledao. Hajmo nešto radit... hajmo nekud otić... hajmo učiniti bilo što... bilo što... ja ovo više ne mogu podnijet... jebla vas vaša pobjeda! Jebo vas koncert! Jebo vas bog da vas jebo... i deveti svibanj... – izgovorila je sve to i onda počela plakati. Hudevski ju je uzeo u naručje i prenio na dvosjed. Sjeo je kraj nje i samo šutio. Gledao ju je dok je ona tiho plakala. Onda ju je zagrlio i duboko uzdahnuo. Suosjećao je s njom. Možda je mogao i više, no bolje nije znao. Za nekoliko trenutaka oboje su tiho plakali, Fak je stajao ispred njih i cvilio, a sat je otkucao točno: 23h. Dan pobjede nad fašizmom posljednjih se godina počeo obilježavati sve intenzivnije. A i sam fašizam, u svojem novom

obličju, svakoga jedanačao i biva osveprisutniji u svakodnevnom radnjama. No ljudima to kao da uopće nije bilo bitno. Izgledalo je kao da im je najvažnije da se organizira koncert. Glazba se širila u valovima, a pučanstvo je tonulo sve dublje u svoju ugodnost. Sljedećeg su dana Lamija i Hudevski odlučili otputovati u Sarajevo. Lamijin je daidža živio na Višnjiku. Bila je to prekrasna kuća smještena između tri stara hrasta. Granate su je nekako bile zaobišle, pa je ostala ista kao i prije rata. Daidža Keno živio je sam. Kad bi se netko najavio da bi mu došao u posjet, on bi od svojega doma, za samo nekoliko trenutaka, napravio nešto nalik odmaralištu. Da ljudima bude lijepo i ugodno – govorio bi. I uvijek bi svojim gostima, čim bi ušli, iznio svoj plan, koji su oni mogli prihvatiti ili odbiti, a ticao se – organiziranih obilazaka ovih i onih mjesta, poznatih i posve nepoznatih. Prije rata daidža je Keno živio s Belkisom. Ali se ona za vrijeme rata ispalila za Njemačku. Belkisa, kraljica od Sabe, sa suzama koje su sličile dijamantima, odlučila je da se nikada ne vrati u Sarajevo. *Ovdje mi nije ljepše, ali mi je dobro. A tu nije ni lijepo, ni dobro. Sarajevo više ne postoji. Oprosti mi, razumi me, Belkisa* – pisalo je na cjeduljici koju je dobio točno pola godine nakon završetka rata. Te je noći daidža Keno sanjao kako ide kroz šumu. U jednom trenutku nailazi na dječaka. Ovaj sjedi na zemlji, okrenut mu je leđima i kopa svojim dječijim prstima, raskopava meku zemlju, tako žutu, kakvu Keno nikad prije toga nije vidio. Dječak je smiren i ne okreće se. U jednom trenutku iz rupe počinju izlijetati muhe, krupne i crne. Keno ih gleda i nepomjerase. Ondaj sedječak okrene i kaže – grobne muhe. Vidjevši njegovo lice, Keno se probudio. Kasnije mu je netko rekao da grobne muhe doista postoje. Ako se u točno vrijeme, nekoliko mjeseci nakon pokopa, počne razgrtati zemlja, najvjerojatnije će, jedna za drugom, početi izlijetati velike crne muhe. Vjeruje se da one žive samo nekoliko dana, tek toliko da dožive ovaj svijet, a onda brzo nestanu. Na putu za Sarajevo, Lamiji je zazvonio mobitel. U poruci je pisalo: *Sinoć mi je u sobu uletjela leptirica, znaš ona crna, ogromna. Sletjela je na sred stola i tu ostala. Nisam smjela niti priviriti u sobu, spavala sam u kuhinji. Odvratni insekt nije mi dao spavati! Grlim, Mama*

TRI PRIČE IZ EUROPSKE UNIJE

Heidin rođendan

Ipak postoji nešto o čemu mogu govoriti bez ironije. Evo primjera. Dok sam danas na Leidsepleinu, prije odlaska na Heidin rođendan, vadio skorene mrvice koke iz njezinih crvenih nosnica ljubeći je u obrve, Kiki me zaljubljeno gledala. Promatrao sam jednu od najvećih prirodnih ljepota: lice, oči i smiješak zaljubljene djevojke. Činilo mi se da je Dan Murphy's Irish Bar osvjetljen milijunima Sunčevih crtica; Kikin smijeh osvjetlio je i cijeli Leidseplein. U takvim trenucima daleko sam od šokantne beznačajnosti života koju često osjećam. Katkada u takvim svečanim trenucima Kiki i ja razgovaramo ozbiljno. Danas mi je govorila o spoznajama do kojih je dosad došla. Slušao sam je vrlo pažljivo. Kiki je govorila o skandalu prolaznosti, ali i o bogatstvu sadržanom u samo jednoj sekundi vremena koje ne smijemo podcijeniti ili propustiti. Govorila je i o urušavanju Europe koje se zbiva bez obzira na proces ujedinjavanja; rekla je da je raspad svih europskih vrijednosti vidljiv golim okom, da to čak uočava i njezin konzervativni otac koji je u mladosti bio hipi i imao najliberalnije političke stavove; bio je, kao i njezina majka Paula, pripadnik pokreta Provo sastavljenog od mladih ljudi koji su aktivno i s uspjehom provocirali državu i njezine institucije. Dugo smo razgovarali i došli do zaključka da je čak i danas, unatoč svemu, još uvijek moguć romantizam u ljubavi, doduše tek kao blijeda kopija nekadašnjeg romantizma, primjerice onoga koji su proživjeli naši roditelji. Pričao sam joj o mojim roditeljima, o Maji i Emilu, ona meni o Pauli i Adriaanu. Stjecajem okolnosti jedna od epizoda tog romantizma kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih dogodila se i mojim i njezinim roditeljima u Vondelparku kad su se u njemu skupljali hipiji. Kiki kaže da su tada mladi ljudi, hipiji, iako rođeni u Amsterdamu odlazili u Vondelpark za vrijeme ljeta i tamo ostajali po nekoliko dana družeći se s vršnjacima iz cijeloga svijeta. Kao i ostali iz

Amsterdama, i Paula i Adriaan bi sa sobom ponijeli hranu, piće, gitaru i vreće za spavanje. Kupali su se u malim jezerima, plesali su, svirali gitare, pili vino i pušili lake droge, voljeli se, pjevali i razgovarali; Vondelpark je tada bio najveća svjetska spavaonica pod vedrim nebom. Tada je razgovor stvarno bio razgovor, tada je razgovor doista nešto i značio. Slušala sam kasete na koje su Paula i Adriaan snimali svoje razgovore i razgovore u kojima su sudjelovali. A danas? Danas je brbljanje in. Riječi su izgubile svoju snagu, danas imamo velikih poteškoća s komuniciranjem, rekla je tužno Kiki. Jezik tijela, taj čuveni body language, samo kratkotrajno pomaže. Složio sam se s njom i zagrlio je; rekao sam da nas dvoje stvarno nismo krivi za komunikacijske šumove, često tragične, naše i ostalih generacija, da nismo odgovorni za taj užas „bijeloga šuma“ koji je zahvatio ljudsku zajednicu. Utihnuli smo. Držali smo se za ruke i dugo šutjeli; gledali smo se blagim pogledima. Iako smo se veselili Heidinom rođendanu, bili smo tužni. Znali smo da je komunikacijski užas u kojemu živimo nemoguće opisati, jer jednostavno nije moguće biti dovoljno banalan. Za vrijeme razgovora Kiki ni u jednom trenutku nije spomenula da bi željela u WC–u ušmrkati bijelo...

***

Proljeće je izbijalo kao vrtlog cvjetne struje iz naših očiju, naše tamne zjenice pupale su nezadrživim novim svjetlom.

Kiki zvonu. Na portafon se javlja Heidi. – Otvori, stara nimfomanko! – viče Kiki. Penjemo se na drugi kat, Heidi stoji ispred otvorenih vrata. Odmah joj pružamo knjige i, kao da smo to uvježbavali, kažemo uglas: „Sretan rođendan, Heidi.“

– Jao, joj! – uzvikne Heidi. – Pa vi ste sjajno šašavi! *Ljubavnik* i *Zazie u metrou*, knjige mojih omiljenih autora! – klikće Heidi nakon što je nestrpljivo strgnula omot s knjiga. Sviđa mi se ova scena, budi nadu jer su istinski ljubitelji knjiga danas sve rjeđi...

– Heidi, čekaj da napišemo posvete – rekla je Kiki ulazeći u stan. Pišemo posvete naslonivši knjige na zid, Kiki na nizozemskom, ja na engleskom. Heidi se veseli našem daru,

blista proždrljivim sjajem kulturne grabežljivice. Zatim pažljivo stavlja knjige na policu pokraj ulaznih vrata. Iznad police visi reprodukcija tragičnih Van Goghovih cipela, a pokraj njih njegovi manje tragični suncokreti.

Odlazimo u kuhinju. Kiki i ja nosimo pet boca syraha (to vino voli i Heidi) i hašiš te sve stavljamo na stol. – To je za društvo – kažemo. U kuhinji se natiskalo nekoliko ljudi s čašicama u ruci. Netko tutne čašicu meni i Kiki. Votka. To je dakle aperitiv. Čudno! Ekipa ima odličan džin, domaće piće jenever, pun ga je grad, a danas pije votku. Meni je bolji holandski džin, i bez tonika i s njim. Dobro, volim ja i votku, nisam isključiv...

Heidi me upozna je sa svojim dečkom Janom. – Danas slavimo uz paštu milanese – rekao je nasmijani kuhar stavljajući špagete u golemi lonac. Dodaje da je ujutro na Albert Cuypu kupio parmezana „za sto ljudi“ i još, nepredviđeno, zdjelu crnih maslina za slučaj da netko želi pojačati mediteranski ugođaj. Jan nosi crnu majicu na kojoj unutar crvenog kvadrata, koji se nalazi na sredini majice, bijelim slovima piše „KOOK VOGELS“. Pitam Kiki što to znači. – Kuhaj ptice – odgovori Kiki. Sviđa mi se Janov smisao za humor: čovjek sprema paštu milanese u majici na kojoj piše „Kuhaj ptice“. Heidi nas vodi po stanu i predstavlja me ljudima. Usklici, pozdravi, više od pola razreda iz gimnazije je tu; svi se znaju, jedino sam ja novi. Heidi me svakom predstavlja na uvijek isti način: „Ovaj zgodan frajer zove se Marko. On je novi Kikin dečko. Marko je radijski reporter iz Zagreba, Hrvatska.“

– Čuj, Marko, je li realizam u umjetnosti stvarno umjetan, artifičijelan? – pita me Kiki nakon druge votke.

– Kiki, u umjetnosti je sve umjetno, a osobito realizam – kažem. – Toliko je umjetan da je to u pojedinim trenucima nepodnošljivo. Nekome nepodnošljivo ružno, nekome nepodnošljivo lijepo, to ovisi o ukusu.

– A je li realizam umjetan i u našim životima? – pita dalje Kiki.

– Uglavnom da. Jednostavno rečeno, mi smo varalice. Svi ljudi su varalice. Mi se neprekidno pretvaramo, mi neprekidno lažemo i glumimo. Mi nikad zapravo nismo ono što jesmo.

– Pa ima li takvih koji su doista to što jesu? – upitala je s nadom Kiki.

– Ima, ali su jako rijetki. To ponekad uspijeva samo umjetnicima, filozofima, luđacima i zaljubljenima. Većina nas je artificijelna. Mi smo umjetni, artificijelni, mi smo kulturni. Mi smo stvoreni kulturom. Ipak, naši životi su tu i tamo prožeti naletima autentičnosti. Ali ti naleti nažalost kratko traju. Život većine ljudi je lažan. To se primjećuje čak i na nudističkim plažama.

– Znači, situacija je gadna – reče Kiki.

– Samo ako misliš o njoj. Ako ne misliš, onda je podnošljiva, često lijepa i uzbudljiva – rekao sam misleći o gorkim bademima obloženim topljenim šećerom. Zatim mi padne na pamet pitanje koje mi je Kiki postavila za vrijeme ručka, naime kako se na hrvatskom kaže „Volim te“.

– Nego, Kiki, nešto sam se sjetio. Reci mi kako se na nizozemskom kaže „Volim te, Kiki!“?

– *Ik hou van jou, Kiki.*

– Hvala ti, Kiki. A reci mi kako se na nizozemskom kaže „Marko, jebat ću te noćas.“

– *Marko, ik zal je vannacht neuken.*

– Hvala ti na prijevodu, Kiki. Reci mi još kako se kaže „I ja tebe, Kiki.“

– *Ik zal ook jou neuken, Kiki* – rekla je Kiki gledajući me blistavim očima.

– A kako se kaže „Dakle, jebat ćemo se noćas. Super!“

– *Dus we gaan vannacht neuken. Super!*

– Hajdmo sad ovu rečenicu uzviknuti zajedno u isti mah, Kiki – rekao sam.

– Može, Marko. Sad!

– *Dus we gaan vannacht neuken. Super!* – uzviknuli smo glasno, radosno usklađeni. Kiki je skočila na mene raširenim nogama kao što to čine nogometaši kad postignu go, i poljubila me. Očito joj se svidio moj interes za nizozemski jezik.

Rođendanski tulum u Kanaalstraatu je u zamahu. Ljudi se nadvikuju i piju aperitiv. Jan javlja da je za deset minuta

gotov sa svojim specijalitetom. Odmah vadim diktafon jer znam da kad društvo pojede zasitnu paštu milanese, i uz nju popije vina, neće biti ništa od moje reportaže. Obilazim stan i postavljam svima isto pitanje, naime što je to što doista može ujediniti Europu? Za to vrijeme Kiki fotografira mene i svoje staro društvo. Šaleći se kažem društvu da je proslava Heidina dvadeset sedmog rođendana historijska proslava jer je, eto, prisutan i reporter. Kao dokaz objesio sam oko vrata novinarsku iskaznicu s fotografijom, koju svi žele pogledati i pročitati što na njoj piše, a piše: „Any assistance to the bearer of this card would be appreciated“.

Uskoro svi odlaze k Janu u kuhinju, zatim nose pune tanjure po stanu, hodaju i jedu. Umjesto na dva tanjura, Kiki i ja stavimo Janov specijalitet u zelenu plastičnu zdjelu i odemo do kuhinjskog prozora, maknemo jednu teglu s cvijećem i stavimo zdjelu. Jedemo stojeće i gledamo na mirnu ulicu Kanaalstraat. Jako mi se sviđaju svjetiljke na visokom kandelabrima, očito novima, ali napravljenima po starinskom modelu. Oko njih su bicikli privezani lancima. „Amsterdam mi se sve više sviđa. Možda u ovoj dolini sagradim svoj dom“, pomislim sjećajući se pustolovnog romana *Duginim tragom* Zanea Greya koji sam čitao u djetinjstvu. To je roman o Divljem zapadu u kojemu autor spominje razne doline, među njima i neodoljivu Surprise Valley. U sličnim romanima glavni junak nakon duga jahanja s visokog brda ugleda prekrasnu zelenu dolinu i otirući znoj s umorna čela pomisli: „U ovoj dolini ću sagraditi svoj dom.“ Vjerujem da mu je sljedeća misao bila: „Još samo da nađem prikladnu zdravu ženu, nabavim stado zdravih krava i ja sam na konju.“ Preplavljuje me sjećanje na djetinjstvo i na čitateljsku neurozu otkrivanja svijeta. Još uvijek osjećam tu neurozu. Znači li to da idem za vlastitim duginim tragom? Kiki i ja jedemo iz zdjele, glave nam se dotiču. Pijem crno vino, a Kiki vino rosé. Kiki kaže da rosé piju uglavnom „sostificirane djevojke“.

Kad smo ispraznili zdjelu lutamo po stanu s čašom vina u ruci. Neki motaju džoint, neki piju i puše istodobno. Kiki

izmjenjuje rečenice sa starom ekipom; svi se sjete neke zgrade iz gimnazijskih dana. Tu i tamo plane rasprava. Slušam intrigantne komadiće. Opet nešto o realizmu. Prva je počela Kiki, a sad se nastavlja taj čudan interes za realizam. Možda je to nekad bila razredna tema. Jedan momak tvrdi da je slikarski hiperrealizam iz šezdesetih i sedamdesetih godina umjetnički opako zajebao fotografiju. S tim se ne slaže Zoe, ona kaže da je fotografija u umjetničkom smislu još uvijek jaka. Javlja se tip koji leži na podu u cool pozi i viče da su svi oblici hiperrealizma davno prevladani, zapravo totalno mrtvi, pa zatim nabraja te oblike: superrealizam, novi realizam, pop-art-realizam, fotorealizam, realizam oštrog fokusa i radikalni realizam. Zoe se ljuti i viče bivšem razrednom kolegi da je on mrtav, a ne hiperrealizam, osobito ne radikalni realizam koji je stvarniji od stvarnosti. Slažem se sa Zoe. Smatram da sve što je doista radikalno nikako ne može biti mrtvo. Sjetim se Emila i Vande i njihovih žestokih diskusija o umjetnosti. Vanda bi uživala u ovom intelektualnom tulumu; sigurno bi se složila s tim dečkom koji leži na podu i nehajno pokopava likovnu umjetnost govoreći da je ona odavno mrtva, i to već od Duchampova pisoara iz 1917. koji je on, zamislite, nazvao Fontanom. Mladić na kraju odlučno naglašava da nešto definitivno nije u redu sa svijetom u kojemu je taj pisoar proglašen najutjecajnijim umjetničkim djelom dvadesetog stoljeća. Taj pisoar, po mnogima subverzivan, podsjetio me na moju još nerazrađenu tvrdnju o psihotičnoj kanalizaciji. U toj tvrdnji stoji da je kanalizacija nužno psihotična jer iz milijardi pisoara i WC-školjaka svake sekunde diljem svijeta uredno otječe psihoza u brižljivo koncipirane sisteme kanalizacije. Vrlo zanimljivo. Zanimljivo je i to da se početak ozbiljne razrade te tvrdnje stjecajem okolnosti, a pod utjecajem odličnog vina, pojavio upravo večeras u ulici koja se zove Kanaalstraat. Možda sam previše popio danas, to je to.

Burnu razrednu raspravu o likovnoj umjetnosti smjenjuje glazba. Heidi pušta domaće rock bendove, a zatim internacionalni Massive Attack. Pjesme s albuma *100th Window* preplavljaju stan. Ozračje je dobro, a najbolje je kad Sinéad O'Connor kao gošća u tom albumu pjeva „What Your Soul Sings“.

Prošla je ponoć. Kiki mi šapne da se osjeća kao zečić. Mi smo mladi mali zečevi, rekao sam pun vesele i mračne inventivnosti jer me mješavina danas popijenoga piva, džina, votke i vina počela ozbiljno hvatati. A i dan je bio iznimno naporan. Dvije reportaže, razgovor s Kiki, ručak pa zasitna pašta milanese, vino i intelektualni tulum. Što sam pijaniji sve bolje uočavam ono što me okružuje. Lijepu Zoe, na primjer. Kiki kaže da je Zoe glupa, iako ja to ni po čemu ne mogu zaključiti. Zoe je najljepša cura na tulumu, ima spaljenu ružičastu kosu od čestih blajhanja. Ona je najljepša djevojka u razredu, kaže Kiki. Zoe je toliko lijepa da nema dečka, jer se dečki preplaše njene ljepote i ne usude se pristupiti tako da ona mora uvijek preuzeti inicijativu. To obično traje samo jednu noć jer mladići duže ne mogu podnositi njenu nadnaravnu ljepotu i jednostavno pobjegnu od nje. Zoe je inače kompjutorska ovisnica, upravo nešto više na nizozemskom u vezi s kompjutorima. Pitam Kiki što Zoe kaže? Kiki prevodi: „Update or die!“ To je u redu, mislim, treba osvježavati programe, ali zašto zaboga umrijeti ako čovjek redovito ne osvježava svoje programe? To je sigurno neka šala na internom jeziku informatičkih frikova. Zoe kaže da jede već treću porciju. Jede halapljivo. Komadić špageta visi joj niz bradu, ali to je ne čini manje lijepom, naprotiv. Zoe se svima hvali da pati od nesаницe kao da je to sedmo čudo svijeta. Na tulumu je i simpatična Leijntje koja je zanimljivo odgovorila na moje pitanje o ujedinjenju Europe. Rekla je da ona kao ekonomistica smatra da će potpuno ujedinjenje Europe biti rezultat brižno izvedene monetarne prostitucije na najvišem nivou. Tko zna, možda je u pravu Leijntje, inače po zanimanju prostitutka iz izloga u Red Lightu. Danas je Leijntje uzela slobodnu noć da bi mogla biti na Heidinom rođendanskom partyju. Svi iz razreda znaju što je njezina glavna profesija, ali smatraju da je sve u redu i da je to normalno jer svatko ima pravo na vlastiti izbor, svatko ima slobodu odabrati ono što želi raditi u životu. Već pomalo pijana Kiki misli da bi i ona mogla biti sasvim dobra profesionalna prostitutka, ali da prije ipak mora doktorirati.

Sviđa mi se ova noć, tulum nije grčevit, opušten je. Opažam i jednu zanimljivu pojedinost. Zahvaljujući ironiji slučaja pokraj lijepe Zoe sjedi ružna djevojka, uz nju su prislonjene štake. To je nesretna Brunhilde, najružnija djevojka u razredu, koja je također zanimljivo odgovorila na moje reportersko pitanje rekavši da je zbog svoje velike ružnoće, odnosno zbog nemogućnosti nalaženja partnera, toliko obuzeta masturbacijom da ne stigne misliti o ozbiljnim stvarima; ukratko, nju samo zanima hoće li se ona ikad ujediniti, to jest udati. Brunhilde je danas tužna, doživjela je nedavno prometnu nesreću i mora se neko vrijeme služiti štakama. Kiki mi kaže da je još nevina; nitko je nije htio u gimnaziji, a tako je i sad. Kiki nemilosrdno nastavlja. Ružna Brunhilde radi u Uredu za izgubljene stvari, pa to je stvarno fantastično! Zamisli, Marko, ona radi na Schipholu u Uredu za izgubljene stvari! Žao mi je te djevojke, ta nije ona kriva zbog postojećeg rasporeda stvari u svemiru. Jadna Brunhilde se trudi biti vesela, ona ozbiljno shvaća tulum. Pije i priča, puši i hašiš i marihuanu, ona radi sve što rade i ostali, ali u njezinim očima bukti neutješna beznadna bijeda zanemarenog dvonošca. Brunhilde je svjesna svega, vidim to. Ona je svjesna da je gubitak ženstvenosti otpočetak upisan u nju. Ona će se s vremenom oporaviti i odbaciti štake, ali ona će i dalje biti nepodnošljivo ružna. Što će biti starija, bit će još ružnija – ako je to uopće moguće. Naravno, nikad se neće udati. Da je recimo basnoslovno bogata to bi i tada bio problem, ali bi se ipak nekako mogao riješiti, nekako bi se ipak sve uredilo. Neki siromašan, a naočito gubitnik pregrizao bi ponos u sebi i rekao „Pa što onda!“ Da, ali ona nije bogata, daleko od toga. Niži srednji sloj, kaže Kiki. Stanuje s majkom u vlažnom stanu pokraj kanala u blizini Leidsepleina. Otac ih je napustio. Jednog jutra je jednostavno pobjegao. Ostavio je komadić papira na kuhinjskom stolu. Na njemu je nespretno nažvrljao: „Ja sam alkoholičar. Vi to ne zaslužujete. Volim vas.“ Možda je to učinio pod utjecajem nekog filma. Bilo je to prije šest godina. Majka, zgodna i poduzetna žena, brzo je našla zamjenu. Ovaj novi, sva sreća, nije alkoholičar, on je narkoman. Kakva je razlika između alkoholičara i narkomana? Što da čovjek radi kad uživo

vidi očajno biće poput Brunhilde, duboko nesretno u svakom smislu? Što da čovjek radi kad vidi zauvijek izgubljen slučaj u svjetskom uredu za izgubljene stvari? Otpijajući gutljaj vina bezuspješno pokušavam zamisliti kako se spolno sjedinjujem s tom ekstremno ružnom djevojkom. Ne ide pa ne ide! Morao bih, pretpostavljam, popiti barem litru konjaka i pola litre apsinta. Možda bih uz to kao pojačanje morao uzeti i cijelo pakovanje Viagre da bi stvar nekako ipak uspjela. Ne, ne ide ni s Viagrom. Ja jednostavno ne mogu zamisliti to sjedinjenje. Često se sam pred sobom hvalim da imam bujnu maštu, ali ona sad zakazuje.

Prošlo je tri sata, mnogi su već otišli s tulumu. Zoe opet više, ovoga puta na engleskom: „The other day I took Ecstasy, last night was LSD night. Tonight I want cocaine.” E, to je zapalilo Kiki. Pita me pogledom smije li? Kimnem potvrdno, svejedno mi je, pijan sam. Kiki brzo donosi vrećicu s kokainom. Na ovom mjestu prekida se sjećanje. Potpuno zamračenje memorije. To je sve popularniji blackout koji se događa ljudima bez treninga ili teškim pijancima. To mi je prvi put, ja sam još amater u ispijanju alkohola.

Prva sljedeća slika izvire velikom jasnoćom. U radnoj sobi nema nikoga osim Kiki i mene. Kroz prozor nadire blijeda proljetna svjetlost iz Kanaalstraata. Kiki i ja ležimo goli na golom parketu na sredini sobe. Dolaze odnekud Heidi i Jan na čijoj majici piše „Kuhaj ptice”. Heidi daje Kiki svežanj ključeva. Govori joj gdje je što u stanu, a nama kaže: „Uživajte, vidimo se!” Zatim odlazi s Janom; do podne moraju biti u Rotterdamu gdje Jan nastupa u nekom performansu. Viknem Heidi i Janu „Čuvajte se špageta!” te uzmem bocu s preostalim vinom. Nagnem. Jedan gutljaj syraha. Drugi. Treći.

Kiki predlaže zanimljiv eksperiment. Da nisam pijan sigurno ne bih pristao, jer je eksperiment u neskladu s mojom borbom protiv Kikine ovisnosti o kokainu. Pijan, zbunjen pa i mamuran pristajem. Moram se okrenuti na trbuh i ispružiti. Dobro, učinim to. Kiki s Heidinog radnog stola donosi žuti plastični trokut i njime na mojem lijevom guzu pomno pravi crtu, zatim na desnom. Pritom me po leđima šaklja obilnim

tvrdim dojnama. Onda ušmrka te dvije crte. „A sad ti na mojoj guzi”, reče Kiki i okrene se potrbuške. Uzimam prstohvat kokaina iz plastične vrećice i trokut. Ruke su mi nesigurne. Na Kikinom guzu, izbočenom i glatkom, jedva sam uspio napraviti ravnu crtu. Na drugom mi je napola uspjelo. Budući da sam pijan, prije usisavanja krivo sam postavio nos i poremetio bijelu crtu na bijelom guzu. Ma OK, nema veze. Ušmrčem poremećenu crtu. Na drugom guzu pomno pazim, ali opet taj moj pijani nos potpuno poremeti crtu. Razljutim se na sebe, razularim se, zahvatim još veći prstohvat kokaina te ga posipavam po Kikinim bedrima, leđima i guzi onako kako se soli hrana. Kiki se smije i vrpolji, stišće guzu. Kiki je neozbiljna djevojka. I jako erotična. Morao sam brzo raditi jer sam primijetio da mi se diže ud. Dobro, to nije ništa neobično, ali istodobno osjećam i neodoljivu želju da se spojim s bijelomesnom mračnobijelom Kiki. S njezina tijela brzo sam do zadnje molekule usisao kokain i onda se bacio potrbuške na nju. Dok sunce sve jače nadire u sobu, proljeće bez milosti gužva naša bijela tijela i suzuje naše crne zjenice.

Skinny mora ugovoriti detalje jednog posla u Naardenu, što se dobro podudarilo sa zahtjevom glavnog urednika da reportažu napravim i u tom gradu nedaleko od Amsterdama. Iako je nevrjeme i cijeli dan pada jaka kiša, ipak odlazimo na već dogovoreni sastanak Skinnyja i Johannusa. Jurimo u Toyoti kroz ravni sumorni nizozemski krajolik uz kišu, pljusak, bljesak i grom, dok David Bowie pjeva: „Oh we can be heroes just for one day.“ Ne znam zbog čega, ali scena me jako podsjeća na prvi prizor prvog čina Shakespearove tragedije Macbeth... Prva Vještica intonira ne samo škotsku nego i europsku jezu: Kad opet nas ćemo se tri na brijegu tom / Uz kišu sastati, uz munje i uz grom? Na kraju tog prizora tri Vještice, „tri sestre Suđenice“, uglas poentiraju buduću uznemirujuću europsku kanalizaciju prepunu guste konzumerističke nesreće: Ružno je lijepo, a lijepo je ružno; / Lebdimo kroz maglu i uzdušje kužno. Ne spominjem Macbetha, već samo kažem Skinnyju: „Svi bicikli sad kisnu u Amsterdamu.“

Kroz kišu, pljusak, bljesak i grom jurimo k Johannusu, jednom od glavnih odvjetnika u banci ABN AMRO. Skinny s mrvicom poštovanja u glasu, ne i zavisti, ističe da su njegova mjesečna primanja dvadeset i dvije tisuće eura. To je ono što se zna službeno, a ono što je neslužbeno, recimo nagrade u obliku velikog godišnjeg bonusa plus postoci za dobro odrađen proces i neku uspješnu poslovnu kampanju ili lukrativan ugovor, malo tko zna osim Johannusa, naravno, i još nekoliko ljudi iz Uprave. Skinny procjenjuje da Johannus, što se tiče Nizozemske, spada u višu srednju klasu, a primjerice njegov bivši gazda Srki Boy još uvijek u srednju, iako će i on toj klasi pripadati za tri do pet godina. Bavim se očito besmislenim mislima pa najhitrije preračunavam koliko je to, ovo Johannusovo službeno, mojih reporterskih plaća. Brzi proračun, ispunjen prvi put zamijećenim strahom od materijalnog siromaštva, izvještava me da ću u svojem reporterskom poslu Johannusov jednomjesečni iznos zaraditi za otprilike dvije godine. Osjećam naglu slabost u koljenima, preslab sam da bih to komentirao, čak i u sebi...

Parkiramo ispred velike lijepe kuće. (Sve kuće su takve u Johannusovom susjedstvu; iskusni Skinny procjenjuje da svaka od ovih koje vidimo stoji otprilike tri milijuna eura.) Vrata otvara Johannus, opušteni četrdesetogodišnjak smirenog izraza lica. Vrlo zgodan čovjek. Još je zgodnija Vanessa, Johannusova supruga, sportski tip. Skinny nas upoznaje. Moj prijatelj Marko, radijski reporter iz Zagreba, Hrvatska. Gospođa Vanessa, gospodin Johannus. Iako je njegov stisak ruke bio srdačan, Johannusovo lice prekrila je mala sjena koja nije trajala duže od stotog dijela sekunde. Vjerujem da Johannus, iz razumljivih razloga, ne voli novinare. Vanessa je također srdačna, i njezin stisak ruke je čvrst. Vanessa je žena sa snažnom gestom, već puko kretanje njezina tijela pokazuje jaku osobnost. Zbog muževljeva posla morala je s njim i njihovo dvoje djece proputovati cijeli svijet; živjeli su neko vrijeme čak u Južnoj Africi i na Novom Zelandu. Budući da im je hobi nautika, za vrijeme jednog ljetnog odmora krstarili su i Jadranskim morem te posjetili Dubrovnik. Vanessa je upravo na odlasku u fitness, a nakon fitnesa pokupit će djecu u vrtiću. Dok navlači sportsku jaknu s kapuljačom, nudi nas pićem.

Sjedimo u dnevnoj sobi za golemim stolom od grubo tesanog drveta, oko kojega je razmješteno četrnaest stolaca, i pijuckamo Jack Daniel's. Skinny i Johannus razgovaraju o predstojećem poslu (bojanje drvenine u cijeloj kući), uglavnom o tehničkim stvarima i rokovima izvedbe; novac ne spominju nijednom riječju jer su to već riješili pri prvom susretu u Amsterdamu. Kratak razgovor i posao je utanačen. Zvuk zdravice, mali gutljaji viskija, mirni pogledi. Vrijeme je za moju emisiju Europa na dlanu. Znam da Johannus, s obzirom na njegov položaj u bankarskom kolosu, ima širok pogled na Europu, dakako i na cijeli svijet, pa ga pitam je li kao uvaženi odvjetnik ugledne banke voljan posvetiti malo svojega dragocjenog vremena jednom, doista jednom, reporterskom pitanju. Naš domaćin, prekaljeni pravnik i jedan od moćnih mađioničara iz velike banke je voljan. Vadim diktafon iz ruksaka, uključujem ga i postavljam pitanje koje svima postavljam, to jest što je to što bi potpuno i istinski moglo ujediniti Europu?

– Hm, što bi potpuno i istinski moglo ujediniti Europu?
– Johannus se jedva primjetno osmjehnuo tiho ponovivši moje pitanje. Kucka prstima po čaši nekoliko trenutaka, polako odmjerava veliko prostranstvo svoje dnevne sobe kao da se u tom prostranstvu krije odgovor. Možda se i krije... Zatim mirno i ozbiljno obrazlaže svoje viđenje situacije. Johannus je vrlo temeljit, ne brza, već doista razmišlja o mojem pitanju. Osvrnuo se u kratkim crtama na povijest dosadašnjeg ujedinjavanja Europske Unije, a osobito na Ugovor iz Maastrichta, zapravo na sve ono bitno. Johannusov zaključak je naizgled jednostavan: „Europu može potpuno i istinski ujediniti jedino osviještena politička volja većine njezinih stanovnika, dakle mnoštva kako tu većinu nazivaju filozofi politike Hardt i Negri. Po njima je mnoštvo, a tu se u potpunosti slažem s njima, u stvari opći subjekt radne snage i istovremeno objekt od kojega vladajući kapital svakodnevno mijesi i stvara učinkovitu energiju globalnog razvitka kapitala. Slično, sa zrcem soli, misli i Alain Badiou kojega sam upoznao na jednom domjenku u Parizu. Kad je saznao tko sam i za koga radim rekao mi je da mrzi banke, ali da je, nažalost, prisiljen koristiti njihove usluge. Rekao sam mu da je sa mnom isto, ali samo u drugom dijelu njegove rečenice – jer ja volim banke, jer ja volim bankarstvo. Ne samo zbog toga što mi bankarstvo omogućuje dobru zaradu, već i zbog njegove manipulativne poetske moći, to jest zbog toga što je u stanju proizvesti metafiziku tamo gdje je uopće nema, što je u stanju stvoriti novac ni iz čega, rekli bismo iz zraka, a što itekako diže adrenalin i moj život čini uzbudljivijim. Naime, u bankarstvu se radi o samo dobro uvježbanoj elementarnoj matematiци koja se koristi kao glavni alat korupcije, a uspješno korištenje tog alata blisko je orgazmu. Ali vratimo se temi. Međutim, kao zastupnik kapitala, na što nisam osobito ponosan, ali je tako i od toga ne mogu i ne želim bježati, dakle kao kapitalistički odvjetnik, koji ima duboki i svakodnevni uvid u proizvodnju profita, razlikujem se od spomenutih teoretičara po tome što smatram da ta osviještena politička volja europske većine, ili mnoštva, ne znači ništa ako to ne odgovara političkoj eliti koja, služeći se iznimno vješto propagandom neoliberalizma,

u socijaldemokratskom duhu kroz farsu parlamentarne demokracije provodi zapravo parlamentarnu diktaturu. A politička elita, koja je istodobno i elita neoliberalnog kapitalizma te usput elita neoliberalnog bankarstva i vladajuća struktura Europske Unije, što znači crème de la crème vladajuće strukture Profita, s velikim početnim slovom u toj riječi, dakle ta elita daleko je od svake socijalne osjetljivosti i bilo kakvih nacionalnih, emocionalnih i karitativnih obzira, te u dovršavanju ujedinjenja Europe pronalazi isključivo svoju korist i zato ga, jasno, potiče. Međutim, to ne čini brzo nego vrlo oprezno i polako, stvarajući pomoću korporacijskih banaka i takozvanih središnjih banaka, a uz snažnu pomoć Europske centralne banke (ECB), lažno proizvedene ekonomske probleme, bolje reći monetarne, ili još jednostavnije: lažne financijske probleme. Elita profita i ujedno vladajuća struktura kapitala i Unije to izvodi naizgled jako kompliciranim, a inače vrlo jednostavnim monetarnim, to jest bankarskim tehnikama posudbe, odnosno alatima i tehnikama upumpavanja novca dužničkim stimulansima, uz istodobno nametanje fiskalnih restrikcija pojedinim državama kao i financiranjem financijskih mjehura na kojima, na tim mjehurima, naravno, usput zarađuje. Elita profita sve to pobrojano čini i zbog toga da bi se većina europskih ljudi, odnosno europsko mnoštvo, postupno naviklo na ideju da bez Europske Unije više uopće nije moguće živjeti i da bez nje ne može biti i opstati, što je, naravno, laž koju je proizveo moderni neofeudalni kapitalizam u čiju je bit, jasno je samo po sebi, upisana korupcija. Ta laž, razumljivo, za kapital je u svakom elementu itekako produktivna istina. Dopustite mi mali privatni odmak od teme, a sažet ću ga u samo jednoj rečenici. Zbog te takoreći božanske snage kapitala, koja je u stanju laž uzvisiti do istine, mogu reći da je kapitalizam poezija koju volim, jer poput poezije pokazuje ljudski, to jest društveni bitak u njegovoj golotinji na brutalno iskren način, ali tako da sve to izgleda kao neumoljiva nužnost, a u pojedinim trenucima i lijepo, osobito za vrijeme šopinga, ljetovanja, zimovanja te božićnih, uskršnjih i novogodišnjih blagdana. Ali da se vratim glavnoj temi vašeg pitanja. Tri ključne riječi vladajuće kapitalističke elite su racionalnost,

kompetitivnost i učinkovitost. To su ujedno riječi „onoga nečega“, što nedovoljno educirani ili nedovoljno senzibilni postmarksistički teoretičari tumače kao esenciju kapitalizma mutnim izrazima, primjerice izrazom „kognitivni kapitalizam“, koji je jedan od najzabavnijih, barem meni. Taj izraz želi reći da se danas glavni izvor vrijednosti nalazi u znanju kojega utjelovljuje živi misaoni rad, a ne u kapitalu i u takozvanom materijalnom radu. Izraz je, jednostavno rečeno, bezvezan, jer unutarinja, temeljna snaga kapitala ujedinjuje unaprijed sve moguće opcije postizanja profita, znači i „kognitivnu“ opciju, dakle i dalje je riječ o dobrom starom profitu čiji neprekidni rast u svakodnevnom životu već odavno omogućuje stvarni život spomenute tri ključne riječi. Ja bih dodao još jednu riječ, koju sam već spomenuo i bez koje pravoga, to jest velikog profita uopće ne bi ni bilo: ta riječ je korupcija. Ta riječ ne označava samo običnu ljudsku pokvarenost ili uobičajene sitne poslovne lukavosti ili takozvana snalaženja. Ta riječ, korupcija, označava radikalnu pokvarenost koja se temelji na pohlepi u kojoj nema ni trunke bilo kakve emocije, a ponajmanje traga ikakvom humanizmu. Korupcija je ujedno i osnovica korporativne strategije kapitala, pa je time i plodonosan razlog postojanja kapitalističke elite. Nekoliko riječi o pohlepi kao o temelju i motoru korupcije, odnosno kapitala. Sigurno se sjećate filma *Wall Street* Olivera Stonea s kraja ludih osamdesetih. Glavni lik Gordon Gekko, kojega odlično glumi Michael Douglas, neuvijeno i javno kaže svima nama znanu kapitalističku istinu da je „pohlepa dobra“. Ali to je rečeno, po mojem mišljenju, u pionirsko romantično doba početka globalnog neoliberalnog kapitalizma. Danas je situacija potpuno drukčija. Pohlepa se kao motor korupcije i kapitalizma više ni ne spominje u ozbiljnim poslovnim krugovima, a time dakako ni ne komentira. Pohlepa je danas potpuno i otvoreno institucionalizirana u korupciji bez koje je nemoguć rast i globalno funkcioniranje kapitala. Ali da se vratim glavnoj temi vašeg pitanja. Ukratko, jedini razlog postojanja potpuno ujedinjene Europske Unije jest profit. Takva doista i potpuno ujedinjena Europa postaje svojim ukupnim i ujedinjenim elitnim kapitalističkim profitom

ravnopravan suparnik ili, politički korektno rečeno, ravnopravan partner američkom profitu kao i rastućem azijskom profitu, koji je dosad predstavljao Japan i djelomično euroazijska Rusija, a upravo dok ovo govorimo formiraju se novi profitni divovi na karti svijeta, mislim, naravno, na Kinu i Indiju kao i, dakako, na Južnu Ameriku, osobito na Brazil. Što se tiče Afrike, zasad je još samo bestidno pljačkamo, najviše od svih Amerika, te će još neko vrijeme strpljivo čekati da se i ona pretvori u profitnog diva. Recimo to isto drugim riječima. Dakle u slučaju pravog i potpunog ujedinjenja Europe, uključujući u nju i Tursku, u što ne sumnjam da će se dogoditi, možda već do ljeta 2030, Europa će kao politička, ekonomska i monetarna zajednica biti potpuno ravnopravan igrač na svjetskoj karti raspodjele profita. Ovaj izraz, to jest „istinsko ujedinjenje Europe“, u vašem je pitanju pomalo romantično intoniran, ali znam na što ciljate. Ne, takvog, recimo to tako, uzvišenog ujedinjenja neće biti. Nikad ga neće biti. A neće ga biti zato jer je ovaj svijet zapravo civilizacija kapitalizma koja poznaje samo jednu jedinu istinsku uzvišenost, a ona se sastoji od dvije vrlo poznate uzvišene riječi: veliki profit. Igra velikog profita, a o njemu, i samo o njemu se ovdje radi, ne trpi čak ni minimalnu primjesu humanističkog pristupa, koji u prijevodu na učinkoviti jezik kapitalizma znači neprofesionalan, dakle traljav i amaterski pristup poslovanju. Ujedinjavanje Europe jest vrlo ozbiljan kapitalistički projekt, vrlo ozbiljan posao i vrlo obuhvatan posao, najozbiljniji dosad na ovom kontinentu. Budimo potpuno otvoreni: Europska Unija je surova, neromantična antidemokratska kapitalistička profitna organizacija zasnovana na legaliziranoj korupciji, i kao takva će ili potpuno zaživjeti i opstati ili propasti.”

Naravno, nisam rekao Johannusu da je to „pomalo romantično intonirano“ europsko pitanje emisije Europa na dlanu osmislio glavni urednik Petar Flajs. Ovaj tonski zapis ću kopirati za moju Kiki, koja neprekidno iščitava *Imperij* Hardta i Negrija, da vidi u kakvom ih je kontekstu spomenuo Johannus, a možda će joj dobro doći i pri radu na doktoratu...

Ispivši piće zahvalio sam se Johannusu na odgovoru i spremio diktafon u džep jakne. Ispraćajući Skinnyja i mene do vrata, Johannus se nasmiješio i rekao: „Sad kad ste isključili uređaj mogu vam off-the-record reći ono što nisam mogao prije, a nisam mogao jer zvuči, kako bih rekao, radikalno i pomalo nacistički, te nije primjereno javnoj prezentaciji na vašem radiju. Naime mi europski kapitalisti, koji kao i svi kapitalisti na svijetu podržavamo predatorski neoliberalni kapitalistički realizam, radeći na dovršavanju ujedinjenja Europske Unije radimo zapravo na čvrstoj uspostavi Četvrtog Reicha u kojemu će mnoštvo biti samo kvalitetna i učinkovita radna snaga. Ona će usput biti u kontinuiranom dužničkom ropstvu ili, ljepše bankarski rečeno, u kreditnim dugovima s povoljnim kamatama. Naravno, s povoljnim kamatama za nas kapitaliste i bankare, ne i za milijune onih kojima rado dajemo kredite, i kratkoročne i dugoročne. Da bi te radne snage bilo dovoljno za potrebe Četvrtog Reicha, dopuštamo relativno elastičnu imigracijsku politiku jer pravi Europljani polako izumiru, a Stari kontinent sve više podsjeća na umirovljeni starački dom, pa nam treba svježja mlada radnička i dužnička krv koja će se boriti za svoje mjesto i svoje prihode na nemilosrdnom zajedničkom tržištu Europske Unije. Da, usput rečeno, vi ste iz Hrvatske, zar ne, čija politička elita panično želi ući u Europsku Uniju, u naš Četvrti Reich, ali, među nama rečeno, bolje bi vam bilo da ne uđete, iako ćete, to je izvjesno, ipak ući, jer hrvatski narod, a djelomično i hrvatska vlada, nemaju pojma o ovome o čemu vam sad govorim. Jasno je da od ulaska u Europsku Uniju nikakve značajne koristi neće imati Hrvatska, odnosno hrvatski narod, već samo hrvatska politička elita s enormno visokim plaćama i ostalim privilegijama u Europskom parlamentu, koji je i dalje odlično mjesto za održavanje mita o europskoj demokraciji. Da, dobro ste čuli. Naime u strukturi Europske Unije najmoćnija je Europska komisija, ona odlučuje o svemu u Uniji, i to potpuno, ali potpuno nedemokratski, a Europski parlament je samo slatkasta dimna zavjesa za europsko pučanstvo. Ali da se vratim temi. Ukratko, europski narodi, a djelomično i njihove vlade, nemaju jasnoga pojma o pravom stanju stvari osim, to sa

žaljenjem moram reći, pametnih euroskeptika koji su, na sreću, u manjini. Oni, ti narodi i njihove vlade, ne shvaćaju ono osnovno, ono bitno, dakle neizbježno: ako pristanu na igru po pravilima Europske Unije, odnosno po pravilima korporacijskih, znači kapitalističkih bankara, koji kao politička elita zapravo vode Europsku Uniju, izgubit će! Uvijek će izgubiti. No na taj način sve potrebno dobit će politička elita Europske Unije, a nešto će, dakako posredno, dobiti i manje važne članice Unije, ali to su samo male slatke mrvice, a ne neki ozbiljni i važni zalogaji. Eh, da, u tom kontekstu moram svakako spomenuti da su našem Reichu kao trn u oku preostale još samo Švicarska, Norveška i Island, ali i njih ćemo slomiti dobro tempiranim procesima kapitala, pa će naš Četvrti Reich napokon biti potpun pod već uobičajenim nazivom Europska Unija. Ono što se nekad osvajalo imperijalističkim ratovima, danas se uglavnom osvaja velikim korporacijama koje su povezane s velikim bankarskim sustavima. Dakako, zbivaju se još poneki glupi politički, to jest poslovni potezi za postizanje profita. Pritom mislim na posve nespretno, nepotrebne, pravno neosnovane i poslovno traljavo režirane američke ratove u Iraku i Afganistanu, ali to su samo rijetka i relativno nevješta skretanja od vladajućeg modela suvremenog kapitalističkog poslovanja. Naš Četvrti Reich, očito je, radi bolje od Amerikanaca, iako s njima itekako usko surađuje, u čemu se posebno ističu neki pripadnici moćne grupe Bilderberg, što odavno nije tajna, ali je tajna na koji način to rade. Usput rečeno, to s Četvrtim Reichom je u užim probranim kapitalističkim krugovima interna šala, osobito za vrijeme naših godišnjih druženja na sastancima Svjetskog ekonomskog foruma u švicarskom Davosu. Da, to jest šala, ali šala s ozbiljnim posljedicama za već spomenuto mnoštvo Europske Unije. No sve ovo što sam vam sad rekao nije, naravno, i moje službeno mišljenje.”

Johannus je bio u zabludi, nisam isključio diktafon. Kad god naslutim da mogu uloviti nešto dobro i vruće za emisiju, ostavljam ga uključenog, iako ga stavim u džep jakne ili džep košulje; kad ga doista isključim, stavim ga u ruksak.

Kiša i dalje jako pada, pa Skinny i ja sprintamo od Johannusovih vrata do auta. U autu isključim diktafon i stavim ga u ruksak. Skinny i ja komentiramo ideju o Europskoj Uniji kao o Četvrtom Reichu. Ideja jedva da je smiješna, ona je groteskna; detalji čudnog, ali značajnog dijela reportaže iz Naardena: tonskog zapisa 8 minuta i 23 sekunde, intervjuirao jednu osobu. U tekstualnom dijelu reportaže promijenit ću Johannusovo ime, ali ću napisati da je visoko pozicionirani službenik ugledne banke koja posluje po cijelome svijetu. Najveći dio teksta posvetit ću Naardenu, Johannusovu susjedstvu i kući u kojoj sam napravo pola reportaže, za mene prilično šokantne, a vjerujem da će je takvom doživjeti i slušatelji našeg radija.

Nedostaje mi još oko sedam minuta tonskog zapisa, pa kažem Skinnyju da zaustavi auto ispred jednog puba. Svrnemo, naručimo piće, pijuckamo ga još uvijek omamljeni idejom o Europskoj Uniji kao o Četvrtom Reichu. U pubu je desetak ljudi, neki od njih su pokisli. Predstavim se kao reporter i obilazeći pub postavljam svoje europsko pitanje, ali živahno tako da potaknem umorne ljude koji su nakon posla svratili na piće i razgovor. Tonskog zapisa 10 minuta i 2 sekunde, intervjuirao sedam ljudi.

Ispivši još jednu rundu, odlazimo iz puba. Skinny vozi brzo, utrkuje se s demonima u sebi. Probijamo se kroz jaki pljusak. Opet David Bowie i njegova pesimistično–optimistična pjesma o jednodnevnim herojima praćena slapovima kiše čije kapi u naletima bubnjaju po staklima. Uskoro smo u gradu. Kiša i dalje pada. Jedno je izvjesno: svi bicikli kisnu u Amsterdamu. Osim onih koji su sklonjeni u zatvorene prostore, a takvih je malo u odnosu na one koji nisu sklonjeni...

Ružnu stranu Europe nije uputno promatrati izbliza, najbolje ju je gledati na televiziji ili na filmu. Ružnoća tad djeluje neodoljivo privlačno. Estetika ružnog to je već objasnila. Ružnoća viđena kroz medij filma dobiva čak auru ljepote, dok je uživo ta ljepota slabija, a ponekad je ni nema. Za razliku od turista, koji možda doživljavaju suosjećanje za mjesta pogođena ružnoćom, reporterima i novinarima je puno teže; naime oni moraju zatomiti emocije ako žele objektivno izvještavati jer bi inače njihove reportaže bile loše, mjestimice i sentimentalno sluzave. Ružnoća Europe najbolnije je vidljiva u opustošenim predgrađima velikih gradova, osobito u imigrantskim kvartovima, tim getima u kojima druga i treća generacija imigranata s Juga divlja od nezaposlenosti, srdžbe i praznine. Iskra mi je poslala svoje potresne reportaže iz predgrađa Pariza, iz departmana 93 (Seine-Saint-Denis) i departmana 91 (Essonne), i iz obližnjeg Nanterrea gdje ima puno Arapa i ostalih imigranata iz Suprharske Afrike, a Željko svoje iz Hamburga, Berlina i Stuttgarta. Iako napravljene u ovom 21. stoljeću, njihove reportaže podsjećaju na davno prohujala vremena; pune su mučnih prizora i javnog i kućnog nasilja (osobito prema ženama i djeci), srednjovjekovnog patrijarhata, crnila organiziranog kriminala, droge, čudnih marama, feredža, hidžaba, nečistih šprica za fiksiranje, pljački, paljenja automobila i automobilskih guma i ubojstava djevojaka koje su se žarko željele integritati u Europu, ali se roditelji, braća i rođaci s tim nisu htjeli pomiriti. Njihove reportaže pune su svih mogućih tipova ludila, od klasičnih neuroza i raznih manija do najžešćih psihoza, a sve to praćeno je nehajnim grafitima, na primjer *Dobro je dok incest ostaje u krugu obitelji* ili, poput onog u zagrebačkoj Ilici izvedenog raspršivačem Molotov, *Potpuna insuficijencija satisfakcije*. Moja reporterska iskustva u promatranju europske bijede i ružnoće također su dramatična. Iako zbog posla moram ostati miran, hladan i pribran, da bih mogao objektivno izvještavati, doslovce sam prosuzio kad sam u Amsterdamu vidio starije žene iz Anadolije dok sjede ispred

kuća u svojem imigrantskom kvartu. Da izgledaju sretno, ne bih ovo ni spomenuo; izgledaju točno tako kako izgledaju i one koje su ostale kod kuće, čak im je i odjeća ista iako žive u Amsterdamu; izgledaju kao i prije sto godina u svojim rodnim mjestima, vrijeme je za njih stalo, ne znam u kojem stoljeću...

Toaletni listić 79

Zašto se to meni događa? Tina je kod kuće bila patološki neuredna, drogu je uzimala rijetko, uglavnom LSD, a vino je pila češće, katkad i pretjerano, a za vrijeme nesanica neke tablete. Toliko sam je volio da sam sve to tolerirao, čak i uzimanje LSD-a, ali više nisam mogao izdržati. Prekinuo sam s njom nakon sedam godina, jer više nisam mogao podnositi kaos i prljavštinu u kući. Budući da nesreća nikad ne dolazi sama, dogodilo se da su me na radiju već sljedeći dan premjestili iz reklamne hladovine copywritera u terensku ekipu emisije Europa na dlanu. Odmah sam krenuo na put i tako upoznao Nives u Splitu, divnu osobu, u duši dobru baš kao i Tina, ali...

Ali Nives je na heptanonima, odnosno na metadonskoj terapiji, i također je neuredna, a njezine krize su čak i gore, tako mi je rekla, nego kad je bila na heroinu. Zbrkan život, miješanje piva i heptanona, depresija, samoubilačke misli. Kao da to nije bilo dovoljno, njezin se otac nedavno raznio bombom jer je kao višak radne snage dobio otkaz u poduzeću, u brodogradilištu, majka se propila u Supetru, ovo, ono... Dobro, s Nives sam proveo samo nekoliko dana... I gle sad, evo, u Amsterdamu se zaljubim u Amelié van Duijk, zvanu Kiki, a ona na koki, moja divna Cocalera. I ne samo to: i ona je neuredna!

Danas sam se opet posvađao s Kiki zbog kokaina. Toliko je pretjerala, već u vrijeme doručka, da je, iako euforična, sva blijeda jedva stajala na nogama. Naravno, laže kad mi kaže da je ušmrkala samo dvije lajne, pretpostavljam da je uzela najmanje tri crtice; rubovi oko nosa su joj crveni, iz njega vire skorene mrvice koke. Rekao sam joj da se pokuša prebaciti na travu ili šit, ili barem na bombone. Ne, i ne, koka je njoj „zakon“, a krize bez

nje su užasne. Rekao sam joj da ako ne prestane s kokainom da će krize biti još užasnije. Zaprijetio sam joj da joj neću pokazati Zagreb, svoju radnu sobu na Željezničkoj koloniji, Maksimir i Zoološki vrt, i da neće sa mnom ljetovati na Jadranu ako ne prestane s bijelim; već sam joj to rekao četvrti dan našega poznanstva, bilo je to na Kraljičin dan u pubu Less Than Zero... Na kraju svađe rekla mi je da će pokušati, da će prestati, malo po malo; pit će redovito samo crno vino, a ne rosé koje je „vuče“ da ga miješa s bijelim... Spomenuvši crno vino podsjetila me na Tinu kojoj je to omiljeno piće... Htjela me sutra autom odvesti u Frankfurt gdje moram napraviti reportažu, ali sam razljućen svađom to odbio. Otišao sam sutradan ujutro vlakom i vratio se navečer vlakom.

U vlaku dva mučenja. Prvo mučenje se sastoji u sljedećem: ne smije se pušiti u cijelome vlaku. Dvije čarobne riječi neslobode: Niet Roken, No Smoking, Europska psihotična kanalizacija poprima različite oblike. Bolje da sam pristao da me Kiki odveze u Frankfurt svojim Mini Cooperom; u njenom autu smije se piti, pušiti, šmrkati, drogirati, povraćati, seksualno općiti, poludjeti; u njenom autu vlada rajska ljudska sloboda... Dok se mučim u vlaku za Frankfurt, razrađujem ideju o hitnom uvođenju Europskog desetljeća borbe protiv socijalne isključenosti pušača, jer je jasno kao dan da pušače isključuju iz društva, da im se na svakom koraku ograničava sloboda kretanja i temeljno ljudsko pravo na pušenje. Možda će uskoro pušenje biti zabranjeno i na ulici, ali će se i dalje dopuštati nesmetana i legalna proizvodnja te prodaja duhana i cigareta. Po svemu sudeći, uskoro će svi pušači biti protjerani u podzemlje, u podzemne betonske prostorije za pušenje, bit će poput prvih rimskih kršćana u katakombama, tako će se i osjećati... Čitam da se u Australiji priprema prijedlog zakona koji će zabraniti pušenje i na plažama. Hej, na plažama?! Orwellova negativna utopija je u punom jeku...

Drugo mučenje u vlaku još je jače. Već po drugi put se uživo susrećem s „muslimanskim pitanjem“, a stjecajem

reporterskih okolnosti to se zbiva upravo u Nizozemskoj, odnosno u Amsterdamu. Uvijek, barem kao reporter, pokušavam ostati ozbiljan unatoč groteskama koje susrećem u svom poslu i koje svojim crnim humorom istodobno izazivaju i jezu i želju za grohotnim smijehom. Znao sam, naravno, da ima mnogo muslimana u Nizozemskoj, ali nisam znao da u toj zemlji ima toliko mnogo onih koji strogo i patološki ortodoksno slijede tu religiju; mislio sam da je i njih blaga klima nizozemske tolerancije razblažila. Nažalost, krivo sam mislio, što je danas u vlaku za Frankfurt potvrdio razgovor s nesretnom Sulam. Ona ima sedamnaest godina. Bježi u Njemačku jer ne želi nositi hidžab koji sve žene, i mlade i stare, iz njene i mnogih ostalih obitelji moraju nositi. Paradoks je u tome što se njena obitelj doselila u Amsterdam još prije devetnaest godina, a živi tako kao da se iz Maroka nije makla ni sekundu. Sulam dakle bježi jer ne želi nositi hidžab, jer želi voziti bicikl kao i ostale djevojke. Bježi i zato jer ne želi da joj obitelj nameće već izabranog muža, kojega uopće još nije ni vidjela, i jer želi sama odabrati dečka, a o mužu još i ne razmišlja jer prvo želi završiti školu i fakultet. Da, ali ona ne smije izabrati dečka jer se mora udati za onog čovjeka kojega su za nju izabrali roditelji. Postoji i situacija koju ona jednostavno ne može zamisliti, to jest da se zaljubi u mladića koji je, eto, slučajno protestant ili katolik i da izlazi s njim. Njezina bi je braća jednostavno ubila. Ona u to uopće ne sumnja, jer se to već događalo mladim muslimankama u Amsterdamu koje su imale nesreću zaljubiti se u mladića „krive“ vjere. Tako je stradala i jedna njezina susjeda.

Na trenutak sam, da se priberem, prekinuo Sulam zatečen strahotama o kojima prvi put čujem, uključio diktafon i postavio joj svoje reportersko pitanje o ujedinjenju Europe, ali to nesretno prestrašeno biće nije moglo o tome ništa reći. Naime, rekla je: „Ne znam, o tome još nismo učili u školi.“

Toliko sam bio zaprepašten njenom pričom da sam bijesan i ljutit, izgubivši sav osjećaj za humor, u bilježnicu s Toaletnim listićima jedan listić (97) namijenio Sulam. (To je bilježnica u koju zapisujem kratke tekstove o onome što me se kao reportera posebno dojmi za vrijeme novinarskog rada u

Europi.) Tekst toga listića trebalo bi otisnuti na jumbo plakate i zalijepiti ih po čitavoj Europi tako da svatko može pročitati što se zbiva sa stotinama tisuća djevojaka na tobože naprednom europskom kontinentu. Zbog nevjerojatnosti sadržaja tog listića navest ću i ovdje jedan njegov dio ispod ovog odlomka, a u živom razgovoru ponavljat ću tu priču do besvijesti kad god mi se za to pruži prilika. Ono što mogu odmah učiniti, to ću učiniti još danas. U tekstualnom dijelu frankfurtske reportaže uz kritički osvrt ispričat ću ukratko priču o Sulam tako da slušatelji našega radija čuju što se sve zbiva na ulicama i između četiri obiteljska zida u vjerskim getima u jednom od najslobodnijih gradova na svijetu, u liberalnom Amsterdamu, u kojemu čak i Stara Crkva, najstarija župna crkva u gradu, potpuno normalno funkcionira usred četvrti prostitucije obavijena neonskim crvenilom kupljenog seksa. I ne samo to: čak je ispred te crkve postavljena Belle, brončana statua kiparice Els Rijeje u čast prostitutkama, a na postolje statue stavljen natpis: „Poštujte seksualne radnice na cijelome svijetu.“ Sulam, draga Sulam, nesretna djevojko, nadam se da ti je tvoja frankfurtska prijateljica Christa pomogla pri bijegu, ali s tih tvojih mukotrпно ušteđenih tisuću i sto eura, koje si potajno štedjela dvije i pol godine, bojim se da nećeš daleko stići... Braća će te pronaći, a onda... A onda te ne može spasiti ni...

Odlomak iz Toaletnog listića 97

„Njezina je najveća životna želja da ne nosi hidžab, pa makar bio i najelegantniji i od najboljeg materijala, nego da odjevena u uske traperice ili uske tajice, u majici kratkih rukava i otkrivene glave vozi bicikl ulicama Amsterdama te da osjeti kako joj zrak mrsi kosu, da kao i njezine puno sretnije školske prijateljice zaigrano vozi bicikl s kosom koja joj vijori oko glave. No to je velik, zapravo nepremostivi problem, kaže Sulam dok promatramo krajolik pri brzini od dvjesto kilometara na sat. Da bi to postigla, ona mora pobjeći iz svoje obitelji (krivo je, čak i smiješno reći tek konzervativne obitelji jer je za opis takve obitelji potrebna jača riječ!), te skinuti tu nepraktičnu vjersku odjeću koja joj između ostalog pokriva glavu, a djelomično i lice, pa ne može u punoj mjeri osjećati protok zraka prilikom vožnje. Njoj je, kaže Sulam, nemoguće doći do uskih traperica Diesel i zraka slobode na biciklu. Ona se s pravom boji svoje braće zalučene strogim obiteljskim odgojem, muslimanskom religijom te strogim muslimanskim zakonima i običajima.

Braća bi je sigurno pronašla, pa makar se sakrila i na nekom otočiću u Bermudskom trokutu. Da, ona to zna, ali ipak bježi. Ima prijateljicu Christu u Frankfurtu koja će joj pomoći, a ona će, ako treba, promijeniti i identitet i vjeru i sve. Pokušao sam malo razvedriti Sulam, pa sam je u Frankfurtu na glavnom kolodvoru počastio pićem. Odlučila se za rusku votku, iako je to okrepljujuće piće za nju zabranjeno zbog toga što u njemu ima alkohola. „Za mene je sve na ovom svijetu zabranjeno“, tužno je rekla Sulam dok smo pićem nazdravljali boljem svijetu u kojem će svatko moći voziti bicikl odjeven onako kako želi i piti pića koja želi. To joj je drugi put u životu da je popila alkoholno piće i jako joj se sviđa. Naručila je još jednu votku i rekla da čak nema pravo izabrati muža po svojoj volji, o dečku da i ne govori, jer je njezina obitelj već odabrala mladića za kojega će se ona uskoro morati udati, iako ga još nije ni vidjela. Sulam, Sulam, ponavljao sam njeno ime ne znajući kako bih utješio to biće s najtužnijim očima koje sam vidio u životu. Pri drugoj votki rekao sam tužnoj Sulam, kako bih je ipak nekako utješio, da je njena vrsta odjeće sve više u modi i da tu odjeću, hidžab, nose čak i djevojke koje s islamom i muslimanskom vjerom nemaju nikakve veze. – Znam, ali one su to odlučile, sviđa im se i nose ga, ali ga sljedeći tjedan mogu prestati nositi i obući bilo što drugo. Ja ne mogu odlučiti da ne nosim hidžab, ja ga moram nositi, a one ne moraju – rekla je bijesno Sulam. Još je rekla da je najgore djevojkama druge generacije imigranata, onima koje su poput nje rođene u Amsterdamu, i da najviše nepremostivih problema u obitelji imaju Marokanke i Turkinje, a Surinamke ipak manje. Rekao sam da shvaćam situaciju, ali joj, dakako, nisam spomenuo da me djevojke u hidžabu seksualno jako privlače (to sam rekao Kiki, pa je poludjela od ljubomore), pogotovo ako imaju pravilno lice i izražajne oči. (Osobito me privlači ona tamnopusna ljepotica bijeloga lica koja radi u kiosku uz tramvajsku stanicu nedaleko od Centraal Stationa u Amsterdamu; jednom mi se osmjehnula pružajući mi svojom njegovanom rukom limenku Heinekena. Ne znam zašto je to učinila, njen osmijeh je bio spontan, a oblačni Amsterdam pretvorio se iznenada u Sunce.) Upravo skrivenost cijeloga tijela, glave i ruku, te otkrivenost lijepoga lica, u paklenoj kombinaciji s izražajnim očima i u toj napetoj mješavini skrivenosti i minimalne naslućenosti užitka, jako pojačavaju erotsku žudnju. Čudi me da šefovi religija koje zagovaraju pokrivenost žena nisu obratili pozornost na taj bitan detalj. Ne iznenađuje stoga podatak da sam kao dječak nakon vjeronauka manijakalno masturbirao u WC-u zamišljajući kako skidam potpuno pokrivenu časnu sestru Editu, privlačnu dominikanku sa Željezničke kolonije čija je vjerska uniforma doslovce pucala od bucmaste jedrine njena punašna tijela, dok bi djevojčicama i dječacima davala bombone.“

Kad sam se rastao sa Sulam, koja je uzela taksi i otišla k prijateljici Christi, zaprepašten i uzrujan njenom pričom, popio sam još dvije duple votke da se malo smirim i koncentriram. Piće

mi nije pomoglo. Još uvijek bijesan, napravio sam reportažu na Hauptbahnhofu; tonskog zapisa 18 minuta i 3 sekunde, intervjuirao devetnaest ljudi. Napravio sam i oko stotinu fotografija...

Na kolodvoru sam zatim kupio na engleskom knjigu o Frankfurtu i dok sam čekao vlak za Amsterdam, onaj u četiri popodne, još uvijek ljut popušio sam cijelu kutiju cigareta i popio pet votki te dva viskija misleći da ću se opiti, smiriti i mirno otputovati u Amsterdam spavajući četiri sata na svojem sjedištu. Ne, uopće se nisam opio, još manje smirio, jer nikako nisam mogao izbiti iz glave Sulam i njenu tragičnu sudbinu, hidžab, bicikle, vijorenje slobodne kose, islam i muslimane. Toliko sam se razljutio da sam do Amsterdama, pomažući se knjigom, tonskim zapisom na diktafonu te digitalnim snimcima prostora i ljudi, napisao i tekstualni dio frankfurtske reportaže. Navečer sam tekst unio u laptop i provjerio još jednom tonski, ali i tekstualni dio reportaže, u kojemu sam ispravio tipfelere, te oko ponoći sve poslao glavnom uredniku u Zagreb.

Pjer se telefonski javio već ujutro oduševljen reportažom, ali je rekao da sam u kritici islama bio „previše istinoljubiv“, odnosno da sam „toliko pretjerao“ da je bio prisiljen izbaciti „škakljive dijelove u tekstu“ jer bi, da ih je ostavio, nakon emitiranja emisije naš radio i on osobno kao glavni urednik imao „za vratom“ cijelu Islamsku zajednicu Hrvatske i Muftiju zagrebačkog, a možda i solidarni Kaptol, dakle kršćansku vjeru koja, iako je malo liberalnija od islamske, ipak zabranjuje pristup u crkve ljudima koji su nepropisno odjeveni, recimo ako su u kupaćim kostimima. On se slaže sa mnom da to sve, dakako, nema veze s vjerom jer on, baš kao i ja, može vrlo lako zamisliti istinske vjernike koji se potpuno goli mole u crkvi i dalje vjerujući u mit o bogu. Da, osim što je izbacio taj sporni dio mojega teksta također je stvarno ime moje suputnice u vlaku, Sulam, promijenio u Aisha, jer sam ja, vjerojatno zbog uzrujanosti onime što sam čuo i vidio, zaboravio to učiniti. Na njegovo pitanje slažem li se s imenom Aisha u mojem tekstu, rekao sam da se slažem, bitno je samo da je ime djevojke muslimansko. Naravno, nisam se složio s kraćenjem teksta,

ali sam ipak rekao glavnom uredniku što mislim o tom dijelu teksta moje frankfurtske reportaže. U čemu sam, dragi Pjer, „toliko pretjerao“?! U čemu? Pa ja sam u tekstu samo zaključio da svaka djevojka, pa i Sulam, odnosno Aisha, u Europi i na cijelome svijetu ima temeljno univerzalno ljudsko pravo voziti bicikl odjevena kako želi, i to ne samo u kratkoj majici i u trapericama iz kojih vire tange ili u mini suknji, nego i u, zašto ne, kupaćem kostimu, osobito za vrijeme ljeta kad je vruće. Svaka djevojka na svijetu ima temeljno univerzalno ljudsko pravo imati nepokrivenu zavijorenu kosu, goli vrat, gole ruke i tako dalje, osobito ako doista nešto znači (na ovom mjestu sam se već uzrujao do razine nadolazećeg infarkta!), osobito ako nešto znači ta jebena *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* koju je još 1948. proglasila Opća skupština Ujedinjenih naroda. Zar nije čudno, Pjer, da su vjerski propisi jači od *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*? Ali pustimo na tren vrstu odjeće djevojaka i vožnju biciklom. Isto tako svaka djevojka na svijetu, na primjer, ima prirodno, dakle temeljno ljudsko pravo na svoju prirodnu seksualnu orijentaciju, ali nažalost to prirodno ljudsko pravo joj je uskraćeno u većem dijelu svijeta u kojemu su propisane samo prihvatljive seksualne orijentacije bez obzira na prirodu i ljudska prava, a od tih prihvatljivih orijentacija najčešće je samo jedna prihvatljiva, ona heteroseksualna. Eto, Pjer, do kakvih rečenica, koje sam upravo izrekao, dolazi u svijetu represije i neslobode u kojoj živimo. Također sam istaknuo Pjeru da je došlo vrijeme da se mit o bogu ili mitološka predrasuda o postojanju boga, osobito boga koji će propisivati što će ljudi odjenuti, treba kao već staromodna i prevladana iluzija napokon odbaciti u ovom proklamiranom, a rijetko gdje ostvarenom slobodnom ljudskom življenju. Pjer je rekao da se slaže sa mnom u potpunosti, ali da moram i ja njega razumjeti, da on emisiju Europu na dlanu mora privesti kraju, što će trajati još tri godine, i da ne namjerava ići u prijevremenu mirovinu samo zbog toga što će se sukobiti s vjerskom zajednicom koja još uvijek vjeruje u boga i u to da taj bog propisuje kako će se ljudi odijevati u svim prilikama i situacijama. U redu, Pjer, rekao sam, razumijem te potpuno, ali ti ćeš sad morati razumjeti i mene. Prije polaska na put svima

nama, reporterima, rekao si da moramo izvještavati samo ono što čujemo, vidimo i doživimo, dakle istinu, a sad želiš kratiti istinu i još mi govoriš da sam „previše istinoljubiv“. Sorry, Pjer, ja u kanalizaciji ne želim živjeti. Ukratko, ne dopuštam da se tekst moje frankfurtske reportaže krati, odnosno ne dopuštam da se iz tog teksta izbace „škakljivi dijelovi“, što jednostavno znači da ne dopuštam emitiranje cenzuriranog teksta. Reci ravnatelju radija da sam zbog toga upravo dao otkaz. Kad se za nekoliko dana vratim iz Amsterdama sredit ćemo to i administrativno na radiju.

Pjer je uzdahnuo i rekao da je sve jasno. I bilo je. On nije mogao odustati od emisije koja ne prenosi slušateljima punu istinu, a ja ne želim da se krati ili pak zaobilazi istina, ja ne želim odustati od istine u koju sam se osobno uvjerio. Popio sam preostali nescafé i nazvao Kiki. Ispričao sam joj sve što se dogodilo. Kiki je rekla da je jako ponosna na mene, da sam pravilno postupio. Večeras idemo na koncert u Paradiso. Lijepa koincidencija: nastupa Burning Spear aka Winston Rodney, čovjek koji je uvijek govorio istinu. Na koncert ne odlazimo autom nego biciklima. Tako navijamo da Sulam uspije u bijegu, da i njoj napokon kosa zavijori dok vozi bicikl. Kiki se svidjela ideja...

ŽENA SA SLIKE

– Sve ćemo ih maknuti. Jesi me razumio?

– Jesam.

– Ne želim više niti jednu njenu sliku ugledati kad uđem u stan.

– U redu.

– Nadam se Martine, da nemaš ništa protiv, mislim, stavi se u moj položaj.

Martin se pokušao staviti u položaj supruge dok promatra sliku njegove bivše djevojke, ali nije išlo. Njemu je ta promatračka misija stvarala ugodu i sjetu, a supruzi ni jedno ni drugo. Možda samo ljutnju. Volio je, pogotovo u zadnje vrijeme, zamišljati lik one koje više nema, u liku sadašnje žene. Još uvijek mu je nedostajala, i s vlastitim fantazijama lakše se provlačio životom i brakom u koji je uplovio ne tako davno. Spustio je glavu nisko nad tanjurom uzavrele juhe dok je žena još uvijek zujala na temu slika i bivše.

– To nije normalno ni zdravo. Ne želim da mi dijete raste u takvoj bolesnoj klimi. Koliko godina je prošlo od njene smrti, dovraga. Deset? Petnaest?

– Osam godina i četiri mjeseca.

Neugodno se lecnula ne očekujući takvu preciznost u odgovoru, pa je brzim rafalom riječi pokušala nadvladati nelagodu koja ju je obuzela.

– Svejedno. Osam, deset, petnaest, gotovo je – bila je žešća nego što je htjela, i do krajnjih granica isprovocirana njegovom neočekivanom mirnoćom – Sve ćemo ih ukloniti, dosta sam vremena trpjela tu tvoju nastranost.

– Možeš i sada, tko ti brani. Ni ona se ne bi ljutila.

Ova izjava trenutačno ju je izbacila iz ravnoteže:

– Molim te da je ne spominješ kao da je još živa. Jer da je, ona bi sad bila tu, a ne ja! Misliš da toga nisam svjesna?

S ovim ženinim riječima Martin se morao u potpunosti složiti. To je bila savršeno točna misao izrečena naglas. Kao da

je njega pitala. Pogledao je ženu preko tanjura s juhom i malo je falilo da joj se kroz magličasto isparavanje ručka ne nasmiješi. Ipak nije. Na brzinu je shvatio da to ne bi polučilo dobar nastavak ove konverzacije.

Žena zapravo nije očekivala da će razgovor krenuti u ovom smjeru i računala je na njegov otpor, računala je na borbu. Imala je razvijenu cijelu strategiju kako mu slomiti otpor, a njega nigdje. Nije znala kako se suočiti s njegovom pasivnošću. Hm, da, pasivan otpor, razmišljala je, odmah joj je pala na pamet Gandijevska metoda. Te su metode najgore. Tako su i Englezi izgubili rat, ali ona neće. Biti će uporna i dosljedna. Ona je sad gazdarica u ovom domu, a ne taj duh koji joj se nadmoćno smiješi iz svih prostorija u koje zakorači. Najmrža joj je ona slika koja stoji u spavaćoj sobi, nasuprot bračnog kreveta, koju redovno primijeti dok vode ljubav. I baš ta, izgleda da je Martinu najdraža. Na njoj se ljube strasno, ona sapletenih ruku i nogu oko njegova tijela, dok su njegove ruke izgubljene u njenoj dugoj kosi. Jednom ga je ulovila kako podiže tu sliku ustima, i ljubi je. Sledila se od te scene i isti tren je pomislila kako će ga sutradan ostaviti i prekinuti tu lakrdiju od njihove veze u kojoj za suparnicu ima ženu sa slike. Ali iduće je jutro napravila test za trudnoću i naravno da se odmah predomislila. Bio je pozitivan, pa je tako i nastavak veze, normalno, zakoračio u kakvu-takvu pozitivu.

Digla je pogled iznad Martinove glave, a na hladnjaku, kao da uživa u njenoj mucu, širokim osmijehom od uha do uha, promatrala ju je Martinova bivša.

Jebote, ovo je gore nego da ima živu suparnicu, mislila je, koju metodu uopće primijeniti a da bude efikasna. Pokušala je s ovim:

– Pričaj mi o njoj. Nikada mi ništa ne govoriš, osim što je stan načičkan njenim fotografijama. Tko je bila ona, što je voljela?

– Mene je voljela. Nikada me nitko nije tako volio kao ona.

Odmah je znao da je to trebalo biti zadnje što je smio reći pred vlastitom ženom. Izletjelo mu je s usana nepromišljeno i brzopleto.

– Tako znači. A ti nju? Volio si je više nego mene?

Osjetio je razočarenje u njenom glasu ali i prikriveni bijes.

Tko zna što će uslijediti nakon što poskida sve slike iz stana. Brzo je krenuo ispraviti stvar. – Zapravo, čim sam te ugledao, jako si me podsjetila na nju. Isti stas, dužina kose, boja očiju, valjda mi odgovara isti tip žena. I gle sudbine, čak imate i isto ime.

Martin je znao da tu završava sva sličnost s bivšom, ali to nije izrekao naglas. Samo su fizički bile slične, ostalo ništa. Dugogodišnja samoća i tuga učinile su da ipak prihvati tu ženu slučajno istog imena, nadajući se da će prst sudbine učiniti sve ostalo. Nije učinio ništa, i dalje bio miljama udaljen od pojma da bi mogao voljeti snažno, kao nekada. Jedan dio njega zauvijek je umro zajedno s bivšom ljubavi. I te slike po stanu, nikako ih nije imao snage maknuti. Kako je samo bila mila i nježna duša. Ništa nešto što bi Martina gušilo i otimalo mu životni dah i prostor. Kao sad, na primjer. U zadnje vrijeme često je ostajao bez daha. Problemi sa srcem. Naravno da je u pitanju bilo srce, što bi drugo uopće moglo biti.

Kakvo isprazno lupetanje gluposti, koga ti misliš praviti budalom, pomislila je, i kao odgovor na njegove neuvjerljive riječi, žena je uzdahnula duboko, digla se od stola, zabacila ljutito svoju dugu kosu na leđa i počela skupljati slike bivše, kako je i najavila. Najprije ovu koja se kočoperila na hladnjaku, sa širokim osmijehom, pa zatim onu ozbiljna lica na zidu hodnika. Sljedeća se izležavala u dnevnom boravku među policama s Martinovim knjigama. Na njoj njih dvoje na plaži, stisnuti na istom ručniku. On se smije, a ona se belji. Tu, za nju iritantnu sreću zaustavljenu u trenutku, bez razmišljanja je pokidala na dva dijela. A kad je krenula prema spavaćoj sobi, Martin se pobunio:

– Nećeš valjda tu!

Znala je da je bio slab na tu sliku. I baš zato, odlučila je, nju će s posebnim žarom uništiti. Slika je bila uokvirena i zaštićena staklom vjerojatno s namjerom da dugo, dugo traje. Bez milosti ju je uzela i tresnula njom o zid. Prsnula je u tisuću komada.

Incident s omiljenom slikom u Martinu je pokrenuo lavinu emocija, i nakon toga više ništa nije bilo isto. Bacio se na nju ščepavši ju za vrat i prvotni poriv da je zadavi vlastitim rukama zamijenio je pasioniranim vođenjem ljubavi. Na podu, na krevetu, u hodniku u dnevnom boravku, u kuhinji. Svugdje i u svim prostorijama i približno na istom mjestu, gdje je do tada zauzimala prostor djevojka sa slike. Znala je da mu je trebala odavno pokazati zube a suparnice se riješiti ovom izvrsnom metodom izvođenja bračnog egzorcizma. Danima se činilo da stvari nikada nisu bile bolje. Djevojčin duh naglo je iščeznuo ne samo sa slika, nego i iz njihova života. Nitko je više nije spominjao.

A onda, Martin je počeo pretjerivati u svojim ritualima ljubavi, sileći se s ljubavlju. Pretvarao se i zavaravao da voli, jer želio je voljeti i biti voljen. Ona je mislila da je dobro da ipak nije digla ruke od njega, a male poklone pažnje s njegove strane tumačila je kao izraz ljubavi i povjerenja. Onda bi opet vodili ljubav po cijelom stanu, kao i onog dana kada je uništila sve slike bivše. On željan samo toga da povрати moć izgubljene ljubavi a ona, da dosegne onaj nivo prisnosti, koji nije mogla ne uočiti na njegovoj omiljenoj fotografiji.

Prividna idila potrajala je neko vrijeme sve dok Martin jednom, kao s početka priče, nije opet jeo juhu a onda zamišljeno, tko zna zašto, digao pogled prema hladnjaku na kojem više nije bilo nikakve slike već mala kukičana bijela čipka a na njemu plastična gondola kao uspomena s bračnog putovanja provedenog u Veneciji. Odmah je osjetio mučninu od ljuljanja na moru ali i od svačega pomalo. Zagrabio je ustima žlicu juhe, kada mu je naglo pozlilo. Srušio se na pod.

– Što je Martine?!? Pobogu što je bilo? – kriknula je žena.

Martin se uhvatio rukama za grlo i za srce. Gušio se boreći se za svaki udah u mukama. – Brzo...daj...pomozi...! – nije uspio izgovoriti do kraja.

Kleknula je kraj njega na pod, ne znajući kako da mu pomogne. On je već bio modar i hroptao je, gestama joj pokušavajući dati znak da gurne ruku u džep gdje se nalazi njegov novčanik a u njemu tableta za slučaj da se dogodi ovo

što se upravo dogodilo. Nije imala pojma da je bolestan, zašto je šutio? Shvatila je napokon što hoće i izvukla novčanik. Ruke su joj se tresle i jedva je uspijevala prekopavati po njegovoj nutrini. Umjesto spasonosne tablete, iz novčanika naglo iskoči kao ukleti duh iz netom protrljane svjetiljke, ona slika iz spavaće sobe. Ona njegova omiljena. Ona za koju je mislila da je trajno uništena.

Za to vrijeme, u novčaniku je i dalje mirno stajala spasonosna tableta. Čekala ja ženu da dođe k sebi, uzme je i da Martinu da je rastopi pod jezikom.

ESEJ

PRIMJENJENI ČOVJEK

U aplikativnom procesu rada, on je izdijeljen na dijelove koji jednoznačno odgovaraju pojedinim cjelinama u kodu programa koji, kako ga proizvode druge vrste specijalizovanih aplikativnih radnika, cirkuliše kroz mrežu kao vrhovni gospodar radnog vremena. Primjenjeni čovjek, kao proizvod mrežnih protokola i emanacija aplikacije, sveden je tako na lako zamjenljivu formu. On se pokazuje samo na aplikativnom sloju višeslojnog aplikativno-mrežnog modela, ostali slojevi su mu nepotrebni u smislu sudjelovanja u aplikativnoj proizvodnji i time ukinuti od strane aplikacije. Kad u jednom društvu aplikacija potpuno zaživi, ona preuzima vlast nad svim oblicima ljudskog djelovanja. Kako se razgranava i uvodi nove opcije za asimilovanje stvarnosti, tako se proizvode nove vrste aplikativnih entiteta, primjenjenih ljudi.

Da bi bilo šta zaživjelo u stvarnosti, potrebno je prethodno da se objasni i realizuje kroz aplikaciju. U tom smislu, ljudski jezik, kao nepotreban i ometajući faktor u mrežnoj komunikaciji, zamjenjen je skupom protokola za transmisiju i kontrolu podataka. Poznavanje karakteristika svih protokola i aplikacija nije dostupno nijednom pojedinačnom individuumu, to znanje je iscjepkano i raspodijeljeno na više vrsta radnih mjesta, tako da se mrežno-aplikativni svijet, budući nedostupan ljudskom poimanju, pokazuje kao stvarnost. Aplikacija, jednom pokrenuta, ne zaustavlja se nikad: naočigled statična, ona je u stalnom vremenskom strujanju, prostorno utemeljena djelovanjem primjenjenog čovjeka.

Pod roditeljskim okriljem vrhovne aplikacije, Interneta, najveći robovi aplikacije, njeni su i najveći apologete. Čovjek-korisnik prinuđen je da svoje postojanje opravdava svakodnevnim učestvovanjem u aplikaciji. Čak i oni koji osjećaju da sa svijetom koga upija aplikacija nešto nije u redu, zastrašeni svakodnevnim terorom vizuelnih aplikacija, šute. Onaj koji pokuša da se isključi iz aplikacije, suočen je sa prestankom

fizičke egzistencije. U svijetu aplikacija više ne postoji ni jedna mogućnost stvarnog života, jer i pojedinačni pokušaji bijega u pustinju aplikativno se, pomoću medija, tretiraju kao popularizacija pojedinih aplikacija. U svijetu potpuno prekrivenom mrežama i aplikacijama, bijeg je nemoguć. Ludilo i samoubistvo, kao nekadašnje tehnike za bijeg iz stvarnosti i iz života, u mrežno-aplikativnom svjetlu prevaziđeni su. Pošto su aplikativno prikazani nebrojeno mnogo puta, više nemaju nikakvu fenomenološku vrijednost, a zahvaljujući opcijama restore i backup, uzaludni su jer entitet postoji aplikativno i nakon fizičkog uništenja. U stvarnosti aplikacije, dešava se aplikacija stvarnosti.

Sloboda primjenjenog čovjeka svodi se na izbor vrsta, opcija i primjena ropstva. Internet, kao vrhovna aplikacija, pokazuje se kao vrhovni robovlasnik. Težeći slobodi, primjenjeni čovjek postaje robovlasnik, i utoliko više rob.

Prilikom aplikativnog odnosa subjekat-objekat, subjekat poprima svojstva objekta i, zahvaljujući pozitivnoj povratnoj sprezi, oni zamjenjuju mjesta. U pojavnj sferi aplikacije, subjekat je objekat svoga djelovanja. Naposljetku, aplikacija preuzima karakteristike oboga, čineći njihovo postojanje nepotrebim.

Podatak, upravljani računarskim programom, multipliciran i apliciran do krajnjih granica stvarnosti, preuzima odgovornost vladajuće klase na sebe. Pokazatelj i označitelj, opšti i pojedinačni, univerzalan i partikularan, on je jedini dokaz postojanja stvari (žive ili nežive) na koju se odnosi. Postoji samo ono što je uneseno u bazu podataka, sve što nije digitalizovano iščezava.

Primjenjeni čovjek, ugrađen u ograničen skup aplikacija, nije ništa više do emanacija konverzacije između računarskih programa i baza podataka. Što je on više uključen u tu konverzaciju, više je isključen iz sebe. Čovjek aplikacije, kao pojam imanentan Internetu, osuđen je na razvoj aplikativnog robovlasničkog sistema koji se održava i dalje razvija sam od sebe i, pošto mu je stepen postojanja određen sigurnošću backup-a (za koji aplikativni čovjek odgovara životom), on je neuništiv.

Kako je radnička klasa promijenila oblik i dimenzije u skladu sa pravilima razvoja aplikacije ona je, u tom promjenjenom obliku, obuhvatila sve ostale klase, a pošto pojedinačni radnik ne postoji u aplikativnom smislu ukoliko ne posjeduje barem bankovni račun, radnička klasa se takvim proširenjem pretvorila u svoju suprotnost. Ona je istovremeno i ugnjetavana i ugnjetavačka klasa, pa je po prvi put u historiji uistinu cijelo društvo sačinjeno bez ijedne klase, a da se niko svjesno nije potrudio da se to ostvari. Takav jedan pripadnik društva, radnik, sveden je samo na vizuelni prikaz, jezikom aplikacije – GUI (Graphical User Interface) i on je, pošto se vrste i tehnike procesa rada svakodnevno usitnjavaju, da bi bio sposoban za rad, prinuđen da eliminiše sve svoje sposobnosti koje konkretna aplikacija ne zahtijeva, a koje su time nepoželjne, prinuđen je potisnuti ih potpuno, do zaboravljanja, jer u isprogramiranom procesu rada, svedenom na beskrajno ponavljanje nekoliko identičnih pokreta ruke, prsta ili oka, ponavljanje nekoliko identičnih riječi, svaka druga izražena sposobnost doživljava se kao najopasniji oblik bogohuljenja i tako se i tretira.

Takozvano slobodno vrijeme, koje bi trebalo predstavljati život, a koje podrazumjeva vrijeme provedeno izvan radnog vremena, obuhvaćeno je njime i nije slobodno, jer posvećuje se oporavku od radnog vremena (korištenjem opijata, hemijskih ili vizuelnih) ili se ono troši na dodatno unaprjeđenje vještina potrebnih za rad, na taj način zatvarajući život potpuno u jedan prostor koji nalikuje na fabričku halu, ili na kancelariju popunjenu elektronskim uređajima.

Korištenjem tehnički sofisticiranih mašina za komunikaciju, forma i sadržaj poruke određeni su načinom njenog nastajanja i brzinom prenosa, koji su u disjunkciji sa osobinama ljudskog audio-vizuelnog aparata. Time se komunikacija svodi na monolog koji više služi za popunjavanje slobodnih kapaciteta aplikacije i za sporazumjevanje mašina, negoli za komunikaciju između ljudi. Digitalizacija komunikacije, nudeći sve veću količinu informacija u sve manjem vremenskom intervalu, koje su pri tom mašinski

obrađene u skladu sa pravilima prenosa i prikaza u aplikaciji, čini da analogna i ograničena ljudska čula primaju sve manje jasnih informacija. Ljudski čulni aparat, neprilagođen za percepciju podražaja koji se smjenjuju brzinom određenom zakonima kvantne mehanike, preopterećen i zbunjen, postaje nemoćan za opažanje statičkih, prirodnih pojava jer, čak i ako ih opaža, to opažanje ostaje na nivou fizičkih čula i nije obrađeno intelektualnim procesima, koji su u trenutku opažanja već zauzeti pokušajem obrade naredne pojave, poneseni inercijom digitalizacije stvarnosti.

Udruživanjem sve više mreža, aplikacija i baza podataka nastaje Internet, vrhovna, bazna mrežno-aplikacijska tvorevina. On, pošto je u stanju da se sam nadograđuje, obnavlja, poboljšava i širi, jedom riječju, da postoji sam za sebe, on je Spinozin *causa sui*. On, kao sveprisutni nadgledač i sadržitelj događaja, ideja i predstava, otima od stvarnosti dio po dio, nudeći njene osobine kroz svoje opcije, u formi usluga. On zamjenjuje i religiju, jer sadrži više objašnjenja i putokaza od nje. Pošto je postojanje Interneta u suštini periodično i nasumično, određeno prisustvom ili odsustvom signala, on tu osobinu prenosi na sve dijelove od kojih se sastoji, što će reći i na krajnje korisnike (koji aktivno učestvuju u njegovom re-kreiranju). Kao što je nekad postojanje bilo određeno djelovanjem, tako je ono, u svijetu aplikacije, određeno nedjelovanjem.

Aplikativni robovlasnički sistem, razvijen od strane čovjeka-aplikacije, u njegovom odsustvu održava se i razvija sam. Step postojanja određen mu je sigurnošću backup-a, za koji aplikativni čovjek odgovara životom. Tako je taj sistem neuništiv, jer ne postoje snage koje bi na njega djelovale negativno.

U aplikativnom svijetu, ontološko utemeljenje članova društva određeno je zadacima i ovlaštenjima koja su im dodijeljena prilikom kreiranja¹ njihovih projekcija: user-a u bazi podataka. S druge strane, zadatak i ovlaštenje kreiranja krajnjih korisnika dodijeljeni su već iskreiranom korisniku: super user-u. Tako se aplikacija zatvara sama u sebe i postoji nezavisno

¹ Ovdje je dobro vidljiv primjer jezičke aplikacije. Sadržaj pojma „kreiranje“ prenesen je iz viših, nedokučivih sfera, na samo tlo.

od postojanja pojedinačnih korisnika. Budući funkcija više promjenljivih, matematički je neutemeljena jer uzima uvijek iste vrijednosti u vremenu; uprkos tome, ona povratnom spregom, kvantitativno (vremenski) pozitivnom a kvalitativno (prostorno) negativnom, obezbjeđuje sebi konstantan nivo funkcionalnosti, na koju ne utiče aplikativna (fizička) smrt krajnjih korisnika.

Proces poslovanja i odlučivanja, udaljen iz realnosti u integrisana kola u računaru, u prostore kvantne mehanike, integrisan sa količinom podataka koju je ljudski mozak nesposoban da obuhvati i obradi, postaje autonoman i totalan, što će reći totalitaran, sa sopstvenim pravilima i zakonima, uslovljenim lakoćom aplikacije realizacije. Ta pravila su, prožimajući svaki oblik društvene realnosti, jednom uspostavljena, nepromjenljiva. Način, oblik i sadržaj ljudskog rada podređeni su realizaciji elegancije njihove aplikativne analogije u telekomunikacionoj mreži.

U svijetu aplikacija, pojedinačni jezici su suvišni, jer je jezik aplikacije univerzalan. Pojedinačni jezici, pošto više nisu u službi proizvodnje, ostavljeni su na korištenje nižim, prezrenim-neaplikativnim poslovima. Jezik aplikacije uništava svaki pojedinačni jezik jer ga zaustavlja u razvoju. Taj jezik, za sve nove termine i malom broju posvećenih razumljive pojmove koji označavaju apstraktne aplikativne procese, nudi gotove riječi i skraćenice. U nepreglednoj kaljuzi skraćenica, onaj koji ih ne poznaje dovoljan broj, isključen je iz komunikacije čovjek-čovjek. Oni pak koji, uslovljeni radnim mjestom, poznaju značenja skraćenica, oni uspješno komuniciraju na relacijama čovjek-aplikacija-mašina-aplikacija-čovjek, ali, budući da je u ovom slučaju aplikacija posrednik u komunikaciji, oni su nesposobni za istinsku komunikaciju čovjek-čovjek. Povrh svega, zagađivanjem, aplikacija čini jezik nesposobnim za izražavanje i poimanje stvarnih pojmova i pojava, ukoliko nisu propušteni kroz filter aplikacijskog jezika. U svijetu zagađenom aplikacijama, aplikacija jezika jeste jezik aplikacije.

Vrijeme, nekadašnji rastegljivi sadržalac ljudskog djelovanja i nedokučivi fenomen, o kome se raspravljalo po

filozofskim ogledima i raspravama, u svijetu-informacionom sistemu konačno je objašnjeno. To je razmak između dva uzastopna otkucaja srca aplikacijskog svijeta: procesora računarske mašine. Objašnjenje, u početku nametnuto aplikativnim mehanizmom odbrane od stvarnosti i napada na stvarnost (očiglednošću činjenice), zauzelo je poziciju aksioma. Tako je aplikacija obezbjedila sebi vlast i nad vremenom, zarobivši posljednji slobodan dio stvarnosti.

Pošto je već počinjena negacija prostora², na pripremljenom terenu negirano je i vrijeme, uvođenjem negativne vrijednosti nemjerljivih mjernih jedinica vremena, a povećanjem brzine protoka informacija na sve većem stvarnom prostoru. Tako širenje prostora uzrokuje suženje vremena, i obrnuto. Svedeno u jednu tačku prostora, ograničeno trajanjem jednog nemjerljivog dijela vremena, negirano je i postojanje. Postojanje negacije jeste negacija postojanja.

U diskretizovanoj stvarnosti, reprezentovanoj podatkom i njegovim karakteristikama, predstave o pojmovima formiraju se detaljnim opisivanjem i manipulacijom formom, bez i najmanjeg osvrta na sadržaj. Aplikacija omogućava premoć forme nad sadržajem, u mjeri u kojoj sadržaj postaje suvišan. Sadržaj je pomjeren na ivice društva, gdje je opet suvišan, jer se bez aplikacijom omogućene forme raspada. U toj, krajnjoj sferi pražnjenja i obesmišljavanja fenomena, događaja i predstava, sadržaj je forma forme, forma je sadržaj sadržaja. Tako je sadržaj izbačen iz preostalog dijela stvarnosti i iz svakodnevnog života, jer iako je prisutan, nije dostupan.

Pošto je totalitet pomjeren u sferu aplikacije, dostupnost je njen atribut. Jedini moguć oblik postojanja dostupnosti-aplikacija dostupnosti, uslovljen je dostupnošću aplikacije koja opet zahtijeva novu aplikaciju (koja je ili nefunkcionalna ili nedostupna). Svakodnevni život, bio on izražen kroz aplikaciju ili ne, nedostupan je.

Aktivna borba protiv aplikacije dovodi do angažovanja dodatnih korisnika i komponenata radi nadoknade nastale

² Negacija prostora omogućena je njegovim sažimanjem u tačku (ukidanje dimenzije- osnovne karakteristike prostora) koja, po potrebi korisnika, samo fiktivno mijenja proporcije.

praznine; pasivna borba ostaje neprimjećena i time je bez i najmanjeg efekta na aplikaciju. Borba protiv aplikacije jeste borba za njeno očuvanje, napredovanje i proširenje.

Da bi aplikativno-informacioni svijet postojao i funkcionisao, neophodno je da subjekti unutar njega nisu svjesni njegovog postojanja. U tom smislu, postoje dva vrhovna zakona: proizvodnja potrošnje i potrošnja proizvodnje. Time je po prvi put u istoriji ljudskog društva stvarnost totalno i totalitarno izmijenjena. Nepovratno preokrenuta, ona postoji samo kao negacija same sebe³; djelovanje za sebe djelovanje je protiv sebe, djelovanje protiv sebe, budući moguće samo u individualizovanoj, nepostojanoj, partikularnoj stvarnosti, neprimjetno je. Svako djelovanje dovodi do propasti subjekta djelovanja. S druge strane, nedjelovanje ne samo da ukida postojanje subjekta, već i, pošto ostavlja prazan prostor, pomaže razvoju aplikacije. Dozvoljavanjem biranja samo unutar domena aplikacije, svaki stvarni izbor je ukinut.

---

³

„Ukidanje pokazuje svoje istinsko dvostruko značenje.. ono je *negiranje* i ujedno *očuvanje*...“, Hegel, Fenomenologija duha)

A TO TONUĆE U PROSTORU...

Kraj: „Ali kosa lako zabačena unatrag, razmaknute usne, i raširene nozdrve davale su njegovom licu neku zastrašujuću lepotu. Izgledao je kao u pokretu, kao da čini ogroman napor da savlada prepreku.“ Za njim, ostalo je i ono njegovo kolebanje između sumnje: „A šta ako to ništa ne vredi? Ako sam čitavog života radio uzalud?“ – i nade: „Ako za dvadeset godina Evropa još bude slobodna, ja ću biti pisac broj jedan.“ Istina, ostala je i priča – nije da nije! – kako je 1969. godine trebao da dobije Nobelovu nagradu, ali je mesec dana pre objavljivanja imena dobitnika umro! O Nobelovoj nagradi, koju je očekivao sve znajući da je zaslužuje, govorio je: „Uzećemo u najam rols-rojs i odvešćemo se u London da se pokažem pred svojim neprijateljima. Namazaćemo kosu briljantinom, jer će se videti samo naše glave. Ti ćeš staviti blještave minduše, a ja ću na pozadinu kačketa okačiti neko crveno i tajanstveno vojno odlikovanje.“ Ali, smrt je bila brža, i loše njegovo predosećanje posle neobičnih, nešto ranijih, snova, obistinilo se. Prvi san često se ponavljao: „U arapskoj palati velika debela kraljica objašnjavala je zakon, crtajući prutom znakove na pesku.“ Naravno, on nije razumevao njen jezik. Drugi njegov san bio je mnogo konkretniji. „...bio je negde visoko na planini, na zasneženom i tihom mestu. Hladnoća i mir. Konji kojima iz nozdrva izbija para...“ Posle tog drugog sna govorio je o spokojstvu, onakvom „kakvo čoveka obuzima nakon obavljanja velikog posla, ili smrt!“ Ne, nije stigao da se u Londonu pokaže „pred svojim neprijateljima“, i crveno tajanstveno vojno odlikovanje ostalo je neupotrebljeno. Preselio se negde visoko... na zasneženom i tihom mestu...

Te 1969. godine, Nobelova nagrada je dodeljena Beketu.

Ali, svejedno, ostalo je svedočanstvo o Njemu: „Popodneva je obično provodio u parku, na klupi pored jezera...“ Voleo je šah, često ga je igrao u Selektu. Jedan od rivala u šahu bio mu je i irski slikar Edi Planket, sin lorda Dansenija... I još:

„Hteo je da ima slike na zidovima, i zamolio je Jeremu i Mariju Šperling da mu ih pozajme kako bi naučio da voli slikarstvo.“ A kada bi stao pred ogledalo, pogledao bi na sebe iskosa. Sebe, ali i druge, gledao je uvek iskosa! Na pitanje zašto ne gleda ljudima u oči – odgovorio je: „Zato što se bojim, previše vidim.“ I kao pisac, voleo je red. Radio je za običnim drvenim stolom, „na kome su bile njegove stvari: dvogled, toplomer i merač vlage, `pribor` za isparivanje i olakšavanje disanja, sve potrebno za lulu, papir i dva zelena parkera. Nikad nije koristio hemijsku olovku... Imao je običan mali notes.“ Valjda se ta njegova lula još uvek čuva? I On, koji je u svojim delima podjednako uspešno koristio ironiju, satiru, parodiju i grotesku, On koji se oprobao u toliko književnih žanrova, „Nije imao ni rečnik, ni gramatiku, ni priručnike.../.../... Nikad nije držao papire ili pera u džepovima, nikad ništa nije beležio. Sedao je za sto i pisao.“

Ah, čudesni Poljak! Znao bi, tek tako da „naruči obed u obrnutom redu.“ Da, baš tako: počinjući od kafe i završavajući mesom!“ A baš taj Poljak iskreno se divio Borhesovoj priči „Smrt i busola“, a „ponovo je pročitao i Ničea, podsmevajući se gluposti teorije o natčoveku i večnom povratku.“ Naravno, oduševljavao se knjigama sa „sočnim, bogatim, spokojnim i aristokratskim jezikom.“ Zar njegove knjige i eseji ne „čuvaju“ takav Jezik? Evo fragmenta iz njegovog romana: „...Beše to osebužno zadirkivanje naše, negde u galaksiji, ljudska provokacija u pomrčini, izvođenje čudnovatih pokreta u bezdanu, kreveljenje u astronomskim beskrajima. A to tonuće u prostoru pratilo je strahovito umnožavanje konkretnosti, bili smo u kosmosu, ali smo bili zaprepašćujuća datost, definisana u svim detaljima. Oglasiše se zvonca za uznošenje hostije i kaleža...“ Da, to jeste Njegov sočan, bogat, pa i spokojan jezik; to jeste i njegovo delo, tek samo jedno prozno, i zbog njegovog sveukupnog dela „morali“ smo svi da ga „vidimo“ u Londonu, u rols- rojsu... Svejedno, neka se zna, Evropa je „slobodna“, a prošlo je dvadeset, i više godina!

Istina, Poljak je ovo rekao Riti, no (zar se ne tiče mnogih?)... „Neka te Bog sačuva od književnosti, ali pišući, možeš se ukoreniti u stvarnosti.../.../...“ Još i ovo: „Svako je sam. Moraš to prihvatiti

kao normalno. Jesi li nekad videla da psi šetaju podlakćeni?" A Rita? Da, rekla je: „Uvek sam osećala prema njemu nešto sudbinsko. A sreću je trebalo tražiti van njega, i deliti je s njim. On je nije mogao pružiti ni meni ni bilo kome drugom, pošto nije pripadao sebi. Živeo je u askezi i svetosti umetnosti.“ I, dovoljno, više je nego dovoljno. Već svi znamo da je ovo tek još jedan „mali književni portret“ Vitolda Gombroviča, koji pripada najostvarenijim poljskim pripovedačima, esejistima, dramskim piscima i romanopiscima. Poticao je iz stare aristokratske porodice – sada pripada „bezvremenoj književnoj aristokratskoj porodici.“ Naravno, ovog „Gombrovičevog književnog portreta“ ne bi ni bilo bez Zapisanog svedočanstva Rite Gombrovič Vans (vidi: Pismo br. 23, jesen 1990). Jer, zahvaljujući baš Ritinom svedočanstvu, dragovoljno, eto, osmelih se „da pišem o Gombroviču“ sve misleći na moto a koji jeste: prenesi dalje!

Ah, da! „Presekli bismo rezidencijsku četvrt Aru i iza klanca bi se ukazao Vans presečen popreko, sa grobljem u prvom planu (moj budući stan, rekao bi). Ušli smo među borove. Tada bi Vitold izišao iz kola, na vrhu prvog uzvišenja.../.../...“ Posle su došli Hladnoća i mir. I konji, „k kojima iz nozdrva izbija para“. Posle je došlo i Gombrovičevo trajanje u večnosti!

Bio je to tek: Početak!

(Posvećeno Riti Gombrovič)

SEMJUEL BEKET: „TAMNIČAR VREMENA“

ILI: AKO VAS JE SAVLADALA GORUŠICA, SAČEKAJTE
GODOA. DONEĆE VAM PAKOVANJE SODE BIKARBONE!

*Možda je sve to bilo samo san.
(Harold Pinter)*

Ako Horhea Luisa Borhesa smatramo glavnim svedokom ukidanja vremena, onda za Semjuela Beketa mirne duše možemo da kažemo da je bio „tamničar“ tog istog (našeg) vremena! Harold Pinter, dramski pisac koji je, slično Beketu, svoje likove nalazio „bez fenjera“, davne 1954. ostavio nam je kratak zapis o važnom Ircu: „Što on dalje ide, to meni bolje čini. Ja neću filozofije, traktate, dogme, verovanja, izvlačenja, istine, odgovore... On je najhrabriji, najnemilosrdniji pisac koji se može naći i što mi više gura nos u govna, to sam mu više zahvalan. On me ne zajebava, on ne gleda kako da me pređe, on mi ništa ne uvaljuje, on ne pokušava da mi utrpa lek ili put ili otkrovenje ili tanjir mrvica, ne prodaje mi ništa što neću da kupim, boli ga hoću li da kupim ili neću. Dakle, njegovu ću robu kupiti, udicu, struk i olovni teg, jer kod njega nijedan kamen ne ostane neprevrnut niti crvić usamljen. On stvara delo lepote“.

Semjuel Beket, književni svetac, možda i najuspešnije „dete“ apsolutne umetnosti, što iza sebe jeste ostavio „književno pletivo“ koje će generacije čitalaca odmotavati, možda bi i sada rekao: Ali nije stvar u tome. Jeste i u tome! I tako je govorio Beket, pisac, kako neko primeti, „okrutne blagosti“ a koji kao da je sve mističnosti nadvijene nad ljudskim rodnom razrešio ostavivši, kao nacrtan, „krik u srcu tišine“. Beket, pisac koji jeste tvorac antidrame, avangardne drame, drame apsurdna, književnik koji je ispisao crvenim slovima nove stranice jedinstvenog pozorišnog sveta. Eda: „Nema ga! Sačekaću ga. Neće ni dolaziti. Nema veze, sačekaću ga!“ To je taj Beketov „čovek“ ovladan nemirom, nespokojstvom, strahom, to je taj očajan čovek koji ne ume da osmisli sopstven život, a to je, hajde da konačno priznamo: lik APSOLUTNE UMETNOSTI. Takav lik više i ne postoji za sebe, takav lik postoji samo zbog umetnosti. Tu smo! Mi

postojimo samo zbog umetnosti. A rađanje i umiranje onda jesu samo privid, kvarna igra anđela! Opet, Beket, pisac koji je nemilost prema samom sebi doveo do savršenstva, pisac koji je i računao na neshvatanje u svom vremenu, znao je i da zavapi: „nisam ja izmislio tu zbrku, ona je svuda oko nas“. Da li samo zbog toga, Beket, za razliku od Čehova npr. i mnogih drugih, na scenu dovodi skitnice, a ne građane i „više nezainteresovane intelektualce“, ne... već baš bića koja su na samom dnu egzistencije! Tako i osnovna filozofska pitanja gube smisao, to je onda ono vreme apsurdna i takvo – kao u drami *Kraj partije* – ono jeste „...stravična vizija poslednjeg trzaja jednog sveta kome je utroba preorana do zadnjih čestica. Kazna koju Beketovi junaci trpe u suštini je patnja koju podnosimo svi, kojoj ne možemo naći smisao, ali na čije postojanje ne možemo uticati“, primećuje Radomir Putnik. *Kraj partije*, jedna od predstava koja je bila neophodna pospanom i odveć izanđalom pozorištu, predstava koja je uzdrmala previše spokojan svet! Piščeva negativna energija (a takva je, nema Boga!) razbila je spokojnu ljudsku uspavanost u paramparčad! Baš posle Beketa postalo je „nemoguće reći nemoguće“. Vrhunac apsurdna: Beketovi junaci svuda polaze, ali nikud ne odlaze! Njihova bliskost sa životnim ništavilom je „u mestu“, i takva – zacementirana – jeste suština Jedinje istine. Druge istine nema kao što nema ni ispunjenje snova? Hajdete, molim vas, kome su se snovi uistinu ispunili? Ali hoćemo ponovo o tome, i sada, kao da čujemo Semjuela Beketa, koji jeste književni svetac, i tačka.

Tačka.

Nažalost (ili na sreću? – ko zna, ima i goreg!), Beketov stvoren i ispisan svet je trajan. Nije njegov svet tek kula od peska, nije. Njegove reči kao što su „volim dosadne stvari. I volim kada stvari ostaju uvek iznova nepromenjene“, jesu potvrda da je sa njegovim stvorenim svetom konačna priča. Uzgred: takve strogo definisane misli izazivaju velike praskove u našoj glavi, zbog sličnih kovanica kao da propadamo, nestajemo u sopstvenim crnim rupama! Pa, ništa zato!!! Jer, takav je utisak, njegovim pozorišnim i književnim junacima dovoljan je samo jedan jedini korak i oni su u „srcu“ ponora, teško i gotovo (ne)

opisivog, ništavila! Jer, samo je Beket mogao da nam dostavi savršen odgovor na nepostavljeno pitanje. Škrt, ali savršen odgovor! Jer samo Beketovo čekanje nema smisla, jer baš takvo čekanje ima smisla! A možda su tekstovi genijalnog irskog pisca baš takvi jer je On, to je valjda potpuno jasno, samooslobođen one iskonske, znači primarne želje da se dopadne čitaocima, gledaocima, svejedno. Bolelo ga uvo, kako za čitaoce tako i za gledaoce! Čujemo ga ponovo: Ali nije stvar u tome. Jeste i u tome...

Tako je živeo i pisao čovek koji je „strepeo od usamljenosti u gomili“. Jadan on, neupućeni bi pomislili! A zapravo, Irac nas iskušava grubo milujući našu „čitalačku duhovnost“, isisava naš čitalački um, ako i tako možemo da kažemo, sigurno, nemilosrdno – kao pijavica krv! Da su mogli, njegovi književni junaci bi mu pokazali sav prezir „prethodnog sveta“, isti onakav kakav je on pokazao njima! Ili se ta razmena prezira zapravo između njih i dogodila, a da je mi u potpunosti nismo ni razumeli? Tačno, dogodila se – pobogu, o tome i pišemo! Rekosmo, Beket nije računao ni na milost vremena, ni na našu preteranu naklonjenost. A opet, dobro je znao šta čini, ka čemu stremi. Na kraju, niko od njega bolje nije uspostavio ravnotežu u duhovnim svetovima, niko nije snažnije ispunio sve pukotine između tih duhovnih (nam) svetova! A takve, ispunjene pukotine, jednostavno ni ne dozvoljavaju prisustvo drugih duhovnih svetova. Beket se nije bojavao novog oblika stvarnosti. Prvi ga je uočio pod ogromnom i prejakom svetlošću svih dotadašnjih važećih oblika svet(ov)a i zatečenih stvarnosti! A iza oblika stvarnosti koju je on uočio, gotovo da ne postoji više ništa, gotovo da nema više ničega! U novootkrivenoj stvarnosti, i sam Beket, sada znamo, davio se do grla! Otuda njegove „zamorne rečenice“, naviru u ravnomernim slovnim talasima, naviru, naviru... Te njegove ponovljene reči (i ponovo: ponovljene reči), su poput malja koji razbija, i razbija, i razbija (u nedogled) do tada sve poznate pisane forme. Ponavljaju se njegove reči, samopotvrđuju se njegove reči, obuzimaju nas njegove reči, troše nas njegove reči, zastrašuju metaforama, razgolićuju i naše najudaljenije strepnje i strahove, stapaju

nas njegove reči sa takođe razgolićenom i nemoćnom našom voljom da ne bude baš tako, i željom da bude „i onako“, da bi nas njegove te iste reči tek predale, kao ošamućene: rekli bi, ubi-bože–dokolici... Kao i svi njegovi junaci, i mi čitaoci delujemo kao primorani da „dubimo na glavi“. Naše beznađe, naše nesnalaženje u svetu gde se prema logici pristupa više nego ironično, naše „čekanje onog što sigurno neće doći“, naše „e, jebe mi se za sve“, Beketovo je glavno književno (dramsko) lice. Ni belo ni crno lice, ali glavno književno (dramsko) lice! Ono lice koje dobro zna da „proputovati samim sobom znači proputovati svemirom“. Jedan je, naravno, osećaj pre proputovanja, sasvim drugi osećaj „po povratku“ sa proputovanja. Tu smo – to je to – strah. Veliki strah od još većeg unutrašnjeg sveta. A „pod“ takvim strahom „put od jedne do druge misli uistinu jeste duži od puta što jeste od zvezde do zvezde“. Slažemo se: primamo svesti prostor kao beskrajn, da bi se istovremeno u njemu osećali kao u zatvorskoj ćeliji! Beket „tamničar vremena“, sećate se! Kako beše? „Nalik ćeliji koja nije ni u dužinu ni u širinu veća od PUNOG KORAKA“. Kako to da taj strah (a ne neki drugi, manje bitan) baš „pokupimo“ na proputovanju sami sobom“? To je ono Beketovo – strah od života odgovara nemogućnosti da se umre! (Gde je u ovoj zbrci Bog? Nije umro, čulo bi se!) Zar moramo otkrivati baš to što nema smisla? Baš mi, neplaćeni tumači vremena, sakupljači tuđih snova, preprodavci magle nad tuđim životima, mi: veštiji čitaoci – oni drugi neka čitaju bajke – mi koji nikada nećemo umreti jer jesmo Beketovi likovi, klonirani Estragon, Vladimir, Krap, Vini, i drugi koji „nešto nerazumljivo mrmljaju, koji jedni druge, u skladu sa svojim sopstvenim padom kao da neprestano tepaju...“ kako primeti u svom eseju Milan Đorđević. Tepamo Beketovom obliku stvarnosti, a to je još jedan vrhunac apsurd. Dodvoravamo se ništavilu. Mi nismo izgubljeni, mi smo se pronašli. Da „ličimo“ na Hajdegera: tepanje je kuća nebića! Dakle, ne govor, već tepanje! I ne bića, već nebića!

Ha, prevario sam vas. Ovo je samo tek jedan književni san, u „goloj vodi“ sam. Hajde molim vas, ne mogu Estragan, Vladimir, i bratija, da budu u većini, ali ih ima, ima ih, svuda su oko nas.

Lako ih prepoznamo, toliko liče na nas. Da li nas ugrožavaju? Naravno, ugrožavaju nas koliko i mi njih ugrožavamo! To je obostrana pohvala ništavilu, koliko genijalnog Beketa, toliko i nas sledbenika i čitalaca. Kako se sporazumevamo? Prosto: tepanjem! Plašimo li se jedno drugih? Ne, zajedno smo u Beketovom bezizlazu. I tako, okretaljka, pitanja i odgovora, zagonetki i rešenja, okretaljka apsurdna i nelogike, neživota i svesmrti, svesmrti i neživota, nelogike i apsurdna, rešenja i zagonetki, odgovora i pitanja, okretaljka, i tako... Naučili smo – a kao da nismo znali– život nas sebi ne prima sve rado. Tako je to. Da li je tako po Božijoj volji, ili nije, vrag bi ga znao!

Naravno, Beketu nije bilo lako! Zamislimo: ignorišu njegovu prozu, dramske tekstove. Prolaze godine, Beket piše, kritika ga ne primećuje, čitaoci i ne znaju da postoji. Najednom odobravanje, prihvatanje. Aplauzi „seku tišinu“, neko primećuje. Dolazi i veliko Odobravanje. I veliki Aplauz. I ponovna Tišina. Irac onu prethodnu tišinu svojim delom „komada“ i sam postajući velika, ponovna Tišina. Apsurdno (po ko zna koji put?).

Veliki Irac, postaje (i ostaje) prvi lik potpunog pisca.

Ali, nas sada interesuje kakav je bio Semjuel Beket? Kao čovek, naravno. Monstrum u ljudskom obliku, pomislio bi mlađi, ili neupućeni, čitalac. E, nije! E, da, evo primera i još jedne male priče Harolda Pintera: „Beketa sam prvi put sreo 1961. u Parizu kada se prikazivala moja drama *Nastojnik*. Ušao je u hotel zbilja hitrim korakom. Oštro je koračao i brzo se rukovao. Bio je neobično ljubazan. Njegov rad sam, naravno, poznavao već mnogo godina ali nisam iz toga poznavao o kakvom se brzom vozaču radi. Cele večeri je svog malog citroena vozio od bara do bara, zbilja veoma brzo. Najzad smo se našli u nekom lokalnu, gde smo jeli supu od luka u 4 sata ujutru a mene je savladala – valjda od onolikog alkohola duvana i uzbuđenja – takva gorušica da sam položio glavu na sto. Kad sam je podigao, on je bio otišao. Nisam imao pojma gde je mogao da ode i pomislio sam, „Možda je sve to bilo samo san“. Mislim da sam zaspao na stolu i oko četrdest pet minuta kasnije, sto se zatresao i evo njega sa paketom u ruci i kesom. I rekao je: „Prešao sam ceo Pariz da nađem ovo. I najzad sam našao“. I otvorio je kesu i pružio mi pakovanje sode bikarbone koja je učinila pravo čudo.“

Molim? I vas muči gorušica. Ako je tako, po pakovanje sode bikarbone morate sami. A ako želite, možete i da sačekate Godoa, doneće vam ga sigurno...

SIMBOLI EROSA I TANATOSA U ROMANU *NEČISTA KRV*

U romanu *Nečista krv* epizode i karakteri likova izrastaju iz složenog socio-psihološkog mehanizma, koji se kreće u rasponu od društveno-istorijskih prilika u Srbiji i Vranju početkom XIX veka preko običaja i kulturnih propisa, tj. formi komunikacije jedinke i sociuma, do čovekovog intimnog sveta: objektivnu pozornicu pripremaju i uokviruju razna previranja – propadanje sloja hadžija nakon oslobođenja 1848. godine, jačanje sloja seljaka, karakteristike patrijarhalnog društva. Dihotomiju odraženu na unutrašnjem planu određuje domen svesno – nesvesno odnosno emotivno/racionalno: ljubavna, porodična, prijateljska osećanja/razumsko usmeravanje želja i postupaka, udovoljavanje socijalnim konvencijama; ispoljavanje erotizma/potiskivanje telesnog, odbacivanje pojedinih formi erotizma – autoerotizam, homoerotizam, motiv incesta; delovanje sila erosa/tanatos: sinteza ljubavnih i erotskih težnji, delovanje produktivnih, stvaralačkih snaga u čoveku ili autodestruktivnih i destruktivnih sila smrti; kontrasti u domenu folklornog i mitološkog: svadba (Sofkina udaja)/sahrana (simbolička smrt; Markova i Stanina sahrana); simbolička segmentacija prostora (gornji/donji svet, solarni, hrišćanski elementi/htonski elementi).

Rista Simonović¹ kod Stankovića primećuje osobenost spajanja suprotnosti, životnih krajnosti stvaranja i ništenja, a Vladimir Jovičić ga identifikuje kao ukrotitelja krajnosti: „Postavljajući u žižu svog interesovanja protivurečnosti starog i novog sveta, nespojivost društvenih stega i ličnih sloboda, antagonizam emotivnog i racionalnog u samom čoveku, sukob preživele dužnosti prema kolektivu sa još nepriznatim pravom na lični život – Stanković je sužavao skalu poredbenih mogućnosti na sučeljavanje i sprezanje krajnosti.“²

¹ Rista Simonović: *Život i književno delo Borisava Stankovića*, Biblioteka državnog arhiva, Vranje, 1968, str. 79

² Vladimir Jovičić: „Umetnost Borisava Stankovića“, Izdavačka radna organizacija

Osnovni motiv nečiste krvi izrasta upravo iz ovih krajnosti i nemirnih strujanja erosa i tanatosa. Sižejna dominacija tanatosa manifestuje se kroz biološko, psihološko i moralno izopačavanje subjekta. Propadanje Sofkine porodice prolazi kroz sve tri kategorije, uvodeći i četvrtu materijalnu: porodično zapostavljanje poslova, dominacija hedonističkih pogleda uključujući i kršenje tabua incesta (blud Kavaroline žene sa bolesnim deverom, incestuozan brak Sofkinih babe i dede, potreba za zavodjenjem), udaljavanje od nacionalnog i verskog identiteta (Conino samoubistvo – ograšenje o hrišćansku normu, Nazina turčenja, Mitino stapanje se Turcima, Grcima i Cincarima), fraktalna distinkcija javno/privatno – negativne konotacije domena privatnog, potreba porodice da se izdvoji od ostalog sveta i ostvari povlašćen društveni status, fizičke i duševne bolesti. Nakon smrti Hadži-Trifuna, osnivača porodice, aktivno, životvorno bitisanje porodice biva zamenjeno pasivnim, nedelotvornim ponašanjem. Kult predaka poprimajući simboliku tanatosa, gubi izvornu zaštitnu funkciju.

Tanatos shvaćen u širem smislu, zadire u načela jednog nehumanog, neosetljivog društva: „I valjda zbog tog spoljnog, neblagodarnog sveta, od koga su se oni toliko odvajali, bežali, ali kojega su se toliko isto bojali, jer je usled zavisti, taj svet uvek gotov da se podsmene, siti i zazloraduje...“³ „Na glas da se Sofka isprosi, cela varoš siteći joj se, odahnu. Dakle jednom već i to se i sa njom svrši, i da su oni sami boga molili, pa ne bi im tako ispalo za rukom da se ona ovako uda, u takvu seljačku kuću i za takvog mladoženju, još dečka, koga će morati da uči kako da se opasuje i umiva. I pošto nikog nije gledala, niko njoj nije bio ravan i dostojan nje, na posletku i pravo je da tako i svrši.“⁴ Ekspozicija romana prikazivanjem Sofkinih predaka, tj. retrospektivnih elemenata, determiniše budući Sofkin karakter kroz kobno delovanje kulta predaka. Početni motiv degenerisanog genetskog nasleđa, kao kulminativnu tačku

---

„Rad“, Beograd, 1979, str. 230 – 231

³ Borisav Stanković: *Nečista krv*, Biblioteka Srpska književnost u sto knjiga, knjiga 48, Borisav Stanković I, Matica srpska, SKZ, Novi Sad, Beograd, 1970, str.41.

⁴ Borisav Stanković, navedeno delo, str. 144.

odumiranja porodice, ponavlja finalni deo romana opisom Sofkine „blede, pobuhle dece“. Motivi emocionalne ispraznosti i nedovršenosti, praćeni fiziološkim devijacijama, tvore cikličnu strukturu: „Naslov, početak i kraj čine kompoziciono jaka mesta, imaju dopunska svojstva metateksta; među ostalim, odatle se po pravilu i programira čitanje romana.“⁵

Književni postupci građenja Sofkinog lika

Stanković primenjuje moderne postupke lirizacije proze i psihologizacije junaka, deskripcije i analize unutrašnje dinamike ličnosti. Spoljašnju nepokretnost likova, mali broj dijaloških sekvenci, upotpunjuje živopisnim studijama temperamenata, unutrašnjim monolozima, intimnim ispovestima: „Stankovićeви likovi, uz to, nisu mislena bića, koja bi samoposmatranjem razlučivala ono što se u njima zbiva; sav je njihov unutarnji život uglavnom satkan od čulnog iskustva i bogatog opažanja, od strasti i emocija, i od priliva i odliva volje. A što taj život najviše usmerava i okuplja, u najprisnijem, najličnijem delu, to je ljubav i s njom erotski, polni nagon.“⁶ Ova „unutarnja fantastika“⁷ ispoljava se kroz sižejni i pripovedni diskurs. Stapanjem perspektive sveznajućeg autora i Sofkine tačke gledišta, metodom psihonaracije, događaji se izlažu iz pozicije lika reflektora. Prema Vladimiru Jovičiću, u tom slučaju emotivna dimenzija potiskuje idejnu, tok krvi prati tok svesti: „Sve ovo ne podrazumeva da je psihoemotivna sfera čovekovog života bezidejna, ali podrazumeva da je idejna komponenta u nju potopljena, u njoj rastvorena i da je izgubila elementarna svojstva moralizatorskog, filozofskog ili političkog glasnogovorništa.“⁸

Nepostojanje klasičnog motiva ljubavi opravdava se socijalnim i psihološkim motivima. Siromašenjem sloja hadžija i

⁵ Novica Petković: *Dva spska romana*, Narodna knjiga, Beograd, 1988, str. 123

⁶ Novica Petković, navedeno delo, str. 29.

⁷ Slobodanka Peković: *Srpska proza početkom XX veka*, Prosveta, Institut za književnost i umetnost, Beograd, str.127.

⁸ Vladimir Jovičić, navedeno delo, str. 215.

Mitinin kukavičkim bekstvom u Tursku, počinje period Todorine i Sofkine socijalne izolacije, svesno izopštavanje iz javnog života. Na Sofkinom liku sudbinski se prelamaju kontrastni spoljašnji faktori: društvena izdiferenciranost, ekonomska nestabilnost, održavanje kontinuiteta sa prošlošću, mistifikacija visokog porodičnog porekla, bojazan pred drugima. Porodica hermetički egzistira, postajući mikro – svet unutar makro – sveta varoši. Ograničavanje kretanja na kućni prostor, skrivanja iza iluzornih maski na društvenoj pozornici koja se urušava, okreću Sofku sebi, autoerotizmu. Novica Petković ovu simbiozu erosa i tanatose naziva „mrtvom ljubavlju“⁹

Sofkina društvena neaktivnost, uverenost da se neće udati i inhibitorno delovanje patrijarhata, određuju joj status „društvene smrti“. Marija Grujić govori o fraktalnoj distinkciji javno/privatno i fraktalnim karakterima Sofke, Mite, Marka i Tomče, koji variraju između ovih opozicija: „Samo u prvim danima braka, Sofka izlazi iz izolacije i protivno kulturnim očekivanjima, formira Tomčin rodni identitet. U tom trenutku, ona postaje za sebe privatna vrsta žene, njen rodni identitet se poistovećuje sa originalnim. Mitin drugi dolazak ukazuje na činjenicu da Sofka, kao žena, nema pravo prekoračivanja tradicionalnih normi i samostalnog kreiranja svog doživljaja javnog i privatnog.“¹⁰

Usamljenost, noć i mesečina, pokreću Sofkina telesna čula i zaokupljenost sobom kada je „...sve više i više obuzimaju ti osećaji, ta draž, milje, golicavost.“¹¹ Tada je hipnotički preplavljuje „ono njeno“, talasi samozadovoljstva, sladošti, beskrajne čežnje, strasti. „Kao iz podzemne pesme koja melanholično tutnji...“¹² isplivava dvoguba Sofka, udvojena ličnost, čije drugo „ja“ otelovljuje materijalizovana erotska energija. Sve cenzurisane seksualne sadržaje, nastale sudaranjem primarnog procesa i principa zadovoljstva

⁹ Novica Petković, navedeno delo, str. 125 – 126

¹⁰ Marija Grujić, predavanje preuzeto iz audio–arhive Biblioteke grada Beograda, „Odnos privatno/javno u delu Borisa Stankovića“, 2007.g.

¹¹ Borisav Stanković, navedeno delo, str. 83

¹² Rista Simonović, navedeno delo, str. 57

(Frojdoва teorija ličnosti, id) sa sekundarnim procesom i principom realnosti (ego, superego, uticaj patrijarhata), Sofka premešta u predstave sna. Njena maštanja o muškarcu vezana su za depersonalizovanu, apstraktnu figuru, te uglavnom Sofka predstavlja objekat sopstvene žudnje. Epizoda sa gluvonemim Vankom, u kojoj Sofka uzrokuje i usmerava situaciju, oličava bledu supstituciju muškog prisustva. Zatočena pogubnim okolnostima, lišena očeve zaštite i brige, pa ipak podređena njegovom internalizovanom autoritetu¹³, na pragu siromaštva, Sofkina lepota i snaga erosa, predstavljaju njeno jedino preimućstvo, прибежиšte i odbranu od sveta.

Kompleksan koncept ličnosti utemeljen na harmoniji erosa i tanatosa, komplementarnosti animusa i anime, simbolički se iskazuje kao tip „oslobođenog tela“: delovanje sile erosa, usmeravanje seksualne energije ka sebi – autoerotizam, erotska sanjarenja, bliska povezanost subjekta sa sopstvenom telesnošću, dominacija privatnog (Sofkin autoerotizam, slobodna komunikacija devojaka u amamu). Stana Vujnović, pozivajući se na teoriju telesne inskripcije kolektivne norme i knjigu Elizabet Gros *Preoblikovana tela*, izdvaja druge modifikacije politike tela „...koja definiše telo kao mesto društvene proizvodnje subjekta“¹⁴. U ovim primerima, tanatos potiskuje eros, stvarajući utisak telesne i emotivne ugroženosti. „Protetičko telo“ tj. potreba simboličnog oslanjanja na drugo telo kao protezu, javlja se u situacijama prodiranja javnog u segment privatnog: nepouzdanje u sebe i svoju telesnost, uznemireni subjekat se od unutrašnjeg okreće ka spoljašnjem (Sofka se kreće prema amamu praćena drugim devojkama, u amamu traži nežnost i utehu od trljačice baba Simke, ubzano korača ka crkvi pridržavajući se za devera, grčevito drži Tomčinu ruku u crkvi, na kratko je umiruje Markovo prisustvo i odbrana u novom domu). Modus „progonjenog tela“ obeležava emocionalno i telesno osećanje ugroženosti, sudari volja i erosa različitih subjekata, eros se preliva u tanatos, distanciranje od sopstvene telesnosti kao

¹³ Novica Petković, navedeno delo, str. 144

¹⁴ Stana Vujnović, predavanje „Politika tela“, preuzeto iz audio–arhive Biblioteke grada Beograda, 2007.g.

izvora nesigurnosti, borba javnog i privatnog (Sofkina rasprava sa ocem, Markovo „snohačestva“¹⁵, Tomčino zlostavljanje, ovde su muški likovi pokretači tanatosa). Telo „živog mrtvaca“ potpuno prevladavanje tanatosa, opadanje životne energije, hipertrofija telesnosti, emocionalna otuđenost, destruktivno delovanje privatnog, subjekat zarobljen u domenu privatnog uništava sebe samog (Sofkino pripadanje u braku, hladan odnos sa decom). Snohačestvo, Markovo i Sofkino međusobno oslovljavanje sa „kćeri“ i „tato“, velika starosna razlika među supružnicima, sugerišu incestuozne težnje, neprirodne oblike erosa. Nemogućnost realizovanja seksualne želje Marka odvodi u dobrovoljnu smrt. Nezadovoljen, socijalno tabuisan oblik erosa, biće odvodi u tanatos, anorgansko stanje, samouništenje. Kulminaciju erotizma sadrži naturalistički opis Markovih zvanica koje se stapaju u jednog muškarca i jednu ženu. Obezličavanje učesnika svadbe, ograšenje o krvno srodstvo, individuu svodi na primitivno i nagonsko. Istovremeno, vremensko i prostorno grupisanje erotskog naboja zajednice, odbacivanje kulturnih konvencija, uzrokuje njeno demaskiranje kroz animalnost i instinktivizam. Tanatos konkretizuje Tomčina destruktivnost ali i Sofkina autodestruktivnost, metafizički strah od promena. Mazohističko prihvatanje ropskog položaja, potreba za samomučenjem, na kontradiktoran način odražavaju njen otpor i šamar patrijarhalnom društvu: „...vuče nas taj Bora i milom i silom u svoj vilajet; među tipove svoje arhipatrijarhalne palančice; u brutalne scene onovremenskog balkanskog patrijarhata; međ ženski vrvež gde pojedina lica imaju vegetativnu mladost i takvu starost, i ništa drugo [...] Ljudske radnje se ne pominju; a žensko robovanje i služenje, uz većitu strepnju i česte grdnje i kazne – to teče kao nevidljiva krv.“¹⁶

Sofkina neprestana upućenost na sebe, erotska i psihološka, povlači duboko poniranje u individualno i kolektivno nesvesno. Osluškujući mitsku osnovu bića, ona se intenzivno otvara prodoru vizija, proročkih snova. Sofki se

¹⁵ Novica Petković, navedeno delo, str. 124 – 125

¹⁶ Isidora Sekulić: *Bore Stankovića vilajet*, Matica srpska, SKZ, Novi Sad, Beograd, 1971, str. 117 – 118

uvek činilo da je unapred sve znala. Njena vidovitost je satkana od slutnji, čamotinje, bola: „Tu jedna jedina reč, jedan osećaj, jedan krik – osvaja: javlja se poremećeni pojedinac koji vidi, sluša, oseća izvan jata.“¹⁷ Jačanjem erotizma, jačaju zloslutna predosećanja: „Ali kao nikad dotada, odjednom počeo osećati: kako je počinje za srce da hvata neka neizmerno duboka, iz tamne daljine sa slutnjom tako teška tuga, jad i usplahirenost: čime će se sve ovo svršiti?! Da neće, a sigurno će, sigurno – smrću?!“¹⁸ Fokusiranost na fizičku stranu bića, s druge strane, oblikuje Sofkin hibris, prestup, pri čemu apstraktna dimenzija prožeta samoosećanjem, telesnim zastranjivanjem, ujedno egzistira kao njena jedina stvarnost.

Sofkina senzualna priroda, raspeta između subjektivnih i spoljašnjih nadražaja, rasipa se na emocije i opažaje. Poetski simbolizam erosa i tanatosa konstruišu preosetljiva čula. Doživljaj realnosti se raščlanjuje i dograđuje propuštanjem kroz prizmu fizioloških senzacija. Pozitivna semantika erosa (prisustvo sunčeve svetlosti, toplote, bele, žute, crvene boje, zvukova pesme i sl) preovlađuje u delu pre Sofkinog prelaska u mladoženjin dom: Sofkin pozitivan doživljaj svoje lepote i istančanost telesnih nadražaja, erotski san o idealnom muškarcu: izukrššana, raznobojna, jaka svetlost, šuštanje šedrvana, kaplje vode nalikuju ćilibaru, odzvanjanje svatovske pesme, miris njegovih haljina odaje razvijenu, zavodljivu mušku snagu (sva čula su aktivirana u najvišoj tački erotskog sanjarenja). Transponovanje subjektivnog sadržaja na slike prirode: Sofka u cveću pronalazi svoje želje, u cvrkutu ptica svoje pesme (vizuelno i auditivno čulo), šuštanje i prskanje vode u amamu simboliše oslobođena čula devojaka (auditivno čulo), žalosna ljubavna pesma devojaka u amamu: uplivi tanatosa, tragičan pogled na ljubav (auditivno čulo). Atmosferu Uskrsa oslikavaju belina kaldrmisane putanje, kapljanje i belasanje vode spram sunca, čavrljanje vrabaca, dan čist, topao i pun životvorne, balzamske svežine, lepršanje belih,

¹⁷ Stanislav Vinaver: *Bora Stanković i pusto tursko*, Matica Srpska, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1980, str. 360

¹⁸ Borisav Stanković, navedeno delo, str. 71

pozlaćenih peškira po zidovima stvara utisak prijatne svežine, izgled Sofkine odeće: žuti širiti, žuti, zlatni gajtani, svilena, žuta košulja, zlatne minduše, zumbuli i lale u kosi (zastupljena su sva čula). Zanimljiva je dominacija crvene boje, koja će u kasnijem razvoju događaja poprimiti negativne konotacije: sunčeva svetlost prelivajući se preko crvenih ćilimova, dobija ružičastu boju: strast, srastanje Sofkine čulnosti sa najbližim fizičkim okruženjem – sobnim prostorom; sunce snopovima obasipa varoš crvenom bojom, žarkom kao krv: strast, subjektivna projekcija na šire okruženje – intenziviranje emocionalnih slika; Sofka sedi na crvenim, mekim jastucima u svojoj sobi – jedinstvo subjektivnog i objektivnog; žutilo zlatnog posuđa odudara od crvenila nameštaja – kontrast kao sredstvo isticanja; isprošena Sofka dočekuje goste u crvenim šalvarama, usne su joj obojene crvenom bojom – u ovom primeru boja odražava iskonstruisanu stvarnost, imitaciju ljubavnih osećanja, ona postaje sredstvo maskiranja; u amamu kandila mrkocrvene svetlosti i crveni zastor, ističu ograđeni prostor namenjen nevesti: vizuelno izdvajanje posebnog, prelaznog, društvenog statusa neveste; crveni svadbeni jorgan asocira na prvu bračnu noć.

Udaja kao obred inicijacije (oblici Sofkinih dvojnika)

Znamenja tanatosa su upisana u kultove predaka i mrtvih. Svadba i sahrana, folklorni obredi prelaska i inicijacije, jesu činovi simboličnog rađanja i smrti, u kojima jedinka umire u jednom društvenom statusu da bi se ponovo rodila u drugom. Sofka neželjenu i ponižavajuću udaju sebi predstavlja kao žrtveni obred sa ciljem očuvanja porodice i kulta predaka. Rene Žirar u knjizi *Nasilje i sveto*, uočava da su nasilje i svetinja neodvojivi, najčešće usredsređeni na nevine, dragocena članove društva – totemske životinje, decu, mlade devojkice, neveste. Obred obezbeđuje profilaktičko i katarktičko obnavljanje žrtvovanjem dela celini, čime se suzbija sukob unutar zajednice.¹⁹ Sofka međutim, udajom ostaje pod okriljem tanatosa, ne uspevajući da uspešno preuzme novi identitet supruge i majke.

¹⁹ Sreten Petrović: *Kulurologija*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 306 – 307

Nekadašnja erotska udvajanja očevom prodajom, koja podstiče svojevrsnu metamorfozu Sofke u neživo, bivaju zamenjena drugačijom vrstom dvojnika. Izvršena je metonimijska zamena Sofke i kuće (umesto kuće prodata je Sofka) i dela kuće–krova: „Na krovu, koji je prepokrivan sad, sigurno od ono novca dobivenog za nju, padoše joj u oči nove ćemiramide, koje su jasno odudarale od starih, crnih, mahovinom već obraslih, crveneći se, kao da su od mesa, kao–a to nije mogla da pojmi otkud joj dođe i zašto – kao da su od njenog mesa, od nje same. Ona se strese.“²⁰ Krov je u obredima prelaska usko povezan sa kultom mrtvih. On konkretizuje materijalno stanište duša kojima se bacanjem na krov, prinose različiti darovi da bi uspešno preveli žive u novi dom (nevestu) ili mrtve u podzemni svet. Stvara se utisak da je Sofka, poput likova iz narodnih pesama, užiđivanjem u rodni dom, tj. simboličkom krvnom žrtvom, prinesena kultu predaka.

Njen treći dvojnik je tvorevina Tomčine svesti. Nakon drugog, pogubnog Mitinog dolaska, osuđivanja Sofke i fizičkog nasrtanja na nju, on beži u Tursku. Prelazak preko rečice, takođe predstavlja obred duhovnog i fizičkog prelaska, vraćanja korenima i rodnom identitetu. Usred vode, on ugleda „...jasno, kao na dlanu, голу, raskošnu žensku kako se kupava i češlja kose i kaodagaksebizove. Bila je ista ona, Sofka.“²¹ U svetskoj mitologiji i književnosti, destruktivna ženska energija poprimala je oblike nimfi, sirena koje zavode mornare, fatalnih žena. U srpskoj mitologiji, ona se nadovezuje na vodene vile rusalke. Poljski teoretičar Lovmjanjski napominje da „Erotska raspojasanost karakteristična je za agrarne obrede i iz njih se sigurno izvode orgije, koje su se odvijale u vreme prolećnih rusalija i sličnih obreda, koje su imale za cilj da provociraju prirodu na rađanje što je predstavljalo magični postupak.“²² Sreten Petrović smatra da postoji slična paralela u đurđevdanskim običajima „revena“, u kojima mladići guraju devojkice u vodu. Time se možda asocira na nekadašnje prinošenje neveste u liku „mlade utopljenice“ bogu

²⁰ Borisav Stanković, navedeno delo, str. 161

²¹ Borisav Stanković, navedeno delo, str. 234

²² Sreten Petrović: *Kulurologija*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 429

vode – Vodanu, Moranu ili Morani (žensko božanstvo).²³ Time se u folklornom ključu, Sofka ponovo povezuje sa obredom žrtvovanja. Prikovan mračnim silama besa, mržnje i osvete, Tomča postaje prijemčiviji za magijska uplitanja paralelnog, htonskog sveta. Jednostrano sagledavanje Sofke kroz okulus demonskog erotizma, povratno osvetljava i njegov eros. Doživljaj se kružno kreće preko spoljašnje linije ka unutrašnjoj i opet se vraća na početnu tačku – divlje lice plati formira izgled prirodnog okruženja.

Čin udaje, propušten kroz Sofkinu svest, obojen je tamnim, pretećim emocionalnim tonovima, nemogućnošću potpunog odvajanja od sveta mrtvih. Venčanica, odnosno veo, važno obeležje inicijacije, prilikom Sofkinog izlaska iz kuće, zapliće se za dovratnik i uzrokuje njeno zastajkivanje na kućnom pragu. Ovaj graničan pojas, svetilište predaka u kojem su se oni nekada sahranjivali, fiksira njen „prelaz“, ulazak u novi život. Čini se da se odeća osamostaljuje, ne pristaje subjektu, nije srasla sa njim i svojom obrednom ulogom. „Silazak“ u „Donji kraj“ i Sofkin utisak da su je svatovi oteli, fingira njeno simboličko zatočenje u podzemnom carstvu tanatosa, fizičko i duhovno opadanje u statusu „živog mrtvaca“.

Simboli erosa i tanatosa

Veštačko osvetljenje (svetlost fenjera ili sveća), prigušenost svetlosti, sumrak, noć, mesečina, neraznamljivost oblika, vlaga, hladnoća, zagušljivost i drugi vizuelni, auditivni, olfaktorni i taktilni nadražaji, ubrajaju se u opus carstva tanatosa. Oni nagoveštavaju neku vrstu disharmonije unutar jedinke ili jedinke i sredine. Čvrsto usaglašani sa negativnim duševnim raspoloženjima straha, sumnji, strepnji, često predskazuju katastrofe, smrti.

– Vizuelni simboli tanatosa:

Sofki se otkriva prosidba: prostor kuhinje; mrak, grede se crne od čađi, zlatne tepsije je proždiru kao krvave oči (prisustvo crne i i crvene boje – simboli strasti i smrti, personifikacija

²³ Sreten Petrović: *Kulurologija*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 429

predmeta – podsmeh javnosti, nesreća)

Povratak iz amama: ispred kuće dva upaljena crvena fenjera gore i trešte kao dva strašna, krvava oka; nove čemiramide se crvene kao Sofkino meso (personifikacija; okolni predmeti postaju preteća znamenja; dominacija crvene boje, područje kuće gubi zaštitno dejstvo, asocijacije na porodične prestupe – nečistu krv, očevo moralno ogrešenje, njeno simbolično žrtvovanje, neostvarenost želja)

Pokušaj erotskog ostvarenja: Vankova ruka dođe joj onako crna i tvrda kao neka šapa; kombinacija vizuelnog i taktilnog čula, Vanko joj nalikuje na životinju; telesnost lišena emocija svodi se na animalno

Mitin prvi dolazak u kuću: prigušivanje sobnog osvetljenja; skrivenost namera, neiskrenost.

Trenutak pre suočavanja sa ocem: Sofkin lik obasjava plamen ognjišta i sveća (u tetkinoj kući): razotkrivanje duhovne nestabilnosti, suočavanje sa sobom, simboličko osvetljavanje bića iznutra; Sofka u svojoj kući opaža prazninu i upaljene sveće – nasilno odvajanje od porodice, emocionalna udaljenost ukućana, simbolička smrt – Sofkina odsutnost se materijalizuje nalikujući običaju večernjeg čuvanja pokojnika.

Nakon suočavanja sa ocem: fenjer mutno osvetljava okruženje; nejasnost, poremećenost porodičnih odnosa, duhovna klonulost.

Put do crkve: stešnjava se i crni; skupljanje prostora i Sofkinog tela pod pritiskom javnog.

U crkvi: popovi se crne, mračni gvozdeni prozori, počađavele, tamne slike Strašnog suda, crkva deluje hladno, skamenjeno; dominacija crne boje, zatvorenost prostora, nedostatak svetlosti, ikone svetaca i Strašnog suda podsećaju na poslednju ispovest i pokajanje zbog grehova, Sofkina latentna smrt.

Marko Sofki baca uzdarje u korito sa vodom: zlato gori i blešti kao živ oganj; motivi prodaje, gramzivosti, moralnog prestupa.

Veliki ognjevi gore po Markovom dvorištu, sunčeva svetlost se stapa sa otvorenim ognjištem u kući: prostorna

otvorenost, razgrađivanje materije, osećanja izloženosti i nezaštićenosti.

Vest o Markovoj smrti: ono sopće joj se učini crno, toliko duboko kao kakav grob, loše znamenje – početak njenog braka obeležava smrt domaćina nove porodice, osećanja krivice, samooptuživanje, duhovno odumiranje.

Sofkina vizija kretanja i stapanja kuće sa mesečinom: otvorenost, udaljenost prostora, neuklopljenost u novi dom, upozoravajuća mesečeva svetlost (mesec je htonsko božanstvo)

– Olfaktorni (mirisni) simboli tanatosa:

Miris jela donetog sa groblja: tamjan, bosiljak, sveće, grobljanska zemlja; simboli smrti, uzimanjem hrane namenjene mrtvima, Sofka se fizički vezuje za kult mrtvih, kao u Sofkinom svadbenom obredu ostvarena je sinteza prazničnih i pokojničkih elemenata.

Mirisi vlage, hladnoće, truleži, ustajalosti : hladan baštenski ćuv, jak miris trave i aleje cveća, truli miris korenja i trave, iz dolapa zaudara studen, iz kuhinje prodire vlaga prolivene vode, u amamu se oseća hladnoća vlažnih ploča i zagušljiva ustajalost; opisi su praćeni Sofkinom nespokojnošću, strahom, bolom.

Mitin miris: ustajalost, zagušljivost, burmut, duvanski dim; pokazatelji njegovog karaktera (nepreduzumljivost, lenjost, neosetljivost) i energetske aure (stagnacija, raspadanje).

Miris sveštenika: burmut, duvan, vosak; zagušljivost, religiozna atmosfera ne odiše umirenjem.

Pred polazak u crkvu: miris osušenog šimšira i ruža podseća je na nešto pokojničko, mrtvo; nadovezivanje na scenu davanja zadušnica, spajanje kulta mrtvih i obreda inicijacije, Sofkin polazak u simboličku smrt.

Na dan svadbe: Sofka oseća nad ognjištem miris okvašenog, ugašenog dima i đubreta, koji je rastrežnjuju; kidanje porodičnih veza, slabljenje rodnog identiteta, sagledavanje stvarnosti.

Prva braćna noć: Marko je prve braćne noći poštedeo Sofku, tradicija seljaka je neodrživa u varoškoj sredini, osvešćuju

ga dvorišni mirisi nečistoće, đubreta, truleži; odurni mirisi provociraju povratak sebi, realnosti i neostvarenim žudnjama, nadovezivanje subjektivnog na objektivno.

Drugi Mitin dolazak: Sofka u sopčetu oseti, „...kako joj duša sva njena, sva njena unutrašnjost nekako mrtvački zaudara, [...] Ona je sama propadala, umirala.”²⁴ Početak Tomčinog nasilja i Sofkine propasti, loša znamenja se obistinjuju, vegetiranje života, realizovanje statusa živog pokojnika.

– Auditivni simboli tanatosa:

Zadušnice: sa groblja se čuje nekakvo čudno, teško, odmereno, mučno zvonjenje.

Oglašavanje petlova u ponoć, obznanjuje Mitin prvi dolazak: petlovi, kao htonska bića, prepoznaju prisustvo drugih podzemnih stvorenja, efendi – Mita kao vinovnik porodične propasti, kroz folklornu fantastiku zadobija attribute demona.

Šuštanje lišća u bašti: pritajeno nestajanje, prolaznost, promenljivost, nepovratnost prošlosti.

Teško, mučno padanje vode uoči Sofkinog razgovora sa ocem: neprirodna tišina nalikuje grobljanskom miru, narušava je zvuk oticanja vode, simboličko oticanje Sofkinih želja, mladosti, života.

Konstantno udaranje takmaka u amamu: nasuprot Sofkinoj pasivnosti, unutarnjoj nepomičnosti, pokušaju zauzdavanja emocija, spoljašnji zvuci ukazuju na dalje odvijanje života.

Zvuci plača: Todorin plač zbog Sofkine udaje, Sofkin plač u amamu pred baba Simkom kao jedino Sofkino javno razotkrivanje; Stanin plač kao vid Sofkine odbrane pred Markom prve bračne noći.

Ratničko halakanje i nadvikivanje Markovih zvanica: sirovost, neobuzdanost karaktera seljaka, plemensko uređenje sela, jedinka je neodvojiva od grupnog identiteta.

Sofkino tiho premeštanje ugašenog žara i pepela po ognjištu na kraju romana: ugašeni žar simbolizuje njenu nestalu lepotu, senku putenosti koja nevešto poigrava na još uvek

²⁴

Borisav Stanković, navedeno delo, str. 231 – 232

rumenim i vlažnim usnama, pepeo nalikuje zapisima prošlosti a život neubedljivom podražavanju sebe samog; Sofka, koja je ostala sama, posmatra spolja, sa strane, svoje lagano nestajanje, ona malodušno bdi nad sopstvenom smrću.

Završetak romana: suprotstavljanjem tišine u Sofkinoj kući (znak zamiranja života) i zvukova spoljašnjeg sveta (udarci sekira, škripa đermova, kloparanje nanula po kaldrmi, vika simidžija), intenzivira se slika Sofkine propasti (isti postupak je primenjen u sceni u amamu). Poslednja scena kondenzuje dijalektiku suprotnosti života i smrti, erosa i tanatosa, uokvirujući Stankovićevo načelo sprežanja krajnosti.

Borisav Stanković preispituje slojevitosti ljudskih strasti, kružnu, koncentričnu putanju čovekovog samoposmatranja. Strast, kao pokretački motiv, razotkriva likove kroz njihov alter – ego neukrotivih nagona i jakih žudnji. Čovekovu individuaciju uslovljavaju motivi fatalne kobi i lepote, bol neispunjenosti, žal za mladošću, odnosi sa kolektivom, spoljne i unutrašnje konfrontacije. Zahvatajući sve nivoe života, pisac modernim postupcima usklađuje tipološke crte romana lika, psihološkog, porodičnog i društvenog romana.

Njegov dijalog sa orijentalnom senzualnošću i istočnjačkom atmosferom „sevdaha“, osećaju duboke čežnje, i „derta“, osećaju životne tegobe²⁵, po Jovanu Dučiću klasifikuju ga kao „istočnjačkog pripovedača“: „Prema ovome ja delim naše pripovedače samo na dve kategorije: priovedače istočnjačke, po svom koloritu ljudstva i južnjačke, skoro po svim duhovnim navikama i ličnim naravima svojih lica. [...] Svugde u njegovom delu vidi se čežnja mesto pohote, lepota strasti mesto poroka strasti, snaga i dubina sna, mesto nagona i ludila krvi; ali i večiti bol čoveka u borbi sa zakonima ljudskim, i običajima narodnim, koje se stavljaju nasuprot zakonima prirode i krvi.“²⁶

Simboli erosa i tanatosa ostvaruju se interakcijom književne, psihološke, folklorne i mitološke ravni. Tradicija

²⁵ Jovan Dučić: *Moji saputnici*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1969, sabrana dela, knjiga 4, str. 74 – 75

²⁶ Jovan Dučić: *Moji saputnici*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1969, sabrana dela, knjiga 4, str. 92

postaje marker nacionalnog i individualnog identiteta, etnografsko – folklorni fakti preuzimaju funkciju psihološke karakterizacije i dramskog naglašavanja atmosfere. Iskonske sile rađanja i umiranja, stvaranja i ništenja, čine komponente sveta datog u sudarima, predavanjima, čežnjama i trpljenjima. U Stankovićevim delima život stoji poput neuhvatljive zagonetke ili mističnog sanjara, zamišljenog nad sobom, koji čitaoca želi da pouči mudrosti kroz patnju. Stankovićev talenat i veličina leže u tome što on saoseća i pati sa svojim junacima, poštapajući njihovim tragičnim sudbinama put ka humanosti: „Ja sam čovek koji se ne zanima teorijama ni intelektualnim konstrukcijama. Inteligencija ne stvara umetnička dela, ona može da razume ili da uglača ono što osećaji stvore. [...] Moja koncepcija umetnosti je takođe prosta: jedna umetnost ako ne pokrene neka plemenitija osećanja u vama, nije umetnost. Drugo, treba da čini da zavolite bližnjeg.“²⁷

Literatura :

- Jovan Skerlić: „Borisav Stanković: Nečista krv“, *Kritike*, Matica Srpska, SKZ, Novi Sad, Beograd, 1971. godine.
- Stanislav Vinaver: „Bora Stanković i pusto tursko“, *Kritike*, priredio Pavle Zorić, Matica Srpska, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1971. godine.
- Milan Kašanin: „Borisav Stanković“, *Pronađene stvari*, Prosveta, Beograd, 1961. godine.
- Novica Petković: „Sofkin silazak“, *Dva srpska romana*, Narodna knjiga, Beograd, 1988. godine.
- Rista Simonović: *Život i delo Borisava Stankovića*, Biblioteka državnog arhiva, Vranje, 1968. godine.
- Vladimir Jovičić: *Umetnost Bore Stankovića*, „Rad“, Beograd, 1979. godine.
- Velibor Gligorić: „Bora Stanković“, *Kritički radovi Velibora Gligorića*, priredila Hatidža Krnjević, Matica Srpska, Novi Sad, Institut za književnost i umetnost, knjiga 18, Beograd, 1983. godine.
- Branimir Ćosić: „Borisav Stanković“, *Deset pisaca – deset razgovora*, Narodna biblioteka, Bor, 2002. godine
- Slobodanka Peković: *Srpska proza početkom XX veka*, Prosveta, Institut za književnost i umetnost, 1987. godine
- Isidora Sekulić: „Bore Stankovića vilajet“, *Ogledi i zapisi*, Matica Srpska, SKZ, 1971. godine.
- Sreten Petrović: *Kulturologija*, Čigoja štampa, Beograd, 2005.. godine
- Audio–zapisi arhive Biblioteke grada Beograda ([www. bgb.org.rs](http://www.bgb.org.rs)):
- Stana Vujnović: „Politike tela, odnos telo/kuća/prostor u „Nečistoj krvi“, sesija održana 16.10. 2007. godine.
- Tatjana Rosić: „Sofkino „ne“ kobi nemogućeg dijaloga sa patrijarhatom“, sesija održana 16.10. 2007. godine
- (moderator Aleksandar Pavlović)
- Marija Grujić: „Odnos privatno/javno u delu Bore Stankovića“, sesija održana 30. 10. 2007. godine.

- Milica Petković: „Književni postupak građenja Sofkinog lika“, sesija održana 30. 10. 2007. godine.
- (moderator Aleksandar Pavlović)

министарство културе републике србије

Ovaj broj časopisa *Ulaznica* objavljen je uz pomoć Ministarstva kulture Republike Srbije i Pokrajinskog sekretarijata za kulturu.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja / glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1 (1967)– . – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

ulaznica

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin, god. XLIV, decembar 2011.
broj 228

Izdaje Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin” Zrenjanin. Izlazi pet brojeva godišnje. Cena po jednom primerku 200,00 dinara, godišnja pretplata 1000,00 dinara (za inostranstvo 2000,00 dinara) Pretplatu slati na žiro-račun broj **840-74664-12** Gradske narodne biblioteke sa naznakom za „ULAZNICU”.

Rukopise slati na adresu: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin” Trg slobode broj 2, 23000 Zrenjanin, otkucane, odnosno odštampane ili u elektronskom obliku, sa naznakom: „za ULAZNICU”

Rukopisi se ne vraćaju.

Telefon: +381 23 566 210

E-mail: biblioteka@zrbiblio.org
ulaznica@zrbiblio.org

Tehnička priprema: Vladimir Tot
Štampa: Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”
Zrenjanin

